

16+

ISSN 0235 - 0173

Сатур

Абдуселим ИСМАИЛОВ - 75 йис

6/2022
ноябрь - декабрь

* * *

**Кіанчни ихътин гуърчегвал
Аквадай кьве вил,
Тестикъардай керчеквал -
Яна пелез гъил.
Кіанчни ихътин чилерал
Къекъведай кьве ківач,
Синерилай синерал
Лугъудай ваз:- Вач!**

**Кіанчни ихътин ерияр
Гъакъдай са хур, рикі,
Баябан ва гъейри яз
Тан тийидай икі.
Кіанчни гъунар, гъунаррихъ
Тухудай са кьил -
Чешнедалди бубайрин -
Вун, зи Яркіи чил!**

С а м у р

**Йиса ругудра акъатзавай литературно-художественный
ва общественно-политический журнал**

Литературно-художественный и общественно-политический журнал.
Выходит 6 раз в год.

Учредитель:
Агентство информации и печати
Республики Дагестан

1952-йисалай акъатзава.

Издається с 1952 года.

6/2022
ноябрь - декабрь

Государственное бюджетное
учреждение Республики Дагестан
“Редакция республиканских литера-
турных журналов “Соколенок” и
“Литературный Дагестан”

КЪИЛЕР

РЕДАКТОРДИН ГАФ

СССР-ДИН 100 ЙИС

Абдуселим Исмаилов. Къейд тийидай сувар.3

ДАГЪУСТАНДИН ХАЛКЪДИН ПИСАТЕЛЬ

АБДУСЕЛИМ ИСМАИЛОВАН 75 ЙИС

Исламудин Гьусейнов. Гъамиша ва вири-
дахъ кузвай рикI. *Дагъустандин халкъдин пи-
сатель Абдуселим Исмаилован уьмуьрдин ва
яратмишунрин рекъикай къейдер*.....6

Абдуселим Исмаилов. Жувни тестикъ авун
патал уьмуьрдиз. *Сифте ктабрай ва эхиримжи
дафтаррай шишар*.....26

ГЫКАЯТ

Нариман Ибрагъимов. «Тапаррин къар-
махра». *Романдай къилер*.....44

ШИИРАТ

Лезги Ариф. Минет я ваз, завай сабур къакъу-
дмир. *Шишар*.....85

ГЫКАЯТ

Фейруз Беделахтул. Са миллион доллар жа-
гъай лезгидикай къиса.....90

ИЛИМ ВА КУЛЬТУРА

Мансур Куьреви. *Етим Эминан са шишр ва
адакай къейдер*.....94

Етим Эмин. Шукур хъуй ваз, я сад Аллагъ.
Шишр.....94

РУКОВОДИТЕЛЬ -
КЪИЛИН РЕДАКТОР
Мурад Мегъемедович
АГЪМЕДОВ

КЪИЛИН РЕДАКТОРДИН
ЗАМЕСТИТЕЛЬ ВА
ЖАВАБДАР РЕДАКТОР
А. ИСМАИЛОВ

РЕДАКЦИЯДИН КОЛЛЕГИЯ:
КЪ. АКИМОВ
М. БАБАХАНОВ
ГЪ. ГАШАРОВ
З. КЪАФЛАНОВ
Х. ХАМЕТОВА

Компьютердал верстка
авурди **Ф. ГЪАЖИЕВ** .

Чп телефонар:

Къилин редактор 67 -16 -31
Редактор 67 - 36 - 28, 67-89-60
Бухгалтерия 67-18-75

Электронный адрес:
ismailov.abduselim@yandex.ru

Подписано в печать 15.12. 2022 г.
Тираж 426 экз
Заказ № 1323
Печать офсетная
Бумага офсетная
Формат 70 x108 1/16
Усл.печ. л. 8,4 Усл. изд. л. 7,14
Физ.печ.л. 6,25
Цена свободная.

Типография: ООО «Издательство «Феникс - пресс»
Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала,
пр-т Петра I, 61

Регистрационный номер: серия ПИ №ТУ05-00414 выдан Управлением Роскомнадзора по Республике Дагестан от 22.04. 2019 г.

***Редакция и издатель:** Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан “Редакция республиканских литературных журналов “Соколенок” и “Литературный Дагестан”.*

***Адрес редакции и издателя:** 367000, РД,
г. Махачкала, ул. Даниялова 55.*

Редакциядинни макъалайрин авторрин фикирар сад тахъун мумкин я. Макъалайрин, абура гъизвай деллрин дуъзвилин патахъай жаваб авторри чпи гуда. “Самур” журналдиз акъатай материалар печатдин маса органра чап хыйидайла, журналдин тӀвар кьун чарасуз я.

Редакторгун гаф

СССР-дин 100 йис

Абдуселим ИСМАИЛОВ

КЪЕЙД ТИЙИДАЙ СУВАР

2022-йисан 30-декабрдиз СССР тешилайдалай инихъ 100 йис тамам жезва. Советрин Союздин. Жегьил несилриз такур ва течир уьлкведин, чIехи несилри вичин патахъай гъайиф чIугвазвай къудратлу ватандин. СССР-дихъ душманар пара авайди тир. Къецепатанбурни, къенепатанбурни. Къецепатанбурувай, абур чапхунчи дявейрив эгечIнайIани, чукIуриз тахъай ам къенепатанбуру регъятдиз чукIурна. Россиядин Президент Владимир Путина лагъайвал, им къад лагъай асирдин тарихда уьлкведин къилел атай виридалайни зурба бедбахтвал хъана.

Вуч хълагъайIани, 1922-йисан 30-декабрь уьлкведин тарихдай акъатдач. Я и юкъуз СССР хътин цIийи къурулушдин уьлкве пайда хъунин метлебни квахъдач. Я чи уьлкведа, яни дуьньядин сергъятра. Вучиз квахъдач лагъайIа, дуьньядин сергъятра вири вахтара миллетрин алакъаяр виридалайни четин, гъялиз тежедай хътин месэлайрикай тир. Вири вахтара уьлквейрин ва миллетрин арада дявеяр къиле физвай, халкъари сада садаз гужар ва магърумвилер гъизвай, сада садан чилер, девлетар чапхунзавай, са халкъди маса халкъ пацук кутун патал, чпи чеб тергзавай.

Урусатдин пачагьлугъни абурувай яргъа тушир. Амма ада вичин империядин пацук кутазвай халкъарив чпин чIал, культура, адетар гумукъдай ихтияр гузвай. Халкъарин векилриз чкайрал властдин жергейра КIвалахдай мумкинвал гузвай. Дагъустандин тарихдани ихътин мисалар гзаф ава. Месела, лезгийрикай наибарни кваз авай. Виридалайни машигъурди - Алкъвадар Гъасан Эфенди. Эмин хътин цаз алай шаирдиз къазивилин къуллугъ ганвай. Урусрилай вилик Лезгистандал пац эцигна хъайибуру халкъ бамишзавайди тир. ЯтIани Урусатдин пачагьлугъдиз «халкъарин къазамат» лугъузвай.

ГъаКI хъайила Октябрдин инкъилабдилай ва граждандяведилай гуьгъуьниз сад хътин ихтиярар авай милли республикайрин Союз тешиклун – им дуьньядин

тарихда зурба вакъиа ва къазанмишун тир. Дустаризни, мидяйризни вилералди акваз, СССР алааматдин агалкъунрихъди фена, йисандавай-йисуз къудратлувал мягкем жез, ада вири дуъньядиз вичин винизвал субутарна.

Эгер чи республикадикай, дагъви халкъарикай рахайтIа, Советрин Сюзди абуруз акъван чIалалди мурад яз тIалабунни рикIел текъведай хътин мумкинвилер гана. Дагъустандин чIаларал газетарни ктабар, ахпа журналар акъатиз эгечIна, милли театррин кIвалах арадиз атана, хуърера школяр ачухна, шегъерра – институтар, университетар. Алакьунар авай дагъвияр илимдин рекъиз фена, яваш-яваш вири уълкведиз тIвар-ван акъатай алимар пайда хъана. Виш йисара савадсузвили мичIивиле тунваз хъайи халкъариз ишигълу рекъер ачух хъана: кIелдай, бегенмиш пешеяр хкъдай, илимдани, экономикадин хилерани кIвалахдай...

Къизилдин асир хъанай ам дагъустанвияр, лезгияр патал. Ахътин девир я хъайиди туш, я хъжедайдиди туш. Идан патахъай эхиримжи 20-30 йисан девирда гъилий акъатнавай къван мумкинвилери, виже текъвезмай къван чпел са вахтара дамах авур крари шагъидвалзава.

ИкI рекъелай алатайди тек са Дагъустандин халкъарин къисмет туш. Виридахъ галукъна и завал. Амма вучиз икI хъана? Вучиз Ельцин, Кравчук ва Шушкевич хътин пуд иблисдивай уълкве чукIуриз алакъна? Вучиз Горбачев хътин, вич вичелни вичин папал ашукъ, камалдиз, политикдин дерин фагъум-фикирдиз къери кас СССР-дин къилиз атана? Вучиз са шумуд йисара, жуван уълкведив ачух душманвал гваз эгечIна, халкъдин къил-къилелай алудиз хъайибурун вилик пад къуначир?..

Агъзур суал къвезва. Жавабар, ашкара яз аквазватIани, жагъизвач. Тарихдин илимдин вилик гъамиша акъвазнаваз жеда абур.

СССР чукIуникай Россиядин Президент Путина вичин фикирни лагъана. Ада гъисабзавайвал, Союз чукIунин тахсир ам тешиклайбурун хиве ава. Лугъун хъи – Владимир Ленинан. Гзаф миллетрин государстводин бинедат мина эцигайди ам хъана. Вучиз лагъайтIа СССР-дин конституцияди союзный республикайриз СССР-дикай хкечIдай ихтияр гузвай. Са къадар йисар алатайдалай къулухъни конституцияда дегъивал хтунач. Гъавилий алатай асирдин 80-йисарин эхирра СССР-дин Верховный Советда Литвадин депутатри къил кутур гъуъжет абурувай къилиз акъудиз алакъна. Куъз лагъайтIа союзный республика яз Литвадизни СССР-дикай хкечIдай ихтияр авай. Горбачев хътин даяз кас къиле авай уълкведивай абурун хура акъвазиз хъхъанач. Амай республикайризни гъакI кIан хъана. Гъатта Ельцинан иблисвални ише фена, Россиядин Федерацияди аслу туширвал ва къилдинвал малумарна. Гъа икI Горбачев президент яз, амма уълкве амачиз амукъна, СССР вич-вичелай чкIана.

Адалай инихъ халкъарин къилел къвезвай къван завалар вири гъадавай я. Са чIалал рахазвай, са дувулдилай эгъечIнавай халкъарин арада дявээр башламишунни гъадан нетижаяр я. Къе Украинадин чилел цуьквер хътин жегъилар телеф жезва. И дяведин цIай галукъ тавур хуърерни шегъерар бажагъат амукъда Дагъустандани. Гъамишалугъ душманри Россиядин Федерация цIун гъалкъада тунин чалишимшивилер ийизва. Гагъ Азербайжандинни Эрменистандин арада ягъунар къиле физва, гагъ Белоруссиядани, Юкъван Азиядин республикайра аксивилер, ягъунар къиле физва...

Гъайиф хъи, ибур вири къудратлу уълкве чукӀунин нетижаяр я. Пачагъривай хуъз хъанач халкъарин секин уьмуър, къени жезвач, Аллагъди къванни хуърай.

Яраб адав къванни халкъарин тӀалабунар ва минетар агакъдатӀа? КъабулдатӀа са серенжем?

Бажагъат! Аллагъдизни инсанрин муьтӀуьгъвал я герекди, аксивал, вичи рехъ гузвай крарал наразивал ваъ!

И залан веревирдер зурба уълкве чукӀунин таъсирдик кваз 30 йис идалай вилик кхъей «Ирид тӀал» поэмадин са къилелди давамарун кутугнаваз аквазва чаз. КӀела, гъуърметлубур.

* * *

1

Вил вегъезва за уълкведиз –
Вилер завди мида ятӀа?
Акатнава ам куьлгведик –
Гъи гунагърин хъилияй ятӀа?
Гъи пагахъай я и завал?
Къеняй яни хазвайди цал,
Я тахъайтӀа къецияй ятӀа?

2.

Шегъеррал – гум, хуърерал – руг,
Чилер-цавар – зегъерламиш.
Незвайдани къуруриз хук,
КӀвалба-кӀвал халкъ хирерламиш.
Амма гъкум гъилевайбур,
Бахтсуз халкъдин къилевайбур –
Тикрар хъийиз къинер таниш.

3.

ТӀалабчияр жерге-жерге,
Къекъверагвал айибзамач.
Инсанвал вич хъана херде,
Беденрихъ руьгъ - сагъиб амач.
Гваз къалуриз Къуръан, Таврат,
Ван хквезмач са пак аят –
Имансузвал гъалибзава.

4.

Я эвел туш им, я эхир,
Мусибатдин гур макъам я.
Къабачийрин къуьл я течир,
Иблисрилай тур макъам я.

Хуър маса гуз эцигиз кӀвал,
Садаз хъвер жез агъзурдан тӀал,
Инсанвилиз сур тамам я.

5.

Шадвализ кӀанз, гъатна йикъе,
Гъим вуж ятӀа чир хъжезмач.
Зияратдиз физвай рекъе
Вилик пак тир пӀир хквезмач.
Вири гъвечӀи-чӀехи халкъар
Пачагърикай хъана бизар,
Буш кӀатӀариз гъуър хквезмач.

6.

Чуру, чалма гъажийрин ваъ,
Мунафикърин лишан хъанва.
Муъминрикай гижийрив гвай
Турдин хура къалхан хъанва.
Аку, Аллагъ, мусурмандиз,
Адав чӀугваз чан-иманни,
Доллардикай Къуръан хъанва.

7.

Яб це Гъуцар, аку квезни -
Чилеллайди мусибат я.
Гъеле сиве амай мез зи
Квев рахазвай гъакъикъят я.
Ша куьмекдиз, гахце умуд,
Саламатдихъ чанар ахкъуд,
Я це руьгъдин ферикъятвал.

Дагъустандин халкьдин писатель Абдуселим Исмаилован 75 йис

Исламудин ГЪУБСЕЙНОВ,
педагогикадин илимрин кандидат,
Дагъустан Республикадин лайихлу муаллим

ГЪАМИША ВА ВИРИДАХЪ КУЗВАЙ РИКИ

*Дагъустандин халкьдин писатель Абдуселим Исмаилован уьмуьрдин
ва яратмишунрин рекьикай кьейдер*

Абдуселим ИСМАИЛОВ заз аял ч'авалай чида. Алатай асирдин 60-йисарин эвелдай ада Цицигьрин 8 йисан мектебда к'елзавай. Зун Рухунрин хуьруьн 8 йисан школада урус ч'аланни литературадин муалим тир. Университет куьтягьна к'валахзавай сифте йисар. К'еледилай тир Абдуселима, 6-7 километр мензил ат'уз кьез, Цицигьрин 8 йисан мектебда к'елзавай. Ибур Абдуселима кич'ез-регьуьз шииратдиз сифте камар кьачузвай вахтарни тир жеди.

Цицигьрин мектебдин завуч, зи дуст Муслимов Салигь аяларни галаз мукьвал-мукьвал волейбол кьугъваз ва чи алакьяр мадни мягкемариз Рухунрин школадиз кьведай. Аялрин арада, гьавурда акьазвайвал, Абдуселимни авай. Чна абур гьикьван хьсандиз кьабулдайт'ани, кьугьунра саки гьамиша чи, Рухунрин, команда кумукьдай. Вучдай кьван за, а вахтунда ришветар гун мудда авачир. Зарафат я им.

Ахпа чун вири шегьерриз акьатна. Алакьяр, фин-хтун, юбилейрик гьалтунар, хийир-шийирар чи арада амукьна, кьени ама. Ам заз шаир, прозаик, драматург, публицист язни чир хьана. Ада халкьдиз, обществодиз хийирлу маса крарикни кьил кутуна.

Абурукай виридалайни важиблуди, халкьдин аферин кьазанмишайди Абдуселима Етим Эминан т'вар ва кар даими ва кьадимлу авун патал ч'угур зегьмет хьана. Сифте нубатда ада Ялцугьа, кас амачир куьгьне хуьре, Амаханов Эмирбег хьтин вичин дустарни галаз ч'ехи шаирдин сур алай чка жагьур хьувуна ва адан кьилихъ кьван ягьна. Ахпа ам Аламишедин совхозди, жемятдин т'алабуналди, скульптор Гьейбат Гьейбатоваз заказ авур ва вичин гипсдин макет гьазур яз ц'уд йисалай виниз мастерскойда хуьзвай Етим Эминан надир суьрет постаментдал хкажна халис памятникдиз элкьуьрунин

къайгъуйрик экечІна. И къайгъуйри Абдуселиман яратмишунрин рекъизни зурба таъсир авуна. Адан къелемдикай а чІавуз, алатай асирдин эхиримжи йисара, хкатнавай хейлин чІехи ва гъвечІи эсерар и кардин шагъидвал я. Зи гъиле хъиз, А.Исмаилован шииратдал рикІ алайбурун гъилерани ихътин эсерар гъатна: "Эверзава Эмина заз" (поэма), "Эверзава Эмина заз" (шиир), "Гъим - пайгъамбар, гъим - малайик..." (поэма), "Эминан жавабар", "Шалбуз дагъдал - къизмиш чатар" (шиирар), «Мамрачрин багъда йиф» шиирралди кхъенвай драма...

Малум тирвал, Абдуселим Келлеви я. Келе Ялцугъривай са акъван яргъа тушиз рагъакІидай патахъ галай къунши дерада авай. Инал са делил къейд авуртІани кутугай кар жеда: Ялцугъа бине Келеледилай тир тухумни яшамиш жезвай. Месела, ялцугъви Сийидагъмедов Сийидагъмеда (криминалист, милициядин полковник), женнетар къисмет хъуй вичиз, ам са къвед-пуд йисан вилик рагъметдиз фена, Абдуселимаз, хийир-шийиррал гъалтайла «мирес» лугъуз зи япаризни ван хъана.

Абдуселимал къведалди тарихдиз мад са Келелевидин тІвар малум тир. Етим Эминан уьмуьрдин рехъ ахтармишай ва адан яратмишунар кІватІна халкъдив агакъарай алимри, къилди къачуртІа, Агъед Агъаева къейд ийизвайвал, давасуз начагъ тир Эмин Дербентдин азарханадай фургъунда аваз яни, арабада аваз яни Ялцугърал хкайди Келлеви Керим хъанай. Абдуселим Исмаилован «Гъим - пайгъамбар, гъим – малайик», поэма ва «Мамрачрин багъда йиф» драма и къве касдин пак алакъайрикай кхъенвай эсерар я.

Абдуселимаз Эминакай кхъидай "ихтияр" маса садалайни тІимил авачир.

Гаф агай чкадал лугъун, ни кхъенач Етим Эминакай? Чавай инал Эминаз бахшнавай сад масадалай дерин цІудралди поэмаяр, драмаяр, шиирар, гъатта романни къалуриз жеда. КІелзавайбурукай гзафбуруз и кар чпизни хъсандиз чизва. ГъакІ ятІани са шумуд фикир райж ийиз кІанзава инал заз.

Неинки Эмин вич, адан шейэрни, гъатта адан тІварцІихъ ва къисметрихъ галаз алакълу гъар са касни ва гъар са затІни чаз багъа я. Шииратдал рикІ

алайбурун чѐхи паюниз Эминан паб Туькезбан гуьгъуьнлай гъвечИ стха
Небидиз пабвиле хутахайдини бажарагълу шаир Майрудин Бабаханован
"Эминан сурал" шиирдай чир хъана. Ам кѐлайдан вилерал накъвар къведа.
Рикѐени жуван паб гуя масада къакъудай жуьредин гъиссер гъатда:

**Галайбурун вил ала зи жавабдал,
Заз лугъудай са тайин гаф жагъизвач.
Къванерални кхъенва тек арабдал,
Туькезбанан сур гъим ятІа, заз чизвач.
Са кар чизва: патарив гва, мукъвалла,
Эминан ваъ, ам Небидин къвалалла...**

Ингъе Ханбиче Хаметовади вуд лугъузватІа:

**Чал Эминан халкъ лугъудай тІвар ала.
Мад вуч кІанда, авай ихътин векилар...**

Мадни килиг, халкъдин шаирди вуч лугъузватІа:

**"Етим Эмин... И багъа тІвар тийижир лезги квел гъалтдач. Эгер са
мус ятІани чи несилдик гъахътинбур пайда хъайитІа, ам лезги миллетдин
къилел еке бедбахтвал атана, ам, миллет хъиз, къурхулувилик акатда
лагъай чІал я, еке гъалаба кутадай лишан я "**

Баркалла Ханбиче Хаметовадиз, лап дуьз гафар я.

Инал заз вич гъич рикѐелай тефидай шаир ва инсан яз хъайи Алирза
Саидован "Дидедин темен" шиир-манидай къуд цІар гъиз кІанзава (пагъ, а
мани гъикъван бажарагълудаказ тамамарзава Дагъустандин халкъдин артистка
Суьлгъият Гъажиевади!):

**Эхир икрагъ жеда, белки, уьмуьрни,
Муьгъуьббатни, ви къил элкъуьр ийидай,
Анжах Етим Эминан пак шиирни
Дидед темен акъатдач зи ивидай.**

Етим Эмин... Адан къадир авай ксариз им дидени я - бубани, фуни я - къелни,
ватанни я - гъижранни. Эминан эсерар кѐлун чаз виридаз капІ-тІеат ийизвай
мусурмандиз Кябедал феи гъисаб я. Эмин чи вири я.

Ибур малум фикирар я. Бес Абдуселим Исмаилован ина вуч алакъа ава?

Ихтилат СтІал Сулейманан райондин Эминхуьре эцигнавай шаирдин
гуьмбетдикай физва. Адакай зурба имарат хъанва, шаирдиз эцигнавай адав
къведай ихътин гуьмбетар лап тІимил ава.

Бес и кардик къил кутурди вуж я? Гъелбетда, Абдуселим Исмаилов. Сифте
"Лезги газетда" ихтилатар 6 хуьруькай ибарат тир чѐхи хуьр Аламишедиз
Эминхуьр лугъуникай физвай. Са гзаф масабурун хъиз, инани Абдуселиман
алахъунар ва алакъунар къетѐенбур хъана. Рахунар, гъавурда тунар, гъар
жуьре инсанрихъ галаз алакъаяр. Абурун арада райондин, чѐхи хуьруьн
къиле акъвазнавайбур, Етим Эминан несилдикай тир ксар, СМИ-рин векилар

авай. Гуьмбет вич эцигунин яргъи ва регъят тушир месэляяр... Финархтунар, тIалабунар, хьутIалар, четинвилер къадардилаь гзаф хъана. Шалбуз дагъ ва Чехи вацIун дере, Баку ва Магъачкъала, Каспийскдин заводар ва чи республикадин са бязи карханаяр, улакьдин месэляяр, спонсорар, райондин ва республикадин кьиле авайбурухъ галаз хъайи регъят тушир рахунар, аварияр ва буюгътенар, умудсуз хъайи вахтар ва шадвилер, гъалатIар ва вилиз аквадай نتیжаяр...

Инанмиш я, ибур вири Абдуселиман вилерик къени кума: ам Етим Эминан тIварунихъ галаь Фондунин председатель тир, тешкилуни кIвалахар адан гъилелай физвай, гъалатIарни анжах гъаданбур тир, агалкъунар лагъайтIа - са гзаф масадбурунбурни.

Чпихъ галаз ихтилат авурбурувай заз чир хъайивал (гъа гъисабдай а девирда райондин ва хуьруьн кьиле хъайибурувайни), и чIехи кардик - вири лезги халкъдиз талукъ и зурба мярекатдик - парабуру пай кутунай: пулуналди, эцигунардай материалралди, халкъ и кардал желб авуналди... Жуванбурун куьмекар анихъ амуькьрай, чара ксарини, и мярекатдин сергъят ва адан метлеб аннамишуналди, сифте буржуна кьилиз акъудай кIвалахар ахпа гъалалнай. Месела, Каспийскдин къванер атIудай заводди а чIавуз кIвалахзавачир. Амма директордин заместитель тир Ражаб лугъудай аварвиди, жавабдарвал вичел къачуна, Дакъузпарадай агакъарзавай зурба къванер цехдиз ахъайнай ва атIуз эгечIнай. Аллагъ патал. Анжах кIвалах авур устIарриз вичелай алакьдай гъакъи ганай Абдуселима.

Мадни са мисал: Магъачкъаладин Гъажиеван тIварунихъ галаь заводдин директор, вич даргиви, губденви, Абдулвагъаб Папалашева Эминан памятник, яни буюруьнжда авай суьрет, кIалубра цана авур вири кIвалахрай Фонд буржлу яз амуькьай саки 200 агъзур манат заводдин коллективдин патай лезги халкъдиз савкъват хьурай лагъанай.

Идакай Абдуселим Исмаилова вичин «Фагъум ая, стха» кьил ганвай веревирдера ва кьейдера икI кхъизва:

«...Гъажиеван тIварунихъ галай заводда скульптура кIалубра цун патал чIехи куьмек республикадин Министррин Советдин председателдин сад лагъай заместитель, Эминан 160 йис тамам жезвай юбилейдиз гъазурвал акун ва ам кьиле тухун патал тешкилай комитетдин регъбер Багъадин Агъмедовакай ва а чIаван Верховный Советдин депутат Альберт Алиметовакай хъанай. Буьруьнждин къамат гъазур хъанай. Ам кIалубра цайи, сваркаяр авур ксариз Фондуни вичелай алакьдай гъакъини ганай. Амма заводди авур харжийрин къадар 200 агъзур манатдив агакьзавай, ихътин такъатар Фондунихъ авачир. Баркала вичиз – заводдин директор Абдулвагъаб Папалашева, даргивиди, губденвиди, лезги халкъдиз, Етим Эминан руьгъдиз савкъват хъурай лагъана, абур гъалалнай, памятник ачухдай чIавуз, тамам са делегация галаз атана, шадвилин мярекатра иштиракни авунай ва вичи къабулнавай ихътин кьарардикай малумарни авунай...»

Гъар гъикI ятIани, кье Етим Эминаз даим гуьмбет хъанва. Ам чи шииратдин ва камаллувилин Меккайрикай сад я. Анал мукьвал-мукьвал суварар кьиле физва, школайрай делегацияр кьезва. Адакай эвленмиш жезвай жегъилар кьведай зиярат хъанва. Ялцугъа амукънавай Эминан сурни зиярат хъиз я. Ана гъамиша къайда ва михивал ава. Якъин, а чIавуз Исмаилов Абдуселим хътин тешкилатчи хъаначиртIа, и крарни жедачир, а гуьмбетни гипсдин суьрет яз скульптор Гъейбат Гъейбатован мастерскойда, цIуд йисалай виниз амукъайвал, мадни амукъун мумкин тир.

Зун са карди мягътеларзава: са КIелейрин хуьряй Етим Эминаз къуллугъ авур кьве кьегъгал хва гъикI акъатна? Керим ва Абдуселим! Мад и хуьре адлу са карни хъаначиртIани, и кьве вакъиа бес тушни лезгийрин намусдин тарихда? КIелейрин хуьруьн тIвар кьизил гъарфаралди кхъин патал!

... Халкъдиз къуллугъ авун, общественный кIвалах тухун Абдуселиман ивидик ква. Гагъ-гагъ хиялдайни фида: Абдуселим литератор яни, тахъайтIа - общественный деятель?

Гзаф йисара ада "Самурдин сес" тележурнал лезги чIалал кьиле тухвана. Ахпа ада"Камера гваз Дагъустан тирвал" тарихдинни этнографиядин фильмаяр гъазурна. Абур тамашачийри еке хушвилелди къабулна. Месела: "Шаирри машгъур авур чил" (С.- Стальский райондикай), "Гиярдин несилар" (Къурагъ райондикай), "Рехи кукIварин туькIвейвиле" (Докъузпара райондикай), "Циферилай вине уьмуьр" (Къурушрин куьгъне хуьруькай), "Умудар кутадай ва сирер ачухдай дагъ" (Шалбуз дагъдикай ва Эренлардин пак чкайрикай), "Самурдин ван квекай я" (Мегъарамдхуьруьн райондикай) ва масабур.

Телевиденидин "Умудар кутадай ва сирер ачухдай дагъ" фильм са шумуд сеферда Вирироссиядин ТВЦ каналдай ва Кеферпатан Кавказдин каналрай кьалурна. Абуруз кьени мягътелвилелди тамашзава.

Винидихъ за авур къван ихтилатар, кьейд авур къван лайихлувилер Абдуселим Исмаилован къуллугъдин везифайрик акатзавайбур туш. Заз чиз,

им кьейд авун пара важиблу я. Касди икьван кІвалахар вичин руьгьдин эвердиз гьай яз авунвайбур я. Жемьтдин арада лугьудайвал, Аллагь патал. Гьар са касдилаь алакь тийидай кар я имни. Иллаки эхиримжи 20-30 йисара инсанрин гьар са юзун, гьар са кам пулуналди алцумзавайди чаз виридаз чизва.

Абдуселим Исмаилов вичин хиве авай кьуллугьдин везифаярни чешнелудаказ кьиле тухузвай кас я.

КІвалах авур вири чкайра!

Завай ихьтин са мисал гьиз жеда. Зи мукьвабурукай тир рагьметлу шаир Ибрагьим Гьусейнован уьмуьрдин юлдаш Мумината жегьил чІавалай лезги радиодин редакцияда кІвалах авурди я. Таржумачи яз. Заз ван хьайивал, ам Даградиоода кІвалахал аламачиз кьвед лагьай йис я. Заз ада Абдуселималай ийидай тарифар ван хьайиди я. Шииратдин Театрда са мярекатдални ам раханай. Абдуселимакай.

«... Гьеле 1972-йисуз Даградиодин корреспондентвиллиз атай жегьилди сифте йикьарилай тарифлуз кІвалах ийиз эгечІнай. Вирида, гьекьер акьатиз кьураз, сифте чарарал кхьиз, ахпа машинисткадиз кІелиз, текстер гьазурдайга, Абдуселиман гьиле блокнот жедай, вилер инихь-анихь килигиз, ада тамам передачадин текст машинисткадиз вичин мецелай лугьудай. Гьар са темадай устадлу передачаьр жедай аданбур. Гьич садни редакцияда адав агакьдацир...»

Даградиоода 15 йисуз кІвалахнай Абдуселима. Корреспондентвилелай старший редакторвилел кьван хкаж хьанай.

1987-йисан гагуз Абдуселим вичин хушуналди «Коммунист» газетдиз хтанай. Хканай лагьайга, дуьз жеда. Кьадирлу редактор, хьсан инсан Касбуба Азизханова партиядин член тушир Абдуселим Исмаилов патал партийный газетда КПСС-дин Обкомдин кьарардалди цІийи отдел ачухнай. Яшайишдинни-дуланажагьдин отдел. Идакай Касбуба Азизханова Абдуселиман 50 йис тамам жезвай йикьара «Коммунист» газетдиз кхьей «Ада еке умудар гузва» макьалада («Коммунист», 1997-йис, 12-декабрь) хьсан лугьузва:

«...ИкІ, мумкинвал жагьурна, адаз за чи «Коммунист» газетдин редакциядин отделдин заведующийвиллиз теклифна. М. Гьамидоваз (Даггостелерадиодин председатель. И.Г.) ам кІвалахдилаь ахьайиз кІанзавачирга, Абдуселима разивал гайила, кар мад энгел хьхьанач.

Ингье, чна санал кІвалахзава. Аквазва хьи, ам чІехи-гьвечІи чидай, юлдашрин хатур-гьуьрмет хуьдай, кІвалахдал рикІ алай, акьуллу кас я. Нубатдин планеркадал, за ам жуваз хьсан чир хьун патал, лагьанай: «Абдуселим, ингье вун кардив эгечІна гьафтеярни алатнава, отделди вандай хьтин материалар гудай вахт я, мус жеда?» Чина мили хьвер аваз ам кьарагьна, лагьана: «...почтадай кьезвай чарар анжах информацияр я, чкайрал фин герекзава». ИкІ, ада пакадлай кьве райондиз командировка кьачуна. Гьафте алатна. Секретариатди редактордин столдал санлай А. Исмаилован за шумуд материал эцигна. КІелна за. Зун мягьтеларна. Мегьарамдхуьруьн райондай гьайи фельетондин материалда райондин бязи чІехи-гьвечІи тахсирлу яз ийизвай тараш-таландин дибар алажнава, себбкарар кьалурнава. Делилралди, субутардай документарни гваз, вири ачухнава. Ам тадиз газетдиз фена. Райондин кар гьилевай са кьадар

ксарик гъалаба акатна. Фельетон чѣхи чкайра гъялна, кІанзни-такІанзни жааяр, серенжемар къабулуниз абур мажбур хъана.

Гьелбетда, са и материалди ваъ, Абдуселиман отделдай къевезвай репортажри, очеркри, хци макъалайри кІелдайбурун, гъакІ чи руьгъ хкажна. Кас неинки хъсан журналист, викІегъ инсан, халис работник тирди чаз мадни якъин хъана...

...За ам радиодай газетдиз чІугурвал, Дагъустандин писателрин Союздини, са артух вахт хъанач, «Самур» журналдин редакторвилин къуллугъдал хутахна. Гъа и дегишвилерини хейлин крарин гъакъиндай шагьидвалзава...

... А. Исмаилован «Эверзава Эмина заз...» поэма куьне кІел тавуна жедач. КІелнавачтІа, къахчу, кІела! Тек къуд цІар за гъида:

Етим Эмин, и дуйнъяда авач маса цІийивал,
Гъахъсузвили ми хьи рикІер кузма ви рикІ кайивал.
Къайгъусуздиз лугъуз жезвач: хъурай вичиз хъайивал.
Атанва чун акваз-акваз къияматдин цІарцІел, дуст.

Баянар хгун, жуван гафаралди и гужлу келимаяр тІушун хъувун герек амач. Кузвай, ифей чІаларалди, сеслу везин гваз рахазва шаир, чѣхи шаирдихъ, чѣхи дердер акур чѣхи камалэгълидихъ галаз!

...Заз чиз, куьне адан «Ирид тІал» лугъудай эсер кІелна жеди. А эсерди акъван екедаказ эсер ийизва хьи, ял акъадарна мад кІел хъувуниз мажбур жезва. МасакІа рикІин гъалаба эликъариз жедач...»

Арифдардиз ишара бес я лугъуда. Мадни, Эффенди Капиева лагъайвал, гъуьлуьн цин дад акун патал са стІални бес я. Абдуселиман яратмишунри къетІен таъсирдик кутурбур гзаф я. Адан художественный яратмишунриз лайихлу къимет ганва: сифтени-сифте 1979-йисуз Москвада къиле феи Вирисоюздин жегъил писателрин VII совещанидал. Абдуселим Ленинан премиядин лауреат Агния Бартодин семинарда хъанай.. Идакай Абдуселиман дуст ва муалим (нур къурай вичин суруз, ам и гатуз рагъметдиз фена), философиядин илирин доктор Салигъ Муслимова икІ лугъуз кхъизва:

«...СССР-дин вири пипІерай атанвай аялар патал кхъизвай шаиррин арада аваз Абдуселиман яратмишунриз ина чѣхи къимет гана, совещанидин нетижаяр къадай чІавуз Дагъустандай атанвай жегъил СССР-дин писателрин Союздиз къабулуниин ва адан эсеррин кІватІалар меркездин чапханайриз теклифунин къарардал атана. Гъа икІ, и багъна а багъна жагъуриз, жегъил бажарагъдиз рехъ тагуз хъайи Дагъустандин чапханайрани Абдуселим Исмаилован «Кагърабаяр» ва «Яргъируш», «Чигедин стІалар» ктабар сад садан гуьгъуьналлаз акъатна, Москвадин «Малыш»-да «Чѣхи инсан» («Большой человек») тІвар алаз къилдин ктаб, гъа и ва «Аялрин литература» («Детская литература») чапханайра къилдин эсерар уртах кІватІалар, меркездин «Мурзилка» ва «Пионер» журналра, Вирисоюздин VII совещанидин иштиракчийрин эсерар гъатнавай «Чешмеяр» («Истоки») альманахда акъатна.

Инал са кар къейд тавуна жедач – ктабар акъатайди хъиз, Абдуселимакай СССР-дин писателрин Союздин членни гъасятда хъанач. И ва я

маса халкъдин ва несилдин векил хъун арада тефир твадай себебдиз элкъвенвай Дагъустандин писателрин Союзда Вирисоюздин совещанидин къарар тамар тавун анихъ амукърай, Москвадай агакъай чар адаз гъич къалурни авунач, писателрин Союздизни Абдуселим цIуд йис алатайла, 1989-йисуз, къабулна...» («Самур», 2017-йис, № 5)

Вирисоюздин мярекатра лайхлувал къейд авур шаирдикай, ахпа прозаикдикай, драматургдикай вичикай ва яратмишунрикай кхъинар пара хъана. Метлеблу макъалаяр, рецензияр кхъейбурун арада алимар, общественный деятелар, литераторар, литературадин критикар ва маса пешекара ава. Месела, профессорар тир Р.И.Гъайдаров, С.Ш.Муслимов, А.Г.Гуълмегъамедов, халкъдин шаир Ханбиче Хаметова, общественный деятель Куйбыш Исабегов, литературадин критикар тир Жамиля Гъасанова, В.Ильсова, Гъахъверди Рамалданов, Гапиз Нурмегъамедов, А.Омаров, Абдуселиман къелемдин стхяр тир Мердали Жалилов ва Арбен Къардаш ва масабур. Идани А. Исмаилов неинки са лезги халкъдин, гъакI вири Дагъустандин литературадин вилик жергейриз экъечIнавай писатель тирдан гъакъиндай шагъидвалзава. Абдуселим Исмаилован чIалариз Дагъустандин композиторри 40-далай виниз манияр кхъенвайдини къейд ийин. Мегъемед Гъуьсейнова аялрин сесер патал адан чIалариз 30 мани къван кхъенва, абур нотаярни галаз чапдайни акъатна. «Самурдин лепер» я а манирин кIвалГалдин тIвар. Абдуселиман эсерар фадлай урус ва маса чIаларални акъатзава. Иллаки адан аялар патал кхъенвай ва прозадин эсерар: "Вацран мичIер" (повесть) - авар чIалал, "КIвал хъиткъинна" (драма) дарги чIалал, "Зи лацу балкIан" (повесть) лак чIалал, "Эхиримжи къув", "Каратистдин мехъер", "Гведек", "Вацран мичIер", "ШейтIанрин къугъунар", (повестарни гъикаяяр) - урус чIалал литературадин журналра, прозадин яцIу ктабра гъатнава. Абдуселима Дагъустандин ктабрин издательствода урус чIалал «Ночь перед новолунием» ва «Солнце снова взойдет» тIварар алаз прозадин чIехи ктабар

акъуднава. Алай вахтундани урус чІалал «Мой белый конь» тІвар алаз аялар патал шииррикайни махарикай, гьикаяйрикайни повестрикай ибарат цІийи ктаб акъатзава. А.Исмаилов 1989-йисалай СССР-дин писателрин Союздин член, 1987-йисалай "Самур" журналдин редактор, 30 йисуз датІана Дагъустандин 9 чІалал акъудзавай литературадин 16 журналдин килин редактордин авай са заместитель я. Ам Дагъустан Республикадин искусствойрин лайихлу деятель, Дагъустандин халкъдин писатель лагъай чІехи тІварариз лайихлу хъанва. ЧІехи Эминаз къуллугъ авунай - гьакІ лагъайтІани жеда - Шамилан тІварунихъ галай Фондуни гузвай къизилдин медалдин сагъиб я. Абдуселим чи вири шад-пашман межлисра аквада. Адан рикІел хкун лазим туш: герек береда ам хъана кІандай чкадал жеда. Заз ам гзаф межлисра акуна, гагъ-гагъ, яркІиви тирвиляй, жувалай гъвечІидини хъуниз килигна, чна ада "эцййни ийидай". Ам анжах хъуьредай, са кІусни вичин инжиклу хъун къалурдацир... Гилани гьакІ я.

... Абдуселим Исмаилов сифтени-сифте дагъви я, яркІиви я. Дагъвиярни гьар жуьрединбур жеда эхир. Расул Гьамзатова лагъайвал, садбур хуьрйяй фад экъечІна, амма шегъердив къени агакънавач. Абдуселим шегъерда ава, амма адан рикІ хайи хуьре - КІеледал, ЧатІлекъвел ала. Неинки са вичин хуьре. Абдуселима, мукъва-къилийрин сурарал хъиз, етим хъанвай хуьрерал - КІелейрални ЧІилихърал, ЦицІигърални Мехкергърал... - кьил чІугъазва. Вич чІехи авур, аял вахтара яд гайи булахриз, юкъ агъузна, икрамзава. Адан рикІелай аял вахтара вичин кІвачериз акъахай цацарни кваз алатзавач, гьабурни, белки, адаз чимивилелди рикІел хкиз кІанзава. Ада вич етим хуьреринни чуплах чуьллерин вилик тахсирлу яз къазва:

**ЯркІи кІамар, яркІи кІамар,
Макан чІуру кицикрин,
ЦІай такъуна кайи кІамар
Къайгъусузрин къуьруькри.
Жемятар - сагъ, хуьрер – харапІ,
Гьар синел сад пІир хъана!
Амукъда жал куьн икІ яраб,
Гьахъсуз чІаван сир хъана!?**

Белки икъван гужлуз «ЯркІи кІамар» кІан хъунин гьисс, ам икъван тагъсирлудаказ къалуриз алакьунин бажарагъ Абдуселимал вичин чІехи бубайрилай атайди ятІа? Абурун арадани кардин устадар, яратмишиз алакьдайбур авай. Писателдин вичин лугъунрай, бубадин патай хъиз, дидедин патайни. Месела, Абдуселиман вичин дах ЯркІи хуьрера тІвар акъатнавай зуьрнечи тир.

«...Вилик несилрикай завай рахаз жедач,- кхъизва «Уьмуьрдин ктабдин чинра» («Самур» журнал, 2017-йис, №5, 12-чин) Абдуселима,- амма зи бубадин имияр, Мукаилни Мисрихан гъилляй гьар са кар къведай устІарар ва устадар тир. Мукаила вичин гъилелди тапанчини кваз туькІуьрналдай. Ада эцигай къене патай са надир имаратдиз ухшар авай регъв адаз вич яшамиш жедай кІвални, машгъул жедай карни хъанай. Вучиз лагъайтІа ам вичихъ авайни-авачир са хцикай магърум хъанай, адан, лугъудайвал, туп акат тийидайвал гамаривдини маса шей-шуьйдив ацІанвай кІвалер, са затІни хкудиз тахъана, канай. Абуруз мидяйри цІай яна лугъудай.

Мисриханни, хъсан харат устIар хъунилай гъейри, и патара тIвар-ван авай музыкадин устадни тир. Ада вичин гъилералди балабанар, зуърнеяр туькIуърдай, вичи абур, зурба устадди хъиз, ягъни ийидай. Зи буба Абумислимани, чи хуьре, кънши хуьрера адаз Абусен лугъудай, военный ва партийный билетра Абдул кхъенвай, вичин вердишвилер Мисрихан имидивай къачунай. Амни зуърнечи, балабанчи тир. Вишералди яркIивийрин кIвалериз зи дахдин зуърнедин макъамар рахаз сусар гъанай...»

Гъавиляй я Абдуселим Исмаилован «Бубадин жигъир» поэмада ихътин цIарар авайди:

...Зи бубади, гъич тахъайтIа,
Виш свас гъана хуьруьз чи.
Тажуб жемир, икI лагъайла,
Гъана мад виш хуьруьзни.
ТупIарикай – зуърнедин ван,
Сивяй мани акъудиз,
Муштулух гъаз цIийи сусан,
Гъахъна вад виш къапудиз...

ЧIехи бубайрикай ихтилат Абдуселима икI давамарзава:

«...Дидедин патай зи чIехи буба Абдулагъ заз хъсан чидай. Адан балкIандал зун гзаф акъахнай, лацу рангунин адал алаз халуьриз сусар гъизни фенай. Ам «кIаш» хътин бедендин викIегъ итим тир. Дяведин четин йисара армиядин жергейриз фидай яшарай акъатнавай итимди чIехи хзан вичин зегъметдалди хвенай. КъетIен алакьунар авай ада, токарный станокдилай чешне къачуна, Аран вацIун целди элкьведай чархар туькIуърнай, абурун куьмекдалди хвахарни ченехар, тIурарни кавчаяр, йирферни хъусуяр кIарасдикай атIуз, маса гуз, хзандиз дарвал къалурначир. Абдулагъ бубадихъ мад са къетIенвал авай – ада пIапIрус гзаф чIугвадай: вичин киседай - вичин тембек, чахлахни къав ишлемишиз. «Будулан» пIапIрусдин тариф хуьре къедалди ама. Мадни: чаз ада, месик экечIдалди, къуьнт яна аквадацир. КIарас кузвай пичинин вилик ацукьна ада ажеб везиндалди аял чIавуз зун гъавурда акъан тийидай хътин гафар мани хъиз лугъудай...»

Амма чун Абдуселиман яратмишунрал хквен.

Шаир яз Абдуселим Исмаилован къетIенвал адакай ибарат я хьи, ада къенин вакъийариз къе къимет гузва, ни гъикI къабулдатIа чириз, гъинихъай гъихътин ван акъатдатIа, вил алаз ацукь тавуна, вичин къимет гузва. ИкI тирди чавай регъятдиз субутариз жеда. Исятда Украинада Россиядин къушунри спецоперация тухузва. Адаз аксибурни ава, чукь тийиз ацукьнавайбурни ава, тереф хуьзвайбурни. Абдуселимни пуд лагъайбурун жергеда ава. Сифте йикъалай. Гъеле майдин вацра ада «Донбассдин зенгер» къил алаз са къадар шиирар теснифна. Абурукай Сулейман хайи йикъан мярекатдал кIелна, шиирар «Самур» журналдиз, «Лезги газетдиз» акъатна («Лезги газет», №37, 15-сентябрь, 2022-йис).

**Бахтавар я бубайрин гьал
Рухваяр баркалладик квай,
ЧПавуз, хайи уьлкве ва халкъ
Санлай хата-баладик квай.**

**Мусибат я дидейрин гьал
Рухваяр цІун хатадик квай,
Шадвеликай ичІи яз кІвал,
РикІ дердерин харадик квай.**

**Четинди я Ватандин гьал
Ватандашар женгерик квай,
Эцигнавай замандин цІал
Къуватри, къил фендерик квай,
Регъбервал гвай инсандин гьал,
ТІвар дуьньядин зенгерик квай.**

И сонетдин маналувилиз ва тамамвилиз фикир це садра. Шаирдин рикІ виридахъ кузва, гьатта икъван четин девирда уьлкведин къиле авай касдихъни. Президентдихъ ва Главнокомандующийдихъни.

Донбассдикай кхьенвай шиирар «Лезги газетдиз» акъатайла, за Абдуселиман дуст, вири уьмуьрда газетдин редакцида кІвалах авур яркІиви Гьамидов Аладиназ зенг авуна:

-Келнани вуна ви дустунин шиирар?

-Зи дуст хъиз, ам видни тушни,- жаваб гана Аладина ва хълагъна:- Ақунани ваз шиирар гьикІ кхьидайди ятІа?

-Ақуна.

-Иллаки аскер хчин патай дидедиз хурун кагъаз за мад са сеферда кІел хъувуна. Яб це садра и цІарариз:

**...Гьелбетда, вил гала кІвалихъ:
Ви хинкІардихъ, афардихъ,
Гардандал ви чими гъилихъ,
Чими месик ахвардихъ.**

**Амма, диде, зун Ватандин
Аскер, адан даях я,
Хура туна хур душмандин
Пад авун зи кІвалах я...**

**...Умуд кутур архайиндиз...
Зунни амач чигит яз!
Хайидал ад, аферин гъиз,
Хкведа зун игит яз!**

**Бубадини зал дамахда,
Баркалладик акатна,
Гъалибвилин ал пайдахдал
Хчин суьрет акъатна...**

Зи фикирдалди, ибур Ватандин Чехи дяведикай Советрин классик шаиррин чешнелу эсерриз барабар шиирар я. Абурай, Украинада кыле физвай вакъайрин важиблувал хъыз, ватанпересвилин, халкъдин ва уълкведин вилик везифайрин паквилин лазимвални, нур хъыз, аквазва.

И шииррикай мад са шумуд гаф: аквадай гьалда Донбасдикай Абдуселиман шиирар рикIи чIугурбур гзаф ава. Завни хабар агакынава хьи, гьа и кIватIалда авай «**Дагъвидин хва дагъвидин къагъриман хци**» цIарцелай эгечIзавай сонетдиз композитор Къагъриман Ибрагъимова музыка кхьенва. Манидин бинедал алаз гъазурнавай клип ТВ каналрай гуз эгечIнава. Баркалла ксариз!

Шаир яз Абдуселим Исмаилован гзаф эсеррай икъван чIавалдини дуьньядин гъарай, чилин суза, халкъарин умудар-эвер гунар аквазвай. Абур чилин набат-зенг я. Винидихъ чун рахай «Ирид тIал» поэма, «Къавкъаздикай агъзур хиял» тIвар алаз цIуд поэмадикай ибарат тир эссе, «Алаш-булаш» поэма, гзаф къадар маса еке, куьлуь эсерар ватанпересвилин гиссеривни тавакъуйрив, умудривни къастарив ацIанва. Лугъун за, гражданвилин пафосдив ацIанва - руьгъ цаварив агакьардай гражданвилин пафосдив...

Зи чил – чилерал женнетдин са пIипI!
Зи Лезги чил – чилерал женнетдин са пIипI!
Зи Лезги халкъ – халкъарин манидин са сес!
Аллагъдиз шукур, авайвилай диб,
Куьн бамишнавач заманайри терс.
Куь къисмет-къадар къени рекъе тваз,
Ивидал алай ифин жеда зун.
Камалдин гъиле къалханни тур яз,
Куь даимвилин замин жеда зун.
Квел къведай тIалар жуван рикIе къаз,
Къуьчхуьр Саидни Эмин жеда зун. -

Идалай зурбаз мад гьикI лугъудайди я?! Гъар ктхайдавай лугъуз жедайди яни?!

Гьелбетда, литературада, иллаки шииратда, чIулав тилеризни, яру хъуькъверизни, яргъи киферизни...чка хъана кIанда. Амма дуьнья цIай къуна кудайла, и крар сакIани къилинбур яз амукъдач, эгер вун къене асландин рикI авай шаир ятIа. Зун инанмиш я хьи, эгер Етим Эминахъ «Гъарай эллер» шиир авачиртIа, «Гуьзел Тамумавайни» «Гуьквезбанавай» чаз чпин дад къалуриз жедачир.

А. Исмаилован яратмишунрикай рахадайла, зи рикIел В.И.Ленина «Лев Толстой урусин революциядин гуьзгуь хъыз» макъалада чIехи писателдикай кхъей ихътин гафар къведа:

«Эгер чи вилик, дугъриданни, чIехи художник кватIа, ада революциядин кар алай са бязи терефар хъайитIани вичин эсерра къалурна кIанда».

Бажарагълу шаир, писатель, драматург, публицист ва общественный деятель А. Исмаилова сифтени-сифте гьа и кIвалах къилиз акъудзава – уьмуьрдин кар алай терефар къалурзава ва кIелзавайбур абуруз чIугвазва. Вични лап устадивелди, вични и жегъеннем башламишай алатай асирдин 90-йисарин сифтедила. Адан уьмуьр, гьам-хажалат «жегъеннемдин ракIарал

акъвазнавай» чи къенин йикъан месэлайрикай ибарат жезва. Чпин вахтунда шииратдиз Владимир Маяковскийни Алибег Фатагъов гьакI килигзавай. Са гьабурни ваъ.

Абдуселиман «Ирид тIал» поэмади, ам сифте 1995-йисуз «Лезги газет»-дин 7-апрелдин нумрадиз акъатнай, зун къарсурнай, кIанелай кукIвалди зурзурнай, ада зи инсанвилдин дамах са чипIинин виниз акъуднай. Акъван чIавалди хъсан шаир ва яркIиви дуст тир Абдуселимакай гила заз камаллу дуст, чешнелу шаир ва литератор хъанай. И ва маса поэмайрини шиирри, жуъреба-жуъре жанрайрин гзаф маса эсерри лугъузва-гъарайзава: хъайи гужар-кашар, дяведин ва адалай гуьгъуьнин четинвилер, вахтсуз кечмиш хъайи бубаяр, бахтсуз яз уьмуьрдай фейи имияр, куьч хъайи хуьрер ва маса бахтсузвилер, магьрумвилер – ибур вири цуьквер тир къван, емишар гъеле вилик кумай. Абур кIвачера акIана амай цацар тиртIа, гила нубат рикIел атанва, ам гъамиша тIазва. Анани цацар ава жал? ЧкIана, барбатI жезвай уьлкве акваз!..

Инсанривай вири квахъзава: ватан, намус, девлет, гележег, дуьнья... Вуч авурай ихътин чIавара? ГьикI акъвазарин и барбатIвилерин чарх?

**Вил вегъезва за уьлкведиз –
Вилер завди мидя ятIа?!
Акатнава ам куьлгведик –
Гьи гунагърин хъилияй ятIа?
Гьи патахъай я и завал?
Къеняй яни хазвайди цал,
Я тахъайтIа къецияй ятIа?!**

Ваъ, ихътин эсеррикай («Ирид тIал», «Кавказдикай агъзур хиял», «Чулав бахт» поэмаяр, «За ви тIалар сас-сараллаз эхзава», «Зунни Аллагъ – чин-чина» тIварар алай шииррин кIватIалар, са къадар прозадин ва драмадин эсерарни) са бубат хъайитIани «хабар хъун» патал, абур тамамдаказ са шумудра кIелна кIанда. Зун а карди шад ийизва хьи, са заз туш а эсерри ихътин таъсирзавайди. Абурухъ галаз таниш жедай мажал ва мумкинвал гъар садаз авайтIа, зун хътинбурун къадар мадни гзаф жедай.

Чи чIалан илимдин агъсакъал Ражикин Идаятович Гъайдарова Абдуселиман «Ирид тIал» поэмадикай зурба макъала кхъенай («Абдуселим Исмаилован «Ирид тIал» поэмадикай къейдер», «Лезги газет», 1995-йисан 26-май). Ада газетдин къве чин къунвай. Имни гъар кткана жедай кар туш. Ингъе чIехи алимди эсердикай вуч кхъизватIа:

«...Поэмада рахун патал гъиликди авунвай чIехи месэлайрив автор жавабдарвилелди, лазим тир гъазурвилер акуна, вичи яратмишзавай чIехи эсердин къурулуш ва кIалуб вилик амаз тайиннарна, михьи намус гваз ва гъавилияй рикIе зерре кичI авачиз, халис шаирриз хас уьткъемвилелди эгечIава. Эсердин бинед са шумуд важиблу тема ва я месэла эцигнава. Абурукай гъар садакай шаир къилдин (эхиз тежедай) къяти тIалдикай хъиз (тIал-квалдикай хъиз ваъ) рахазва, амма абурун лишанар кузвай рикIяй ва вилера шел аваз чара-чараз къейд ийизватIани, кIелзавайда халкъдин дерт-гъам битавди яз къатIунзава.

Поэмадин туькIуьр хъун иридринди я: ирид пай, гъар са паюна ирид-ирид цIарцIикай ибарат тир ирид бенд, гъар паюнин бендера цIарар рифмада тунин вичин къилдин къайда. Иридахъ чIала, шииратда къетIен мана авайди кIелзавайдаз, чна лугъун тавуртIани, чизва (ирид цавар, чи-

лер; ирид икълим гьуьлер; са цуьк патал яд гайи ирид багъ; ярдин жавабдал вил алаз акъвазай ирид йис ва мсб.). Рахун физвай дуьшуьшдани иридахъ алава мана ава: ада автордиз вичин гьадиса гьахьлувиле шак тваз тежедай халкъдин векилдиз-негьилчидиз, хас тегьерда башламишдай ва эхирдал къван давамардай мумкинвал гузва. Муькуь патахъай, паярин, бендерин ва цIарарин къадар тайинди хьуни автор гафарикай мутIлаквилелди менфят къачуниз, Сулеймана лагъайвал, ири-ирибур хкъягьуниз, дерин мана-метлеб авай цIийи жуьредин гуьзел, икъван чIавалди ван тахъай хьтин чешнеяр ва тешпигьар кардик кутуниз мажбурзава. Хусан гьа и чарасузвал ва истемишун себеб яз, поэмада шаирдин чIалан жебеханадин гегьенш мумкинвилер ва абурукай менфят къачунын устадвал, адан шаирвилини умуми культура хьсандиз ашкара жезва. Поэма кIелзавайдан вилик чIал, ибараяр, къилдин гафар абуру гун мумкин тир гьар жуьре рап-рапар чидай, абур заргарди хьиз мукъятвилелди ва мукьуфдивди ишлемишзавай, амма зерре дамах гвачир, вич вирибур хьтин «чилини кIус» яз гьисабзавай суьгьбетчи, амма Аллагьдивайни Гьуцаривай халкъдин суалриз жавабар тIалабдай жуьрэт авай кас акъваззава...»

Заз чидач, мад чи гьи шаирдикай, гьи эсердикай чIалан ва литературадин гьи алимди икъван ашкъилу, къиметлу гафар кхьенатIа. Квез чидатIа, зи гафар кIелзавай юлдашар, зазни лагъ.

Абдуселим Исмаилован «Ирид тIал» поэма гьам эсердин туькIуьр хьунинни тематикадин, гьам поэтикадинни ишлемишзавай такьатрин ва рекьерин, гьам везиндинни рифмайрин жигьетдай лезги шииратдин кукIуш тирди къейдзавай Ражидин Гьайдарова вичин зурба макъала ихьтин келимайралди куьтягъзава:

«...Абдуселим Исмаилов башкъа шаир я, чун умудлу я, адахъ гележегда генин хьсан агалкъунар жада. КIанзавайди сагьвал ва регьят къве шартI рикел хуьн я. Сад - усал, зайиф шейэр кхьин тавун; къвед лагъайди, кхьейтIани, абур гваз майдандиз экьечI тавун...»

И шартIар гьелелиг Абдуселима садрани чIурнавач. Сагьвални адан хьсанзава – ингье, 75 йис къейдзава.

Лезги шииратдин кукIушда авай поэма кхьейдалай къулухъ гзаф йисар алатнава. Абдуселиман къелемдикайни гзаф эсерар хкатнава. Бязи вахтара за жува-жував суал вугуда: Абдуселим вуж я – шаир, прозаик, драматург? Ихтин суал гуниз зун адан яратмишунри мажбурзава. Гьикъван маналу, критикадин патай чIехи къимет къазанмишнавай повестарни гьикаяр, сегьне патал драмаярни махар, къемедаяр хкатнава адан къелемдикай!

1996-йис. Дагьустандин ктабрин чапханада Абдуселим Исмаилован «Вацран мичIер» ктаб акъатзава. Автордин прозадин сифте кIватIалда повестар, гьикаяр ва «КIвал хьиткъинна» драма гьатнава. Повестар пуд авай: «Вацран мичIер», «Алукьдай ахар», «Зи лацу балкIан». Лугьун за, ктаб кIелзавайбуру (абур ктабар гьеле кIелзамай вахтар тир) хушвилелди, шадвилелди къабулна. Адакай са шумуд касди макъалаяр-рецензияр кхьена. Сифтени-сифте вичин гаф лагъайди Тахо-Годидин тIварунихъ галай школайрин НИИ-да кIвалахзавай Гьахьверди Рамалданов хьана. Заз чпихъ инанмиш тежедай ихтияр авачир ксари лагъайвал, Гьахьверди муалимди, «Вацран мичIер» ктаб къалурна, лезги писателрикай хуруз гьуд язавай садаз лагъаналдай:

- Проза икI кхьидайди я, чан писатель!

Гьар са эсердикай пешекарвилелди рахана, автор эхирдай ихьтин фикирдал къвезва:

«... Алай девирдин прозада писателар халкъдин яшайиш – геройрин рикӀин гьалар, руьгьдин гьерекатар, къенепатан уьмуьр къалуриз, психология ачухариз алахъзава. Идан гьакъиндай Абдуселим Исмаилован «Вацран мичӀер» ктабди шагьидвал ийизва. (Абдуселим Исмаилов. «Вацран мичӀер». Даггиз, Махачкъала, 1996)...

...Повестра къарагъарзавай месэлайри кӀелзавайдак къалабулук кутазва, адав дериндай уьмуьрдикай фикирар ийиз тазва. И пуд повестни кӀелзавайбур, иллаки жегьил несил, чи бубайрин хъсан адетрал тербияламишунин карда зурба алат я, адакай чна менфятни къачун лазим я.

И повестри устадвилини куклушар муьтӀуьгъарунин карда чи литературадихъ еке агалкъунар жезвайдан патахъай лугъузва. А агалкъунарни сифтени-сифте гьакъикъят дуьм-дуьз къалуруникай ва геройрин къаматар абурун руьгьдин гьерекатрин, рикӀин гьалар къалурунин, психологиядин бинедал алаз гуз алакьуникай ибарат я.

Имни чи литературадин нубатдин агалкъун я...

Ктаб зазни акъван бегенмиш хъанай хъи, за ам гъич ял ягъ тавуна кӀелна куьтягънай. Жуван танишриз, мукъва-къилийриз ам кӀелун теклифнай. Гъич рикӀелай алатдач – зи са мукъвада, гъа за хъиз ял тиягъна, гъатта кӀвалахални тефена, «Вацран мичӀер» кӀелна, зи къилив тади авунай.

-За вилерал накъвар алаз кӀелна и ктаб, аферин ва баркала кхъей касдиз!- лагъанай ада заз.

Сад садахъ галаз алакьалу яз аквазвай пуд повестдикай «Вацран мичӀер» иллаки таъсирлу я. За Абдуселимаз адан бинедал алаз лезги театрдин сегъне патал драма кхъин теклифнай. Та театрдин вичин патай теклиф жедалди, зиди теклиф яз амукънай. Зун инанмиш я хъи, «Пуд югъ» тӀвар алаз эцигай тамаша лезги театрдин тарихда лап хъсанбурукай сад хъанай. Къилин ролда къугъвай Шейх-Абдуллагъ Закаръяеваз фадлай вил алай Дагъустандин халкъдин артиствилини тӀварни ганай. Ам са шумуд йисуз къалуриз хъана, гъатта КӀцӀар шегъердани тамашачийриз акуна, маналувилелди, таъсирлувилелди абуру гъейранарна тамашади.

Абдуселиман драмайрикай чун агъадихъ рахан хъийида, инал прозадин эсеррикай ихтилат давамарин.

2005-йисуз кӀелдайбурул Абдуселиман «Дустагъда мехъер» ктаб агакъна. Амни повестринни гьикаяйрин ва драмайрин кӀватӀал тир. Гъасятда акъатна лайихлу къимет гудай рухвар ва рушар.

А вахтунда «Лезги газетда» кӀвалахзавай, вични прозадин эсерар кхъинал машгъул тир Жамиля Гъасановади ктабдикай санлай рахана, вичин фикирни, кӀелдайбурун фикирни къве повестдал желб авуна: «ШейтӀанрин къугъунар» (адаз авторди «Хъел авур руьгьдикайни мизан квахъай вахтуникай повесть» лугъузва) ва «Эхиримжи къув». Лугъун хъи, и повестри гзафбур гъейранарна. «ШейтӀанрин къугъунар» - им повесть туш, роман я, амма устадвиледи, яд квачиз кхъенвай,- лугъудайбурни зал тӀимил гьалтнач. Бязибурун керпичар хътин раманрай затӀни рикӀел аламукъдач, рикӀ ва руьгъ са куьнихъни галкӀидач. ГъвечӀиди ятӀани, и эсерда зурба вакъияяр, девир, инсанар дегиш жезвай гьал ва адан нетижаяр къалурузава. Вичини гьикъван устадвилелди. Идакай Жамиля Гъасановади ингъе вуч лугъузватӀа:

«...«Дустагъда мехъер» ктабда гъатнавай «ШейтӀанрин къугъунар» повесть, художественный жигъетдай тамамвал фикирдиз къачурла, эхирдал къван акъалтӀарнавай, къилихар ачухарунин карда психологиядин рекъай авай деринвал, игитрин къенепатан дуьнья къалурунал гьалтайлани,

кѠелзавайдан руьгь тухардай, гьар садан къанажагда арадал къвезвай суалриз тамам жавабар жагъуриз тазвайди хьанва.

Къенин йикъан литературадин майдан, чна чи феи тарих русвагъ ийиз, сада-садак тахсирар кутадайди ваь, чун гъинихъ, гъи саягда фена кѠандатѠа къалурдайди, хабар къадайди, руьгъдин виридалайни гуьзел терефар къатѠунуниз мумкинвал гудайди хьун лазим я. Гъихьтин темайрилай, образрилай, чешнейрилай, гъихьтин цѠийивилер гъунилай гатѠумна кхьидатѠа, ам гьар са писателдин бажарагъдилай, алакьунрилай аслу я.

Хъсан писатель чаз адан уьмуьрдин вири терефар – къанажагъни, руьгъни кваз – фикирдиз къачурла итижлу жезва. Писателди цѠийи эсер кѠелзавайдан вилик гъизвай яратмишунин къилин сюжетда сифте нубатда вичин кѠалуб (къамат) жезвайди я. Абдуселим Исмаиловни ихьтин писателрикай сад я, ам вичин вахтунихъ, халкъдихъ, девирдихъ ва абуру къарагъарзавай хци месэлайрихъ галаз сихдаказ алакьада ава. Ам къилди вичин мецелай ваь, тѠебиатдин – чилинни цавун, накъвадинни цин, инсанринни ничхиррин мецелай рахазва...»

Гъа икѠ Жамиля Гъасанова къвед лагъай повестдал, «Эхиримжи къув», элячѠава:

«...Алай аямдин литературада, уьмуьрда хъиз, тѠебиатдин месэла хциди хьанва, якъин, идахъ галаз алакьалу яз, инсандин руьгъдин тѠебиатдин месэла иллаки къал алайдаз элкъвезва. ГъикѠ хьи, дуьньяда саки чѠехи пай терефар инсандилай, адан вичин намусдихъ галаз алакьалу «зун» лугъудай ахлакъдилай, марифатдилай, эдебдилай аслу я.

Дугъриданни, ихьтин фикиррал чун гъизвайди А. Исмаилован гъа и ктабда гъатнавай «Эхиримжи къув» повесть я. Повестдин къилин игит куьчедин кицѠ ЯбатѠай я. Повестдин мана, лагъайтѠа, сад я – ЯбатѠай подвалдай экъечѠайла аватай чка, ам яшамиш жезвай алем, аватзавай дуьшуьшар, инсафсуз инсанрихъ галаз алакьалу ятѠани, ахьтин инсанрин чпин яшайишни ЯбатѠай элкъвена къунвай кицѠериндалай кѠусни тафаватлу туш...»

Жамиля Гъасановади ктабдиз санлай ихьтин къимет гузва:

«... Шак алач, А. Исмаилован «Дустагда мехъер» ктабда гъатнавай гьар са эсердихъ винидихъ къейд авурбурухъ хьтин къуват ава. Къенин йикъан обществада важиблу месэлаяр а эсерра гьар сада са жуьре, кѠелзавайдан руьгъдиз таъсирдай, чун гъинай, гъиниз, гъикѠ, вуч гваз физва лугъудай хьтин суалар арадал вегъизвайбуру хьанва.

Лезгийрин литературада, шииратда хъиз, гъикаятдани, драматургиядани вичин къетѠен жигъир кутунвай бажарагълу писателдин цѠийи-цѠийи итижлу эсеррихъ, ктабрихъ кѠелзавайбурун мадни вил жедайдал шак алач. Литературадин критикадин хелни писатель А. Исмаилова мад гъихьтин образар, темаяр, жанраяр гъидатѠа, гъихьтин цѠийи художественный такъатар ачухдатѠа лугъуз, хияллу хьанва...»

Гъа ихьтин гъавурда аваз, пешекарвилелди эгечѠнавай макъала журналист ва литературадин критик Роман Исаевани кхъенай. Адани ктабдин къуру тариф тавуна, эсеррин къетѠенвилер, чи литературада цѠийивилер тир терефар веревирд авунай.

Абдуселим Исмаиловани абурун умудар жавабусуз тунач, цѠийи-цѠийи эсерар кхъиз, «Самур» журналдин чинриз акъудиз хъана. Абуруз республикадилай къерехризни рехъ ачух хъана. Повестар ва гъикаяяр урус чѠалал «Лира Кавказа», «Голос Кавказа» журналриз гана, Москвадин чапханайра акъатай

«Война длиною в жизнь», «Дорога домой» чӀехи кӀватӀалра, РФ-дин халкъарин алай девирдин литературадин альманахра гьатна. Прозадиз хьиз, аялриз ва чӀехибуруз кхьенвай шиирризни, «Зиярат» тӀвар алай драмадизни и альманахра чка гана. Дагъустандин ктабрин чапханадини урус чӀалал Абдуселиман кьве ктаб акъудна: «Ночь перед новолунием» (2013-й.) ва «Солнце снова взойдет» (2017-й.).

Лезги чӀалал прозадин эхиримжи ктабни Абдуселима гьа и чапханада, нубат атайла, (ктабдин ерилиз, гереквиллиз килигна ваъ, гьахьтин адетар авайди я чи республикада) анжах 2021-йисуз акъудна. «Терг хьайибур» я а ктабдин тӀвар. Ам кӀелайла, за жуваз ихьтин суал гана:

- И касдиз кьенин йикъан тӀалар-квалар, дуьньядал ва халкъарал, сифте нубатда жуван уьлкведал ва халкъдал алай азиятар, аннамишиз, абур алуддай рекьер-хуьлерихъ кьекъведай бажарагъ гьинай атана жал?

Белки зи суал кутугайди туш жеди, амма бязибуру акъудзавай ктабра авай эсерар кӀелиз эгечӀиз хьайитӀа, давамариз, кӀелна кутьягьиз жезвач. Вучиз лагьайтӀа, абура уьмуьрдин гьакъикъат авач, тарихда тахьай ва хьун мумкинни тушир вакъиайрикай рахаз, са метлебни абурукай хкудиз жедач, са кьиметни абурухъ аваз аквадач.

Абдуселиман проза акӀ туш. Ам чи халкъдин гьакъикъи уьмуьрдин гуьзгуй я. Чалахъ туштӀа, кӀела «Терг хьайибур» ктаб. Гьа и тӀвар алай гзаф тахарин повестдилай эгечӀна, лап гьвечӀи, къаравилийриз ухшар гьикаяярилай хкечӀна, ктаб кьилляй-кьилиз чи халкъдин уьмуьрдин кинодин жуьреда гьерекатда авай шикил я. Ишигълу, рикӀе гьатзавай кьаматрини чӀалан гуьрчегвили гьар са эсердай кӀелзавайдаз автордин кьелемдин хчивал ва викӀегьвал, жавабдарвал ва вичин пешедиз вафалувал, гуьзгуйдай хьиз, кьалурзава.

Гила чун Абдуселиман драматургиядикай рахан.

Алатай асирдин 80-йисарин эхиррилай лезги театрдин кьилин режиссер, художественный руководитель хьайи Эседулагъ Наврузбековахъ галаз зи дуствилин алакьаяр авайди тир. Чун яркӀивияр, хуьрерин кьунишиярни язвай. Рагъметар гурай вичиз, ам чахъ галамачиз саки 10 йис жезва. Рекъиз гьайиф кас тир. 73 йиса, лугьун, театрда кӀвалахдай чагъинда, аваз фенай ам дуьньядай. Ада гзаф хьсан крар авурди я театр патал. Самбар йисара закайни театрдин амадаг хьанвай, шегьерра тамашаяр кьалурун патал жувалай алакьдай куьмекар гузвай за. Дербентдани зун мукьвал-мукьвал жезвай, актеррихъ галаз театрдин месӀлайрикай, милли драматургиядикай, драматургикай ихтилатар ийидай чна. Гьавилай, жуваз абурун фикирар чизвайвилай, завай лугьуз жеда хьи, Абдуселим Исмаилов театрдин коллективдин пагайни зурба гьуьрмет кьазанмишнавай кас тир.

- Ада гьидай пьесаяр вири са дегишвални кухтун тавуна сегьнедал акъудиз жедайбур я,- лугьудай актерри.

- Бязибуру гьида пьесаяр, режиссерди адал кӀвалах хьийиз варцар жеда, сегьнедал агакьайла, автордиз вичин эсер чир хъжедач.

- Ава Абдуселимахъ пьесаяр кхьидай бажарагъни, виридалайни хци месӀлаяр къарагъардай викӀегьвал ва жуьретни...

- Хва я ам, хва!

Ихьтин ихтилатар зи япарихъ гьар са тамаша эцигдайла галукайди я.

Театрдиз Абдуселиман рехъ 1990-йисуз «Чигали» махунилай эгечӀнай. Аялар патал. Пара гуьрчег тамаша хьанай ам. Ахпа – «КӀвал хьиткьинна», «Дустагъда мехьер», «Къарачияр», «Мизмиздин кьуват», «Зиярат»... ТӀварариз фикир це садра. Гьар са эсер уьлкведа кьиле физвай вакъиайри инсандин винел гьизвай азиятрикай я.

“Квал хъиткъинна” тамаша эцигзавайла.

«Зиярат» тамаша иллаки къейд ийиз жеда. Авторди, кIусни кичIе тахъана, дин-имандин месэлайрикай, муъмин касди хъиз, миxьи рикI гваз, амма пара хциз кхъизва. ИкI тирди сифте шикилдилай эхиримжидал кван сегънедин персонажар тир Малайикдини, Иблисди (Шейтанди) тестикъарзава.

Аллагъ талладиз мукъва хъун патал зияратрал фин шартI туш, мунафикъвал тавуна, руьгдин миxъивилин, халис инсанвилин къакъанвилиз чалишмишвал авун – гъам я важиблуди ва къилинди.

Зун патал тамашадин мана-метлеб ингъе идакай ибарат я. Амма чаз вуч аквазва къуд патахъай? Им акI лагъай чIал я хъи, Абдуселим чи диндин руьганийри, халкъ чпиз муьтIуьгъарун патал, илитIзавай кван гзаф крариз акси екъечIзава.

Заз лугъунни мумкин я, хупI тарифар ийизвачни вуна жуван дустуникай?! Зун текъезвай тариф регъятдиз ийиз, къезвайди мецелай алуддай къимиш авачирбурукай туш. Мад вуж чида квез Дагъустанда вичин цIуд пьеса милли сегънедал тамашайриз элкъвенвай писатель ва я драматург? Заз чидач, я авазни авач. Тек Абдуселим я!

«Зиярат» тамашадин режиссер Дагъустандин халкъдин артист Мирзееб Мирзеебеков тир. Ада вичин «Дустуникай ва дуствилакай веревирдер» макъалада («Самур» журнал, 2017-ийис, № 5) кхъизва:

«...Са бязи чIавариз чир-хчирри, иллаки яратмишунрал машгъл тир ксари, заз туьгметар ийида: «Абдуселим ви дуст ва хуьруьнви тирвилляй, вуна адан вири пьесаяр сегънедал эцигзава». Дуьз я, чун дустар я, хуьруьнвиар я, амма за Абдуселиман пьесаяр сегънедал эцигунин сеbeb а крар туш. За абур эцигунин сеbeb вичин эсерра драматургди къарагъарзавай месэлайрин актуалвал, абур чи девирдихъ галаз къун ва пешекарвилин жигъетдай абур бегъембур хъун я. Зи фикирдалди, идлай къулухъни гзаф йисариз Абдуселиман пьейсайри чпин къиметлувал ва актуалвал квадардач. Зун и кардал архайин я...

... «Зиярат» тамаша эцигайла, алай девирда Дагъустандин халкъдин шаир тир Арбен Къардаша а тамашадикай рецензия кхъенай ва ам

Чингиз Айтматован «Фудзиямадиз хкаж хьун» пьесадин гекъигнай. Ада кьейднай: «А. Исмаилован «Зиярат» пьесадин тамашадиз килигайла зи рикел Чингиз Айтматован «Фудзиямадиз хкаж хьун» пьесадин бинедаллаз чугунвай фильм хтана. Къиргъизрин члехи писателди Абдуселим Исмаилован пьесада авай хьтин руьгьдинни ахлакьдин проблемаяр къарагъарнава. Гилан девирда а месэлаяр, чун паталди цийи тир, общественный, социальный, политический ва руьгьдин шартлари хци авунва ва гъавилай и карди тамаша арадал гъайи ксарин вилик четинвилерни арадал гъана. Ятлани абур и четинвилерин вягътедай бажарагъдалди атанва. И карди чун шадарзава ва чи риклера гележегдик квай умудар атухарзава...»

За ва зун хьтин гзафбуру тлалабна кхьей «Пуд югъ» тамашадихъ хъайи агалкьун вуч я бес! Режиссер Мирзеебег Мирзеебекова (амни 2020-йисан апрелдиз, ковиддин кьурбанд хъана, рагъметдиз фена, нур кьурай вичин суруз) гзаф зегъмет чугунай адал. Магъачкъалада тамашадиз Културадин министр кьиле аваз театррин режиссерар, пешекарар тамашнай. Тамашади виниз тир кьимет къазанмишна. Вичин макъалада Мирзеебеге идакайни кхъизва:

... «Зиярат» тамашадила гьугъуьниз ада кхьей «Пуд югъ» пьесани гьам чи театрдин коллективди, гьакъни тамашачийри гзаф шадвилелди ва дерин разивилин гьиссералди къабулна. «Пуд югъ» тамаша чна, Азербайжанда Дагъустандин йикъар кьейддайла, Кцларин тамашачийризни къалурнай ва абурни адаз эвелдилай эхирдалди, саки нефесни акъуд тийизвайбур хъиз, килигнай ва абурузни ам гзаф бегенмиш хъанай. Тамашадин эхирдай артистар сегънедал тамашачийриз икрам ийиз экъечлайла, абур зур сятда къван актерриз капар янай. Ахпа тамашачийрикай са яшлу касди, сегънедал экъечна, чаз икI лагъанай: «Заз и залда ацукънавай вири инсанрин тварцелай квез сагърай лугъуз кIанзава. Куьне сегънедал эцигнавай и эсерди чи халкьдин алай девирдин гьал дуьзгъундаказ къалурзава. Ам кхьей автордизни, ам сегънедал къалурай квезни аферин!...»

Мадни са тлалабун Абдуселимав Алкъвадар Гьасанан уьмуьрдиз талукъ пьеса кхьин патал агакьнай. Малум хъайивал, им театрдин амадагрин советдин, адан кьил Имам Яралиеван инициатива тир. Абдуселима са куьруь вахтунда «Мамнунан чирагъ» пьеса яратмишна, ам пара хъсан тамаша яз сегънедал акъатнай. Мирзеебег Мирзеебекова давамарзава:

«... А. Исмаилован эсеррикай эхиримжи сеферда чи театрдин сегънеда эцигнавайди «Мамнунан чирагъ» пьеса я. Ам чи халкьдин члехи арифдар, алим ва шаир Алкъвадар Гьасан-эфендидин уьмуьрдикай я. Гьелбетда, чаз виридаз школайрин учебника ва гьакъни газетрин, журналрин чинриз тек-туьк акъатзавай макъалайра ганвай малуматрал бинелу яз, са тIимил Алкъвадар Гьасан-эфендидикай хабар авай. Амма, дуьз лагъайтIа, чаз адакай гегъеншдиз малуматар авачир. Абдуселималай вичин эсерда и зурба устадин маарифчивилин идеяр, адан савадлувал, илимлувал, жуьрэтлувал, руьгьдин члехивал, такабурвал, къенивал экуь рангаралди къалуриз алакьнай. Драматургди члехи арифдарди гележегдин несилриз тунвай весиярни вичин эсерда ганвай ва абур алай девирдани актуальный яз амайди къалурнавай. «Мамнунан чирагъ» пьеса драматургдин нубатдин гъалибвал хъанай! Тамаша чна чи театрдин 90 йисан юбилей кьейдзавай межлисдал къалурнай...»

Лезги театрдин папкада алай вахтундани Абдуселиман кьве пьеса ава, сад

Етим Эминакайни Келе Керимакай тир «Мамрачрин багда йиф» драма, муькуьдни «Мегърибан» къедеда. Пьесаяр автордихъ мадни ава, иншаллагъ, хъженни ийида.

Захъ чи дуст Абдуселиман 75 йис тамам хъунихъ галаз алакълалу и макълала Муслимов Салигъахъ галаз санал кхьинин мурадар авайди тир. Гъайиф хъи юбиярдин дустни, муалимни хъайи ам алай йисан гатуз рагъметдиз фена. Гъавиляй заз и макълала адан фикирралди акълатлариз кланзава. Абура Салигъан «Самур» журналдин 2017-йисан вад лагъай нумрадиз акъатай «Чи дамахдин чешме» макълаладай я.

Абдуселим Исмаилован гъи эсердикай рахайтлани, «...абур гъар сад инсандин ругъдин дуньядин зидвилерикай, инсанвал, общество ва уьлкве инсансузвиликай, марифатсузвиликай, имансузвиликай, ягъ-намусдин кьеривиликай хуьнин важиблу месэлайриз талукъарнава. Абдуселиман яратмишунриз им лап сифте камарилай хас къетленвал тир. Гъеле 1991-йисуз акъатай «Чилин бахт» ктабда ихътин са шиир ава:

Гъиниз ийин инсанривай
Аквазвай къван такланвилер?
Мегер вири душманрив гва
Чи вил алай хъсанвилер?..

...Нихъ галаз гъи куьчедай фин?
Гъи сурада кучудин за
Хер алай пад? Сагъ пад риклин
ГъикI адавай къакъудин за?»

ГъакI хъайила зи дуст Абдуселиман рикI гъамиша кузва. Адаз инсанар къениз ва регъимлуз, абурун уьмуьрар шад ва бахтатар хъана кланзава. Адаз дунья къени, адан заваларни татугайвилер эскик хъана кланзава. Ада ругъдин михъивилихъ ва пак мураддин къакъанвилихъ ялварзава ва вичин эсерар клелзавайбурузни гъа ихътин рекъериз эверзава. Ваз вун камаллувилин гъуьндуьрдиз хъажнавай юбилей мубаракрай, Абдуселим!»

Ибура зи гафарни я!

Яшамишрай вун, Абдуселим!

Абдуселим ИСМАИЛОВ

ЖУВНИ ТЕСТИКЪ АВУН ПАТАЛ УЪМУЪРДИЗ...

(Сифте ктабрай ва эхиримжи дафтаррай тир шишар)

ЗУН ХАЙИЛА ДИДЕДИ

Зун хайила дидеди,
Къуьд тир. Гъава савухдиз,
ЯркИ магъал, Куьре зи
Квай живедин алухдик.

Зи дидедин язухдай,
Авай тIалрин члада,
Фад цIрана савухвал,
ЦIверекIар жез гъавада.

ДакIардаллай вилерай
Физ хци тир цIапIрапIар,
Къвана абур чилерал,
Гуз ракъинал рапIрапIар,

Бирдан зи сес акъатна
Диде алай меселай.
ТIалар чебни алатна,
Ифинарни – пелелай.

Зи ашкъидай аршуна
КуькIвей цIийи ад хьтин,

ДакIардихъай ахкуна
Лацу алух шадвилин.

Зални кIвале арушна,
Тваз чуқварда агъарин –
Жеда лацу алух зал,
ЦIраз рекъе яшарин.

Гъар са стIал, цуьк хъана,
Зи рекъера экъечIда,
Къил вегъезвай ник хъана,
Чилерикай хкечIда.

Парни жеда бегъердин,
Багъни бустан акIаждай,
Дигмиш жезвай тегъерди
Дадни, адни хкаждай.

Та жув, кузвай шем хьтин,
ЦIраз, куьтягъ жедалди,
Зегъер авай жем вичин
Вугуз ажал къведалди.

ЖУВАКАЙ

Зи бубадин тIвар гъатнавач ктабра,
Зун хайи кIвал аманат туш тарихдин.
Цура малар, хпер хъанач ятахра,
Чи хзанда алим хъанач тарифдин.

Къазмада зун хана йифиз дидеди,
Пайгъамбаррал тахъай са тIвар эцигна.
Къалурна заз дуьнья жуван вилери,
Сифте сефер жувни дуьнья гекъигна.

КъатІана за, шад туш дуьнья зун хунал,
Я пашманни, адаз вичин рехъ ава.
Халуди зун хвена кІулал кутІунна,
Далу къежиз, чинал къалин гьекъ алаз.

Заз жагъанач хъуьтуьл диван, лелеяр —
Векъи кавал заз вири тир ксайла.
КІвачер къецІил, шавлардин кек пинеяр.
Зи дамах тир гатун йикъар атайла.

Хзанда гьич кстахвал за авунач,
Арабир акІ кудай хъи зун лапІашди,
КІвализ техкъвез, хъел авурди акуна,
Диде зав мад меслят жедай явашдиз.

Лацу перем, кастюмар за алуқІнач,
Жув аял яз, синихнач фаз, хуьрекдиз.
Зи дидедихъ халкъдин къаргъиш галуқънач.
Стха авач — аквадай заз зун текдиз.

Зи бубадин ад авачир хуьрера,
Адан тІварцІи гъанач дуьзен рекъер заз.
Зун хайи хуьр чидай анжах Куьреда,
ГъвечІи жемят, вичин гъвечІи сирер гваз,

Зи рикІе къаст гъатна гъвечІи чІавалай,
Даях къуна жуваз и Чил, къисметдиз
КІур гана за, лап гъа сифте йикъалай -
И Чил анжах атана заз куьмекдиз.

Гида къисмет фенва цІийи рекъерай,
Зун дустариз — стхайриз зи багъа я,
Зун чидайбур гзаф хъанва хуьрера,
Жув тек яз къун фикирривай яргъа я.

Амма зи хуьр, кІвал фенвач гьич рикІелай,
Сифте шиир за абуруз багъишна.
Буба дагъ хъиз аквазва заз къилелай,
Адазни за поэмаяр багъишда.

Бес зи Чил! Ам галачиз за фикирдач,
Зи бахт, уьмуьр, къисмет ада гана заз.
Сифте чка ваз гузва за шиирра,
Зи Чил! Са вун мягкем даях хъана заз.

ША ЗУН ВАЗ МАД КИЛИГ ХЬИЙИН...

Ша зун ваз мад килиг хьийин,
Зи аялвал фейи утагъ,
Куърцелдал кам эциг хьийин,
Чими къулав мад зун хутах,
Яб гайи за, вилерай нур
Акваз вилик кузвай къулан,
Махариз бул, гъжетар къур
Акбул гзаф акваз жуван.
Анжах сефил килигзава
Заз сифте къул, цлар, пипер.
Хуьшрекани илигзава
Анра чпиз худда чилер.
Ракларини ийизма ван,
Лап заз сифте ван хьайивал.
Ингье цлай аватна къван,
Гару яваш ян гайивал.

Хьуьрезвач зун пипер акурла,
Аял яз зун шехъай хьелна.
Ви шикил къе икI акурла
Тар я рикIиз, хьуьруьн квелда?
КIасзава за жуван пIузар:
«Куьз зун ваз мад хьанай мугьман?»
ЭкъечIиз кIанз ялна ракIар,
Захь галукъна мад адан ван.
«ГьикI тан за и утагъ хайи?» —
Фикирди зун акъвазарна.
Рак галукъна акъал хьайи,
Жуван гьилни алажарна.
РакIаривай зун къаз хьанач,
ЭкъечIна зун, са аялвал
РикIе аваз. Акъваз хьанач,
Хьфена зун жув атайвал.

* * *

Я къван хьана цла хьуй зун утагъдин,
Я ккIал хьуй, вацIун кIане къугъвадай,
Я яд къуриз кIане хьуй зун булахдин,
Рекьел тахьуй инсандин кIвач акъадай.

КукIваррай зун кIугайралди аялри,
УстIардини вичин къуват къалуррай,
Хирер ийиз тухурай зун вацIари,
Гьич уьленда хьирхьамрик зун тахьурай.

АБУР ГЪАНА АМАЗ...

Жегьил тир зун гумай сарсах аялвал,
А къакъанвал вич фад муьтIуьгъ хьана заз.
Гитин дагъдин лап шиш кIукIни кукIвал къван
Булутрини къатI жез рекьер гана заз.

Легъзе хьана къакъанвилини сирер гваз,
Уф гуз цифер ракъурна за гьилелай.
Гьуьлелай рагъ хкажна за сегьер гваз,
СтIалрин гам экIяна за чилелай.

Гъар стІалдай нур хъиз ирид рангунин,
Гъар легъзедик умудар квай сегъердай
Акуна заз шикил гуъзел вахтунин
Гъар са затІ заз тестикъ хъайи тегъердай.

Тестикъ хъана михъивал заз булахрай,
Гуъзелвилихъ агъуна зун цуъкверин.
Къацу чІурал дуъзмиш хъанвай сачахрай
Акуна заз буржи чилин экверин...

Легъзе фена. Мах хъиз къведай эхирдал,
Гитин дагъди зун ценерив авудна,
Абур гъана амаз..., зунни уьмуьрда
Тестикъ хъуни яргъал рекъиз акъудна.

Дере атІуз, тепе атІуз физва зун
Агакъзавач мад махарин дуьньядиз.
Чилерини, цаварини хуъзва зун,
Рехъ яргъи я, жедайвал туш югъ няни.

Гитин дагъди вичив туна аялвал
Шагъвардив гваз къакъанвиле къугъвазва.
Зазни яргъай адан кІукІни кукІвал къван
Хкаж хъанвай къекъвей жигъир аквазва.

Эверзава, эверзава датІана
Циферини, стІалрини сачахри,
Эверзава михъивилив ацІана
Суван гуъзел цуъкверини булахри.

ЭкъечІнава къакъанвилини жавабдиз,
ГумачтІани аялвални кстахвал.
Къисметди вуж муьтІуьгъарда яраб низ?
Низ вуж тестикъ хана чІехи дамахда?

Гитин дагъдал хкаж хъун мад сеферда
Аялвили гузмай рум я фикирдиз,
Гъар са затІ заз тестикъ хъайи тегъерда
Жувни тестикъ авун патал уьмуьрдиз.

МУРАДАР

Лекъ жеда зун,
лув гун патал дагъларал,
цавун михъи тагъ жеда.
Безетмиш хъун
патал михъиз дагъ-аран,

гатун чими рагъ жеда.
Булахрилай серинвал гваз
Катда къуьлуьн никІериз,
Михъивални деринвал гваз
Илифда къвез рикІериз.

Зун хкечИда йиферикай
Гьар экуьнахь сегьер хьиз,
Зун марф хьана циферикай
Мугьман жеда бегьердиз...

Зи мурад туш
Чехи крар алакьун,
кИандач акьван чИехивал.
ТIалабдач за
Дагьдивни зун агакьун,
КIандач адан рехивал.

Анжах чилел
гьвечИи крар туькIуьриз
зун бакара атурай,
герек чIавуз
вичин чин захь элкьуьриз,
дагьди буйругь авурай.
Анжах чилин
чIехи-чIехи крарив
зи гьвечИивал гумукьрай.
Булахрани
къакьанвиле цаварин
зи михьивал амукуьрай.

* * *

Иифни югь хьиз, рагь экьечИдай береда,
Женгинава уьмуьр вахтсуз ажалдив.
Рагь, уьмуьр хьиз, экIяй хьанва дерада,
Пеш ахьагьиз тазва къени къажалдив.

Сифте гатфар, ахпа гад: чил ацIанва
Мижедивни бул бегьердин атирдив.
Къелемдин кIукI, таж хьиз, гьарнихь чкIанва,
Умударни - къуват гузва шаирдиз.

Тутун тарал чИиж желбзава шуьрбетди,
Ам бул ийиз рагь генани ифизва.
Цавун тагьдиз килигзава гьуьрметдив
Ракьин цуькни, тварар гьеле ичIизмай.

Гад генани гьатда вичин чагьинда,
Хилер цавуз, дувул фида деринриз.
Зун уьмуьр я, женг чIугвазвай яшинда,
Гад я, шире гьасилзавай ширин тир.

АШУКЪ Я ЗУН

Къатар-къатар чил
Падна Самур зи виликай юзазва.
Агьузна тик къил
Къавах адан къилел гарув къугьвазва.

Рагьул хьанва яд,
Пехьи ванер хкаж жезва вацIалай,
Дагьлар галай пад
Чулав хьанва,цIелхем фена цавалай.

Акъатна са ван,
Гуя цавар ахмиш жезва кылел зи.
Михъиз дагъ-аран
МичИ хъанва, йиф атанва чилел зи

Хъуьрезва са зун
Вилер алаз жуван хайи чилерал.
Авач такІан хъун,
Ашукъ хъанва зун секинсуз циферал.

Метлеб ава захъ,
Куьз лагъайтІа, зун зи хайи чилелла,
Михъи тир ва пак
КІанивал зи, гар хъиз, адан винелла.

* * *

«Агъ и дуьнья!
Вагъши хъанва инсанар,
Рехъ-хвал хъанва заз цаз алай явшанар,
Ша къакъуд рикІ, хъухъ зи иви, душманар!...» -
Дуьзен рекъе кІвач ккІалда акъурла,
Гъарагъдай икІ акуна заз инсанар.

Эй, бейниван!
тек къван тушни рекъеллай?
Къачу кадра, хийир це ви гъилелай.
Вуч регъятдиз къвезвачни ви мецелай
Инсандиз себ, ви ажувал акурла,
КІуфук хъвер кваз,ваз куьмекдиз рекъевай.

* * *

Каспи гъуьлуь багъишзава нурар заз,
Лепейрикай рагъ явашдиз хкудна.
Хъфизва рагъ нянин къиляй, цавар таз,
Зи дагъларив чин явашдиз агудна.

Юкъузни рагъ зи цава зи кылелла,
Адан нурар зи чилериз чикІизва.
Ни лугъуда, зи халкъ гъвечІи чилелла? –
Дуьньядани, заз чиз, уьмуьр икІ физва.

* * *

Хкахъзава цава гъетер, женгина
Пуч жедай хъиз, варзни ингъе аквазмач.
Гъалиб хъайи рагъ хъуьрезва тек гила,
Сифте нурар дагъдин винел къугъвазва.

Къуд пата гъич гелер авач накъварин,
Иви алач женг алатай чилерал,
Анжах яру ранг чкІанва дагълариз,
СтІалрини нурар гузва векъерал.

ДАГЪЛАРИКАЙ ХКАТНА РАГЪ...

Дагъларикай хкатна рагъ, дуьдгъвер хъиз
Къизмиш цІаллай, къуд патахъди алахъна.
Цуькверал физ гъазур хъанвай чІижер хъиз,
Адан нурар дагъдин чиниз авахъна.

Ракъинин цуьк, чин элкъуьрна дагъларал,
Уях хъана. Цуьк ачухна къалгъанди.
Дар тІеквендай гъа ракъинин нурарал
Вичин шараг акъудзава асланди.

Вич тежер къван ачухнава марварди,
Цагъамдини дувул яна накъвадиз.
Цицибриз рагъ къалурзава ачкариди,
Эвер гана тамун ачух чкадиз.

Къалгъандини цуьк авурай рекъел зи,
Амма а цуьк ийиз жедай саягъ хъуй.
Къуй виридаз уртахни яз Чилел зи
Гъамишалугъ туьхуьн тийир гъа рагъ хъуй.

* * *

Низ чида квез дагъдин уьмуьр,
Йиф хъанани дагълара?
Ксанани секин йифен
Мани аваз япара?

Акъуднани куьне йифер
Вилер алаз гъетерал?
Акунани гъикІ йифен гъед
ЭвичІдатІа чилерал?

Заз акуна дагъдин йифер,
Вацрак лувар кутадай,
Заз акуна дагъдин гъетер,
Булахдин цив къугъвадай.

Варз алай йиф.
Галукъда вахъ

Секин нефес цуькверин,
Къайи булах, къванер ара —
Лап чуьнгуьрдди симерин.

Аквада квез мад алапат —
Нур элкъведа булахдал,
Ашукъ яни ам къайи цел
Авахъзавай дамахдал!

Яб це, килиг секинвилез -
Залай а кар алакъна.
Квел а дагъдин такабурлу
Агъзур нагъма агакъда.

Булахди ваз рекъе твада
Нурни аваз къванцелай,
Секинвални, шад тир суьгъбет —
Михъиз дагъдин мецелай.

РЕКЪЕР

Къвемир рекъериз къастар гвачирбур,
Эхир къиле квез межлисар авач.
Хатур авуна куь кисайвиляй,
Ни ялда чандик гъунар квачирбур?

Экуьн ярариз салам гайидаз
Къисмет я дуьнья йифен чигерин.
Ни чирда атир, рангар цуькверин
Чин тийиз яшар тамам хъайидаз?

Рекъер рекъер я, къекъвей жигъирни
Фида вилериз такур яргъариз,
Тухуда дагъдиз, гена цавариз
Къастар гвай рикIе хайи фикирди.

Булахрин гъамга такваз къилелай
Чилел къекъведай гъунар тIимил я.
Варз алай йифен умун шикилдай
Хкъягъ кIани гъед жуваз вижевай.

Дагъдин чинарни кутур лишандик .
КIан хъайи чIавуз рекъер вегъедай,
ВацIални чка муькъвер вегъедай
Чира рекъе вун акур инсандиз.

Хъел гъимир тамун секинвиллиз лал,
Алад гъисабиз адан межлисар...
Жув пакадин югъ акваз вердишар,
Килиг, къенин югъ хъуьреда гъа вал.

ЛУВАРАЛЛАЗ ЭКУЪ ЙИКЪАН...

Къванцин гурар ламувиллиз,
ЭвичIава кIарар-кIарар...
Туьнт чехирдин хамувили
МичIивиле элкъуьрна къил
ДакIур къве вил
Килигзава хъиткъердиз дар,
Нурди падна
Хъанвай мегъуьн ракIарай.
Лап ахварай
Аквадай са йикъ-шуван я
ПипIе гишин къиферин.

Зунжур къатIна и кеферин
Инсандин ван
Гъатна мичIи духанда.
Йикъан селди гурарай гъуз
Чамарна рехъ ачухна.
Векъи къванце акъур хур куз
Ва тIаз бенде амуькъна.
МичIивилин ахвар хана.
Рак мад кIеви хъанатIани,
КIваче авай бендедин рикI,
Туп эвездай тфенг хъиз,

Къванери хур канатІани.
 — Экуьвал!
 Лагъ, зун вучиз икІ
 Гъатна, хъурта лезн хъиз?
 Ван къвезвани экуь дубня?
 Асмишзава туьд къуна зун
 МичИвили.
 Завай куьн я къакъуддайди
 И дегънедин ичИвили,
 Йикъар накъан, пакадин.
 Ина накъ гъич хъайид туш.
 Сирлу тІал хъиз вабадин,
 Хъиткъердай са нур аватна
 Зиллетдик квай ханлух патал
 Ракъини зун хайид туш.
 — Килиг, килиг, аку адан
 Эйбежервал...
 — Низ эверда?..
 Ви пакадин югъни им я...
 — Эха тІалар!
 — Эха кунар!..
 — Чид гъунар я
 — МичИ дубня къакъуднавай! —
 Гишин къифер гара ава
 Гъарай-вургъай акъуднавай.
 Туп... туп..., туп...—
 Челегривай къакъатзава
 Къве вил авай челегар мад.
 Сад, къвед, пуд...
 Къаркъулуври гъарайзава
 Къаварикай.
 Бендедин гъил агатзава
 Кузвай хурув.
 Панагъ къуна гурарикай
 Винелди физ,

Хци нурдихъ ялзава.
 (МичИвили къалзава
 Акъваз тийиз).
 Гуя нурди, цилини хъиз,
 Ялзава ам винелди.
 Къве гъилелди, къве гъилелди
 Къванцин гурар къужахзава.
 Нур аватай дар хъиткъерди
 Ам экуьнихъ хутахзава.
 Япара са йикъ-шуван я:
 Ягъанат кваз хъуьрезвайбур,
 Ягъанат кваз къекъвезвайбур
 Кефинава духанда.
 Къванцин гурар ламувиляй
 ЭкъечІзава кІарар-кІарар.
 Хци нурдин хамувиляй
 Ахъа хъана мегъуьн ракІар.
 Кузвай хуру ифирнавай гурариз,
 Сел экъична нурарин
 Мегъуьн ракІар
 Гъат хъууна гезера.
 Мад духанда
 Йикъ-шуван я:
 Хъуьрез чпи чукурай
 Инсандални экверал.
 Амма инсан
 Луваралла экуь йикъан
 Вилаятра
 Цаваринни чилерин.
 — Эй, мичИвал!
 Эй, зи душман!
 Ягъанатри,
 Вагъшивили хъилерин
 Буьркъуь ийич
 Ракъин нурди ханвай инсан!

ГЪАМ ХЪСАН Я

Хъиткъин жезва цавар цІаяр акъатиз.
 Къуй хъурай тІу, абурув гъикъван чкаяр
 Гва девирар къатар-къатар алатиз.
 Хъиткъинзавач фу чразвай акаяр.

Вуч ийида?! Хур элкъведач къалхандиз,
 Цун чхелар зурзун квачиз къабулдай.

Низ кІан жеда гъурч хъана вич алпандиз?
Жедач завай журэтни ам батІулдай..

Ван жедач къван мецин минет-суьнетрин,
МетІер чилиз яна мезни галуддай.
Акъваздач хьи самолетдин билетрихъ
Къил саламат санихъ тадиз акъуддай.

Виляй вегьин кутугнавач садазни,
Амма сир туш, фад алакьдай кар я ам.
Аку мегъуьн тар, къенин къа гъадазни
Къурху гузва. ЦІун винеллай чІар я ам.

Ваь! Ажувал къекъвезвай туш чилерал —
Марфадикай хуьн паталди таж ава.
Акайра — цІай, бугъ хьун патал пичерал,
Кварара — яд, кІатІар кІанда раж аваз.

Цавар цІайни рикІ атІудай ванер я.
Япар кІевда, вилерал пел илисда.
Мад вири гъа рикІел къвадай къванер я,
Къвез виликай жерге-жерге хкисда.

Гъам хъсан я! Ингье гила ацукъна
Эзбер хъия вири хъайи-хъайивал.
Цавар чпиз вафалу яз амукъна —
Вуна къимет гузва жуваз кІанивал...

* * *

Ксуе зи хва, чІехи буба цІалай
Килигзава ваз дикъетлу вилерай.
Пака мадни герек я ваз накъалай,
Амма садни кадриз тахъуй хъилерай.

Ксуе зи хва. Дидеди ваз пакама
Гъазурзава туна чими теменда.
Ви балкІанни чи ракІарихъ галама,
Мягъкемдиз тур жуван кІвачер уьзенгра.

Ксуе зи хва. Алад ширин ахвариз,
Ви чин хъиз, заз варз хъуьреза пенжердай
Вун ахварй агакъарда цавариз,
За ваз тІвар къаз чи къавалай эверда.

СИВЯЙ ЧІУГУР ТІУБ ХЪТИН ЗУН...

ИчІирзава цавари марф —
Лацу марф зи кьилелай.
Цайлапанди яна са чарх
Хъархъу таран винелай.
СтІалар къваз ціиргъер-ціиргъер
Вирин чинал куркурриз
Ва бугъадиз элкъвезва.
Амма бязи стІалар мерд,
Зи гьиссерин хатур хуыз,
Темен гуз кІанз,
Зи пІузаррихъ къекъвезва.
Цайлапанни, цІурурна гел,
Квахъна аскІан цифера,
Цавун ванер алукъна цел,

Хъархъу таран пешерал.
Субъбетдик ква марфни пешер,
Квекай ятІа кушкүшзава.
Гару вичин къежей ценер
Зал датІана арушзава...
ХупІ кичІе я тІебиатдиз
Вич ичІи яз акунихъай.
Зи рехъни гвай, несигъатчи!
За хъелдани?!
Зун хуьн патал
КІваче авай туп хътин вун
Бейкеф туна, гьич катдани
Сивяй ЧІугур ТІуб хътин зун...

* * *

Къе экуьнахъ нагъв алачир
Зи рушарин вилерал.
Дидеди пІагъ гайи гелер
Кузвай анжах хъуькъверал...
Амма гила пакама туш.
Хурушум цав рагъ амачир
Илис хъанва шегъердал.
Тади ква зак кІвализ хквез
Са кар хъайи тегъерда.
Верхи тарни къериз-цІаруз
ЭкъечІдай зи къаншардиз,
ЧІугуна вич багъдин пипІез,
МуьтІуьгъ хъанва залан цавуз,
Сир гвай гьалда са кардин. ...
Пагъ, агакъна!

(Гьихътин бахт я!)
Рушар къвезва зи къаншардиз,
Вилера хъвер ргазвай.
Хъанвайди туш гьич са карни!
Чугундин къил цІразва.
Цавни кІусни залан туш,
Верхи тарни пашман туш...
Вучда?
Къулухъ элкъведани,
ИкІ тади кваз хкведайвал?
Верхи таран гуьзел тандихъ
Мад сеферда къекъведайвал?!
Зи къаншардиз — зи рушар мад
Хъуьредайвал!..
Хъуьредайвал!..

* * *

Жерге-жерге къавахар —
Къаравулар бегъердин.
Дагъ авачир аранда —
Муштулухар сегъердин.
Гарун хура галтад жез
Къуьлуьник квай кефчияр,
Зи гъар са кам гьисабиз
КІвачин ях тир рехъчияр...
Жаваб авач. Серсер я,

Фикирлу я къавахар,
Гуя сир я абурузни
И дуьньядин кІвалахар...
Хцин гьиле гьил аваз
Зунни ава рекъе и,
Дерди-бала уьмуьрдин
Ийизва за рикІе зи.
— Килиг, къвезва инсанар,—
Къалурзава хци заз,

Гуя дерин кІас гана
Пехъи хъанвай кици заз.
— Къийид гъизва, бала зи,—
Акъатна зай пашмандиз.
Тарвал гана гафунив
Рикиз багъа инсандиз.
— Кеф къавахриз!
Зунни икІ
Тухудани сурариз? —
Зи мез къава акІана,
Фул атана сарариз.
— Килиг, язух къавахни
Шехъава рехъ аквазвай.
Яб це, пешер шагъвардив

Курпашмандиз рахазва.
Килиг автІа тарцелай
Физва накъвар сел хъана. -
Килигна хва къавахдиз
Чуплах хъанвай хел хана.
— Шехъава жал язухди? -
Нефес дардиз акъудна,
Хци зи гъил хкажна
Вичин хъуъкъвев агудна...
Жерге-жерге къавахар —
Чунни ава арада,
Уьмуьр ийиз тупІалай
Дердер акваз чарадан.

ЦВЕЛИН ТАР ЗИ

Юкъва — кІвалер, элкъвена — багъ,
Булдиз емиш-майвар,
Чилерик — къеж, Цавара — рагъ,
Базардани — савдаяр.
Зул атана. Иесиди
Иесивал ийизва:
Гъам чІуруди, гъам къениди
Багъдай емиш хкизва.
Къезил жезва тарар са-сад
Гзаф, тІимил бегъер гуз.
Цвелин тарал акъалтна «къад» —
Гъамишалугъ бегъерсуз.
— Им вуч кар я? —
Атана хъел
КІукІ кІамайдаз гъамбардал.
Нажах гъана атІана хел,
Ахпа тарни ярхарна.
АтІана гъакІ, сеbeb течиз —
Тар яргъи я чилелай,
Гъазур хъанва миxъиз рекъиз
Назик, шуькІуь килелай.
Куьтягъ хъана зулун марфар,
Цвелин тар ква живедик.

Ингъе къезва цийи гатфар,
Агакънава гуьнедик...
КкІалар хъиз багъда гъеле
ТІурар куьлуь тІарам я.
Цвелин таран са пад — чиле,
Са пад цава хурам я.
Хилерал куз лацу кІазар,
Муштулукъ гуз гатфарин.
Нажах гвайда гайи къацІар
Жерягъвили марфарин
Элкъуьрнава къисметдив гвай
Сагъ хъижедай хирериз.
«Агъ» акъатдач ахътин касдай
ИкІ вун акур вилериз...
Цвелин тар зи, дуьнья я им,
Краринни савдайрин.
Крари чун хуьзва даим,
КІантІа хъуй къе далдайрик.
Савдайрик къил кутунвайдаз
Сад-вад йикъан сувар я.
Цийи гатфар мубарак ваз!
Вид уьмуьр туш, гъунар я!

Аман Аллагъ! Хъухъ чаз панагъ!
Дуьнья, валлагъ, дегиш жезва.
Шерик я зав чилерни цав –
Вунни идав вердиш жезва.

Амач гатфар, я гад пайгар,
ХъуьтIер азгар къвез физава.
Цана къуьлер, чIугваз бигер,
Зулуз гергер битмиш жезва.

Динсузриз – дин, ягьсузрин – къин,
Угърашриз чин яракъ хъана,
Ягъийриз терс мус хъурай бес?
Акъатай нефс къызмиш жезва!

Чехи-гъвечи, эркек-диши
Течиз, наши крарик кваз,
Язух ша эл! Адан винел
Чиркинрин сел ахмиш жезва.

Чна бубайрин крарал
Хъийизмач дамах.
Чун бубайрин гафарин
Хъжезмач чIалахъ.
Чалар чизмач рахадай,
Хъийизмач фагъум.
Абурун уьмуьр жакъвадай
Авуьна жакIум.

Чун бубайрин буржарик
Кумач жал накъан?
Сагъ са асир яржарик
Кутунва тапан.
Инкъилабар, дявеяр,
Гъалибвилини зур –
Вири туна мягъфеда,
Эгъуьнзава сур.

Чаз бубайрин хъелдикай
КичIезмач ерли.
Икъван зурба элдикай
Са регъбер ферли

* * *

Хъсанвилер, инсанвилер,
Къакъанвилер вахъ ялзавай,
Къимет ужуз, гъуьрмет агъуз
Хъана, вахтсуз кечмиш жезва.

Руьгъер – баят, шадвал – къегъят.
Доллар, манат агъа хъана,
Паквал, иман квахъиз, заман –
Эхда гъикъван? – бамиш жезва.

Къилеллай Ваз вири акваз,
Гъич кваз такъаз акур касдин,
Буьтуьн дуьнья хъана мида,
Мецел дуьа къаргъиш жезва.

Абдуселим, арза туш им,
Ниним-сисим уьмуьрар кIанз -
Лугъун бес низ? Вири Ваз чиз –
Чи гими куьз батмиш жезва?!..

* * *

Хкъягъ тежез, суалрик
Акатнава чун,
Вилаятдиз абдалрин
Акъатнава чун.

Чаз бубайрин ивиди
Хугузмач азаб:
Жеда лугъуз хъайиди
Туькъуьнзава таб,
Ягъ-намусар дагъвийрин,
Адетар ми хъи
ИкI регъятдиз ягъийрив
Чуриз таз вири.

Чаз бубайри гъалалдач
Веледрин крар.
Эвледризни акъалтIдач
Залан тир парар...
Гъил къачу, за къадарсуз
Ийизва куьн перт –
Акъатзава хабарсуз
Винелди зи дерт...

К Ъ Е

Къе зи нубат я дуьньядин
Къимет гудай крариз:
Мецел къаргъиш ва дуьа гъиз,
Ялиз адан парариз,
Дадмиш ийиз уькГуь-цуру
Зи къисметдиз акъатай,
Жакъваз жакГум къени, чГуру
Заманайрин алатай.

Хуьз жедатГя чидач нубат:
Зун рекъера гъелек я.
Цаз ятГани, жуван къуват
Къалуз адан кикек квай,
Дуьньяди заз вичин сирер
Ачухзава деринрай.
Анжах пичГи язмаз вилер
ЭхкъечГзава виринрай.

Къе гаф зид я суд-дувандал
Нагъахъвилер къазавай,
Къевибурун дин-имандал
Ягъ-намусдик къазавай.
Гъар садаз захъ ава жаваб,
Лал ийидай лавгъаяр,
Мецел алаз фашалвал, таб,
АлкГурзавай тагъмаяр.

Ван жедатГя чидач зи гаф,
Чал-пачухда дувансуз
Рахазвайла ацалтна каф
Мунафикъар имансуз -
Къенин къакай, пакадикай
Ийизвайбур зарафат,
Чеб алай гъар чкадикай –
Паклу дагълар Арафат.

Къе зав гва а гъахъвилин тур
Залумрин тум хкуддай,
АтГуз туна кГан квачир сур,
Вири аниз авуддай,
Гумаз къур къван барбатГвилер,
Магърумвилер зи халкъдиз,
Азадвилер, абадвилер
Тергиз цГалди-вацГалди.

АкакъдатГя чидач зи тГем
Шарвилидин туруник,
Къурмишдайвал суварин дем
Гъахъ гъалиб тир вахтунин.
Амма залай цГалди рикГин
Лигимвал гуз алакъда
Масмардиз зи халкъдин вичин
Садвал хуьзвай къадакъда.

* * *

Хъфидани аял чГаван махариз,
Къил къакъудна къенин къакай татугай,
ЭкъечГнавай гъар сад жуван яшариз
Гъайифвилин накъваривди алугай?..

КГвални хайи, дагъни гъам я вилик квай,
Цавни, чилни, там-тар – вири гъабур я.
Хкудзамач садани тГал рикГик квай,
Вирида вил тунва жуван сабурда.

Хъфидани аял чГаван махариз,
Хтулрикай къуна рикГин файдаяр?..
ЭкечГдани жувни абурун крарик,
Хуьз КГевелай аялвилин къайдаяр?..

Яраб элкъвен хыйидат!а кьулухъди
Бахтлу вахтар гьар са куьни дад гудай.
Жува цайи са цилини зулухъди
Аламатдин бегьер хъана къад гудай?..

Хъфида зун аял ч!аван махариз,
Руьгьсуз, ягьсуз йикъарив зи кар амач.
Умудрикай лувар хъайи ч!авариз –
Пак мураддин сиягъра зи т!вар амаз...

Белки жуваз жувакай са чара жен,
Шагьид хъжен ц!ийи гьейранвилерин.
Зун хътинбур, белки, мадни пара жен,
Гел гьат хъувур квахъай инсанвилерин...

* * *

Атана мад йикъар зулун,
Сугьулвилер гат!ундай,
Тебиатди паргал гатун
К!анзни-так!анз хт!ундай,
Илис жедай чилел гъава
К!вадарзавай маргъузар,
Дурнадин сес рахаз цава,
Шехъдай к!вале ялгъузар.

Атана мад йифер залан,
Т!ал тваз яц!у к!арабра,
Чархи гарар ягъиз ч!агъан
Баят жедай харап!ра,

Тарагъажриз акъуддай ч!ав
Жендекар куьк гьерерин,
Пехилвиляй ч!угвадай ав
Кесиббурун руьгьери.

Атана мад мублагъ бере
Шаирариз илгъамдин,
Къелем гваз гьил туна пеле
Гъидай ч!алар айгъамдин,
Теквал акур Эминавай
Гъижрандин тарс къачудай,
Вилик кумай хъуьт!уьн йикъар
Ягъиз руьгьдин къапудай...

* * *

Дурумлу т!ал к!арабрин
Яваш-яваш секиниз,
Йиф сятинин акърабри
Галч!урзава экуьнихъ.

Ингъе! Ч!ехи дак!ардиз
Ракънинин нур ахватна,
Чан – сагъ, руьгъ – шад сувар хъиз,
Зун дуьнедал ахкъатна...

* * *

Хъипи пешер авахъзава таралай,
Эгълибурув перишанвал агудиз
Элкъуьр тежер къуьдни акваз мукъвалай,
Са фикирди юрфариз зуз акъудиз.

Ак! я хъи, накъ Яр чилерал алуькнай,
Гьар зат!уни дувул янай накъвадиз,

Векъерал чиг, цуькверал чИж ацукънай,
Яр-емишдин атир фенай гъвадиз.

Верши тара, къалгъандини цаз алай,..
Тум вуганай инихъ, анихъ - гарарив,
Раган къилел накъ са шумуд таз алай,
Къе тик кукIвар хкажнава тарари...

Вири хъана. Гадни - ацIай мижейрив...
Гиладул я перишанвал агуддай,
Вилер катиз яру-цIару гуьнейриз,
Къевезмай хъуьтIуь юрфариз зуз акъуддай.

* * *

Зун намусди азиятдик
Кутада туьнт хъайи чIавуз,
Жуван цIай квай хасиятди
Мукъвадан рикI кайи чIавуз,
Кваз такъуна чарадан дерт,
Къил баштанна физ хъайитIа,
Къени кардин иеси перт
Туна, чIуруд хуьз хъайитIа,
Тухбур аваз, гишинбурун
Къайгъу чIугван тийидайла,
Халкъ маса гуз кIвачинбурун
Чиниз тфу тегъидайла...

Зун намусдин азиятдик
Квачир гъич са легъзе тахъуй,
Жуван къени хасиятдиз
Зун садрани тегъне тахъуй.

УЪМУЪР ГУЗВА АЛЛАГЪДИ ЧАЗ...

Уьмуьр гузва Аллагъди чаз
Аламатрин аламат хъиз:
Яргъа тийиз гунагърикай,
Сувабрини саламат хуьз,
Тебиатдин крариз вил
Вегъез жедай зигъин аваз,
Аламатар фагъумдай къил,
Гъиссдай рикIин ифин аваз.

Уьмуьр гузва Аллагъди чаз,
Жуван рехъ на хкъягъ лугъуз,

Ихтиярар, буржияр гваз,
КIвачерал вун къарагъ лугъуз,
Уламурилай уламрал физ,
Къисметрин вацI авахъдайвал,
Эвел хътин эхирни чиз,
Яд гъуьлерик какахъдайвал.

Уьмуьр гузва Аллагъди чаз
Тум вегъедай къуьгъвер хътин:
Хтуларни метIерал къаз
Куьтягъ тежер кефер хътин,

Несилрихъай несилар къвез,
Вич датІана давам жедай,
Ви чкадал хъана эвез,
Къисметрин цІиргъ давам жедай.

Уьмуьр гузва Аллагъди чаз
КІани къадар тухуз жедай,

Адан чІехи регъимдик кваз,
Къакъанвилер къачуз жедай,
Гъетерив къван цавун аршдиз
Лайихлудан ад акъуддай,
Лайихсуздан кар хъиз тІварни
Чалайни кваз фад акъуддай...

* * *

Зун уьмуьрдал мукъаят я.
Зи рехъ физва явашдиз.
КІандач руьгъ тваз къияматда,
Беден кутаз лапІашдик.

Зун уьмуьрдал ихтибарди
Къенивилихъ ялзава.
КІандач хъана къисметар зи
Жувахъ галаз къалдаваз.

Зун уьмуьрдал рази кас я,
Авач адав бягъсина.
КІандач, вилер буьркьюз катна,
Расалмиш жез нягъсинал.

Зун уьмуьрдал ашукъ я хуп!,
Бахтлу аял чІавал хъиз.
КІандач текдиз амукъна жув
Эхиратар чІалал гъиз...

* * *

Уьмуьр физва ахвараваз,
ЗатІни такваз вилериз,
Фагъум-фикир яргъараваз,
МуьтІуьгъ хъана гелериз.

Ахпа шехъиз рикІ рахазва
Абурув лал тир мецелай.

Чун уьмуьрдин сересвилер
КІурдик кутаз катзава,
Буьркью хъана, аваз вилер,
Уьлегъанра гъатзава.

Чун, сувабрин ва гунагърин
Акъат тийиз есирдай,
Буржар кумаз Сад Аллагъдин
Амукъзава эхирдай.

Чаз, къвалавай физ, аквазвач
Вил ацукъдай гуьзелар.

Чун разини жезва Адал,
Наразини уьмуьрда,
Ахвараваз, тежез мажал
Уьмуьрдикай фикирдай...

* * *

ТІуб юзуриз яргъарилай ялгъузвили,
Къаз гъелегъар чинлай атІуз сагъсузвили,
Уьмуьрди чун галчІурзава гужуналди
Бахтлувилай къенин даим бахтсузвилихъ.

* * *

Зардин кифер галай дагълар чІулав жезва...
Акваз-акваз рагъни туьхуьр ялав жезва...
Вири къатІуз, юкІвар-чипІер ягъиз кисна,
Вун уьмуьрдин цІай куз амай къулав жезва.

* * *

Цавай фидай касдивайни вич къаз жедач,
Амачирла къисмет, хупИни мад хъваз жедач.
Уьмуьрдивай истемиша гьил-гьилеваз,
Вафасуз шей – пака пата лам таз жедач.

* * *

Мецер харчи жеда ички хъванани.
Гъутар худда гъатда кефи ханани.
Алчахдилаь вичин пад хуьз акунвай
Жеч хаталу, инсафсуз кас санани.

* * *

Балайрин дерт такурбур я бахтаварар.
Дерт алудни авурбур я бахтаварар.
Веледикай магърум тахъуй са бендени,
Тарс вахтунда къачурбур я бахтаварар.

* * *

Руьгъдай аватмир. Къаз къамир, зи дуст –
Емишдив куквар эгечИдай затI я.
Бахтсузди тек вун яз къамир, зи дуст,
ВикIегъбур цайни экъечИдай затI я.

* * *

Алуд рикIелай, яр тахсир ятIа.
КIвал тахсир ятIа, мугъмандиз алад...
Веледди гъайи тIвар тахсир ятIа,
Умудриз хъия аман дад-бидад.

* * *

РикIиз це муьгълет, руьгъдик хуьх лувар –
Рагъни, акIиз, мад эхкъечИдай затI я.
Ваз куьтягъ хъана аквазвай сувар
ЦIийи къилелай эхгечИдай затI я.

* * *

Язух бала! – дидедин дерт рахазва.
Ферсуз бала! – Буба хъелдик дакIвазва.
Балади, вич виридакай хкудна,
Йикъалай-къуз тарагъаждиз чIугвазва.

* * *

- Шехъмир, я кас!
- ЧIана накъвар авахъзава...
- Агудмир яс!
- ЧIана ишигъ хкахъзава...
- Вучиз ятIа?
- Вучиз ятIа чидачни ваз?
Акваз-акваз
Ягъдин къавар ацахъзава...

**Нариман
ИБРАГЪИМОВ**

ТАПАРРИН КЪАРМАХРА

(Романдай кьилер)

ЛАЦУ ШЕГЪЕРДА

Азорадин-Айзанатан рикле кван авай. Адаз вири беденни дагъдин раган кванциз элкьвенвай хьиз авай. Ам саклани гьавурда акъазвачир, вучиз квал-югъ, хуьр, багъри-яр гадарна абур къариблухдиз физвайди ятIа. Вуч патал? Къисас вахчудайбур авалда. АвайтIа, абур цIуд сеферда кваллиз акъатдай. Кас вуж ятIа чизвайла, ам яшамиш жезвай чка чир хувун еке ва четин месэла тушир. Вични и алай вахтунда. Айвудина табзавай. Адахъ вичин сир авай. Лугъун тийизвай. Азора алахъни авунай, амма итимдив гвайди гьа са къаркар тир. Артухлама «зи кьил тIармир, дишегъли» лугъуз гьараярни гузвай.

Де лагъ, и йифен рекъера зи вуч авайди хъуй? Къве сятда сергъятдал, «Къизилдин» муькъве ацукьна. Вил алаз, мус анихъ ахъайда лугъуз. Эхир ихтияр гана сергъятдилай – «СиратIал» муькъвелай элячIдай. Ингъе гила «Газелди» абур Бакудиз тухузва.

ГъвечIизамаз хуьруьн чIехибурувай ван хъайи чIулав шегъердиз абур экв малум жедайла агакъна. Айвудина вичиз ахварарни авуна, куьрпе хва гьапавай дишегълидилай вил-виликни кьягиз алакьнач. Сифте Азорадиз шегъердин кьерехар, инлай-анлай нафтIадин буругъар, карханайрин дараматар, ахпани квалер, имаратар акуна. Лап къакъанбур, юкьванбур ва сад-вад мертебадинбурни. Аламат, вири имаратар – лацубур, къецелпатан цлар лацу мрамардалди, кванцелди хранвайбур. Архитектурадин жуьреба-жуьре ва ажайиб кIалубринбур. Гьейранвалдай, гуьзел шегъер я хьи Баку,- гафар акъатна дишегълидин мецелай. - Белки, ина чаз пис тежен.

«Газель» куьчейрай-куьчейриз физ, эхир санал акъвазна. Автомашинда авай саки вири Бакудин базарриз ужуз кьиметрай шей-мал маса къачуз атанвайбур тир. Дагъ-устандин вири миллетрин векилар. Абур, ван кьилеллаз эвичIна ва гьарнихъ чкIана. Айвудинни Азора амукьна.

- Ибур фена, чун гьиниз я?- хабар къуна Азораци. - Ма, гила кванни жуван хва яхъ, зи гьилер куцум хьанва,- дишегълиди гуьлел Жалалдин ярги авуна. Айвудина аял къужахдиз чIугуна.

- Гила чун метрода акъахда,- гуьгъуьл ачух яз рахана Айвудин. Ам, багъа савкъатдиз хьиз, хъиз килигна.- Ша, чун атIа куьчедиз фин, метродин станция гьана авайди я. Хва папав вахкана, ада пар авай чантаяр къуьнуьхъ вегъена. Сад гъилик къуна. «Йифен Баку» ресторан галай патахъ камар къачуна. Азорани адан гуьгъуьна гьатна.

Куьчейрик гьеле бегъем инсан квачир, амма гъвечIи автомашинрин гьерекат екеди тир. Шегъердал яваш-яваш чан акъалтзавай. Азорадиз метро сад лагъай сеферда аква-

Эвел виликан нумрайра.

звай ва ам гъар са чкадиз пара итижлудаказ, гъейранвилелди килигзавай. Эскалатордал кам вегьедайлани алабар тахъана амукъна. Вилик гъуъл квачиртІа, аялни гъилеваз фидайди тир эскалатордин гуарайгъуз, элкъвез-элкъвез...

- Мукъаят хъухъ ва гила алай чкадал акъваз, ада вичи чун тухуда,- лагъана Айвудина.- Дишегълиди са гъиле хва, мукуъ гъиле гуарин рама къуна. КІаниз агакъна, эвичІайла гъуълъу адаз куьмекна. Чилин кІаник станция туькІурнавай, безетнавай тегъердал Азора къару хъана. Инсанар къвез-къвез артух жезвай. КІвалахдал физвай-бур я,- фикирна Азоради.- Эрчи пагай ван кыилеллаз поезд-электричка атана акъвазна ва садбур вагонрай эвичІна, масадбур абуруз акъахна.

- Чиди и патахъай къведа,- гъавурда туна гъуълъу къуд патаз килигзавай папаз. Къве декъикъани алатнач, поезд атана ва хзан вагондиз гъахъна. «РакІарар агалзава» сес чкІана вагондиз ва гъасятда вагондин ракІарар агал хъана, поездини йигиндаказ виликди еремишна. Цуд-цудад декъикъани алатнач, Айвудина «чун исятда эвичІа» лагъана. Поезд акъвазна ва гъуълни паб станциядал эвичІна.

Куьчедиз хкаж хъайила, Азорадиз акуна, им шегъердин къерех я, хсуси кІвалер гзаф авай. Куьгъне район. Инал абур къве гадади къаршиламишзавай. Салам гайидалай гуь-гъуьниз машинда ацукъна ва са арадилай гадайри абурч кадив агакъарна. Айвудина паб вилик кутуна ва къванцин жагъундин юкъва авай къве гъавадин кІвалериз тухвана. Гъ-вечли гъаятда дакІаррин усІарриз герек жуьреба-жуьре шейэр, тадаракар авай. Къвед лагъай мертебадиз хкаж хъайила, Айвудина хва къачуна ва лагъана.

- Вач, жуван чин-гъил чуьхуьх, герек крарикай Тавус бажидивай хабар яхъ. Ам цун кІвале хъун мумкин я.

- Хъсан я,- лагъана, Азора кІаник эвичІна.

Тавус бажи яшар пудкъадалай алатнавай, къилин чІарариз михъиз рех янавай, мичи къумрал чинай чулава еке вилер килигзавай ва ченедин кІвенкІвелни, нерик кІаник къери ва куьруь чІар акъалтнавай дишегъли тир. Азорадиз адахъ галаз вич гъи къайдада тухудатІа, рахадатІа чизвачир. Бейнидай «халис къажар я» фикир фена. Мугъмандин, жегъил дишегълидин тешвишвал, жуьрэтсузвал акурла, Тавус бажи вич рахана, михъи урус чІалалди.

- Хвашкалди, чан руш. Куьн гъикІ агакъна? Рекъери аялдиз тади ганач хъи?

Азоради куьрелди жавабар гана ва вичиз гъил-чин чуьхуьз кІанзавайдакай малу-марна.

- Эхъ, чан руш, исятда, исятда за ваз вири къалурда,- Тавуса гъиле авай алатар эцигна.- Ша захъ галаз,- ада Азора хъуьчІуьккай къуна, тухвана.- Ахпа зи патав хъша.

Азора хтайла, Тавуса ам столдихъ ацукъарна, вилик хуьрек эцигна.- Неъ, чан руш, вун аял галай дишегъли я, адаз ви хуруда гъамиша ем хъана кІанзавайди я. Гъар са загІуникай дад аку.

- Гъуълъу зун гуьзетзавайди я...

- Садра кисна жуван кар аку. Заз а итимар хъсан чизвайди я. Абурал гъалтайтІа, чун я галат, чаз я гишин жедайбур туш. Я чун къайгъуяр, дердияр авайбур туш. Хуьрек тІуьна, хкаж хъхъухъ винел. Ахпа зунни къведа ви патав,- Тавус вичин къайгъуйрив эгечІ хъувуна.

Винелай векъиз аквазвайтІани, регъимлу дишегъли я,- Тавус бажидиз вилни ягъиз Азоради нахутІар квай шурва незвай. Ара-ара къацу хъчарикай, майвайрикайни дад аквазвай.

- Айзанат-т-т,- вичиз эверзавай векъи сес агакъай дишегъли, сада хабарсуз бедендиз раб сухайди хъиз, къарагъна, гъилевай тІурни суфрадал аватна.- Аял шезвай хъгинди я. Пара сагърай вун, Тавус бажи,- лагъана къвед лагъай мертебадиз гъерекатна Азоради. Паб ракІарай гъахънамазди, Айвудин адал элкъвена.

- Вун гъи жегънемдавай эхир, къиф къей чкадал югъ акъудиз? Вун за гъилер чуьхуьз ракъурайди...

- Вахъ вуч хъанва, яда? На гъарай вучиз гузвайди я? Зун йифди аял гваз хъана, са вил ахварни тавуна, а вун архайиндиз ксана, хух ацалтна. Заз къедел фидай, жуван къайгъуяр ийидай ихтияр къванни авачни? Зав гице зи бала, за секинарда ам. Адазни заз хъиз гишин хъанвайди я.- Азоради итимдин гъилай хва къачуна, кроватдал эцигна, пе-

кер ахъайна, цварадив ацланвай, къацурни авунвай памперс акъудна ва эмирна.- Фена, чими ядни лиген гъваш.

- За-а?

- Бес ни? Вагай жедачта, Павус бажидиз лагъ.

Айвудин хъел кваз экъечна ва са къве декъикъадилаи хтана.

- Гила заз хва чуьхуьз куьмек це, яд цуз.

Итимдиз маса чара амукънач. Ада яд циз, Азоради хчин тум чуьхвена, адан шеларни квахъна. Пек-партал дегишарайла, ахпа хва хурудик кутуна. Бицлека, каш аватайда хъиз, нек хъваз гагунна. Айвудин папазни хциз килигиз акъвазна. Хци нек хъвазвай са-ягъди ам гъейранарнавай. Вичин багъри ксарилай вилер алуд тийизвай итимдин хъел, ажугъ са гъиниз ятлани квахъзавай.

- Бесрай чаз тамашайди,- рахана хциз кинерзавай диде,- вач, жувазни тлуьн-затл неъ. Павус бажиди дадлу хуьрек авунва.

- Вун адан хуьрекдикай дад аквазни ахгакънани? Зун ина шезвай аял гваз туна...

- Ваз аквазвани, ви хци гъикл нек хъвазватла? Эгер за вахт-вахтунда тлуьн тавуртла, ви хциз гудай неки жедач. Павус бажидиз аферин, ада и кар чиз зун мажбурна, хуьрек нез туна. Хъсан бажи я ам. Вач, вач, ахпа хтана жуваз кламай къван килиг и чи гуьзел шарагдиз.

Айвудина са вуч ятлани лугъуз кланз сив ачухна, хциз чан-риклзавай папал наразивилелди вил вегъена ва кисна, квалаяй кам къна.

Павус бажи, дугъриданни, регимлу, ихтибар ийиз жедай дишегъли тир. Эгер ам авачиртла, са касни тийижир чкада Азорарин рикл акъатдай. Итим экуьнахъ квалалахал физ, лап геж, йифен сятдин цудриз хъиз хкведай. Хуьрекни тлуьна ксудай. Гзаф галат жезвалда вич. Азорарин къайгъуяр квалале ацукъун, аялдиз килигун, вичин хушуналди Павус бажидиз куьмекар гун, арабир адан куьлуь ва къезил тапшуругъар къилиз акъудун тир.

Кар-кеспи авачир чавара Павус бажиди Азора къилди тадачир. Къведай, вичин уьмуьрдикай суьгъбетардай, Дагъустандикай, багърийрикай хабарар къадай. Жалалдин акъваз тийиз шехъдайлани акъатдай ва аялдин руфун, далуяр тлушундай, гагъ адаз векъерин чаяр гудай, гагъ куьрпе клулаз яна, къекъведай.

Дуьнья, азиятар, дердер акунвай дишегъли тир. Вад аялдин диде. Чехидан цлувад, гъвечидан ругуд йис тирла, нефтяник гъуьл, Каспий гъуьле авай буругъри цай къурла, циз хкадрайла, куьмек агакъ тавуна, батмиш хъана. Гъукуматди са жуьредин куьмекар гана, ахпа вад аял квачел акъулдун Павус бажидин хиве гъатна. Ада вичиз нефтяникрин столовойдай квалах жагъурна. Жуьреба-жуьре хуьрекар ийиз адаз гъвечли члава-лай чизвай. Столовойдай гъар юкъуз квалелиз хкидай суьрсетни гъатзавай, гъа икл ада балаяр хвена.

- Зи аялар къадирлубур хъана,- чан руш.- Чехиди руш тир. Пара акъуллуди, зирекди. Квалелин къайгъуяр ада ийидай. Гъвечли стхайрихъ, вахарихъни гелкъведай. Адакай зи эрчли, чапла гъилни хъана. Недайдакай, алукидайдакай за балайриз дарвал ганач. Амай четинвилер са бубат алудна. Пуд рушни гъуьлерик ква. Сад Бакуда ава, гъа за лугъузвай чехиди, Гуьлебатун. Лейла Нахичевандиз акъатна. Мамедни Наргиз Москвада яшамаш жезва. Йисарилай хкведа, хъфида. Мамедали Сумгаитда ава. Гагъ сада, гагъ маса балади зал къил члувада, арабир, иллаки гатуз, хтулар ахкъатда. Вучда, чан руш, зи Гуьлбаладиз вичин веледрин асайиш уьмуьр, яшайиш акунач. Яхцур йисни тахъанмаз чавай къакъатна ам. Рагъмет хуьрай вичиз, Аллагъдин къадарар я. - Вахъ вужар ава, чан руш? Куьн инра яргъалди амуькдаиди яни? Заз ван хъайивал, куь анра дявээр авалда, гъалар чтуру ялда.

- Эхъ, Павус бажи, бандитар лугъудайбуру чи хуьрерал, шегъеррал вегъена, вишералди инсанар къена. Армияр къаришмиш тахъанайтла, абур инизни акъатдай.

- Я Аллагъ, я Аллагъ, Вичи хуьрай чун ахътин къанмазрикай, иблисрикай,- Павус бажиди пузаррикай дуьаяр авуна.- Гена Аллагъдиз шукур, абурув чпиз къевезвайди агакъайди.

Азоради Павус бажидиз вичин, гъуьлуьн хзанрикай, хуьрерикай, Дагъустанда авай гъаларикай вичиз чидай ихтилатар авуна. Чеб иниз акъатунин себебрикай, гъелбетда,

куьтІнач. Айвудина кІевелай таькимарнавайди тир, «килиг гьа, садазни чи сир ахъай-мир». Гьуьлуь адаз ватандиз зенгер авунни къадагъа авунвай. ЯтІани Азоради ара-ара багърийриз зенгер ийизвай, абурун гьал-агьвал чирзавай, вичин яшайишдикайни малуматар гузвай.

Нубатдин сеферда телефон кардик кутурла, къаридихъ галаз рахайла, адак лап къалабулукъ квай. Ада полицейскийяр атайдакай, кІвалера къекъвейдакай ва Айвудин суракъ авурдакай ахъайна. Азоради къатІана, крар чІуру я. Неинки къисасчияр, гьакІ полицейскийярни гьуьлуьн гуьгьуьна гьатнава. Абур иниз, Бакудизни акъатун мумкин я. Дишегълидик кичІни акатна, гьа са вахтунда ам шаклувиликини акатна. Айвудиназ лугъудани, лугъудачни? Белки, адаз хабар авагІа? Ам и йикъара са жуьре аквазва. Къариди адазни зенг авунвай хътинди я.

Са нянихъ Айвудин кІвалахдилаь адетдиндалай фад хтана. Адахъ пуд гадани галай. Тавус бажиди, Азоради абурун вилик фу-яд эцигна ва чпин маса къайгъуяр авунив гагІунна. Атанвай гадайрикай сад Азорадиз акур хътинди тир. Иллаки адан къацувал квай вилер ва чиргъ алай сес танишбур тир. РикІел хкиз алахъна, хтанач. Туьррикай дад акуна, гадаяр къешел экъечІна, абур са квекай ятІани итижлудаказ рахазвай. Къацу вилер авайдан буй-бухадиз, гьерекатриз фикир гайила, Азорадай вичизни хабар авачиз «агъ-гъ» акъатна. Им атІа ламран хва я хъи. Паркуна авайла чпел гьавалат хъайи-бурукай сад. И кицІин хчин ина вуч азар авайди я? Вични зи итимдихъ галаз? Мегер адаз и кицІ вуж ятІа чир хъанвачни? Ада вуч патал ам кІвализ гьанвайди я? Азора гьич и месэладин гьавурда гьатзавачир. Ам хьел кваз кІвализ гьахъ хьувуна. Са арадилаь Айвудинни хтана. Чин чІуру паб акурла, ада жузуна:

- Мад вуч хъанва?

- Са затІни.

- Чинай вучиз маргъузар авахъзава?

- Маргъузар жеда ман, на кІвализ алчахар хкайла.

- Алчахар? Вучиз? Абур захъ галаз кІвалахзавайбур я.

- Гьа къацу вилер авай ламранхвани?

- Къацу вилер авайди?

- Эхъ, эхъ-хъ, гьа угъраш-ш-ш! РикІелай фенани? Паркуна зал гьавалат хъайиди.

Адахъ галаз ви вуч крар авайди я?

- Э-э-э, абур мус хъана алатнавай крар я эхир, я чан Айзанат. Секин хъухъ, ина ахътин са чІуру карни авач. Ам меркездавай чи цехда кІвалахзавай садан мукъвади тир. Цехдиз атайла, за фикирнай, ам заз кар хкъаз атанвайди я. Ахпа, вуж ятІа чир хъайила, ада гьил къачун тІалабнай. Ам чи цехдиз кІвалахални къабулнай. Ингъе гила иниз атанва.

- Да, да-а, гила зун гьавурда акъуна, гьа чІавуз абур, вуна гьалдарна, амалдалди чун инжиклу ийиз алахънай. Ахпани, вуна атана чи вилик игитвална, чун алчахрикай къутармишна. Яни гьакІ?

- Абур вуч гафар я эхир, къундармаяр. Са амал-фигъилни авайди тушир. Заз ам гьа чІавуз сад лагъай сеферда акур кас тир.

- Хъана, хъана, белки, вун гьахъ я жеди. А алчах чир хъхъайла, зи беденда гьа чІаван хътин ажугъдин цІай къекъвена.

- Секин хъухъ, Айзанат. Ам а на лугъудай хътин алчах туш.

- Я жеди, амма мад ам чи кІвализ хкимир.

- Вуч? Вуна зи вилик шартІар эцигзавани? Айзанат, чир хъухъ, кІвалинни, гьакІ вини чІехиди зун я. Вуж галаз хкведатІа, гьикІ ийидатІа, заз хъсан чизва. Килиг, заз хьел къведай ихтилатар ийимир. Жуван хциз туьмер ийиз ацукъ,- Айвудин кІвалай экъечІна ва хейлин вахт алагайла, хтана.

И вакъиадилаь гуьгьуьниз къве гьафте алатнавай жеди, Айвудин кІвалахдилаь хтанач. Азора адан геж хъунрихъ галаз вердиш хъанвай, амма йифен къаранлухдай экв ачух жез гагІунайла, дишегълидик къурху акатна. Ам гуьзетиз, варцин рактари мус чІигъ ийидатІа лугъуз, вил алаз акъвазна. Амма итим ахкъатнач. Фикир гьасятда адан гуьгьуьна гьатнавайбурал фена. Яраб абурун гьиле гьатна жал?

Пуд йикъалай хтана ам, дагъдин кукІушдал къванер ялиз тур хътинди, галат хъана,

аман атана. Чин-гъил чуьхуьдалди ада вичиз гишинзавайдакай малумарна. Азора адаз килигиз акъвазна. Гъуьлуь кисна, каш рекъизвай. Им ихътин гъалдиз къвез, гъинавай-тла?- фикирзава дишегълиди.- Бажагъат аз адавай дуьз жаваб жагъида. Ада тапарарзава закай. Вучиз? Ихтибарзавач зал. Алчахрикай дустарни хъханва. Полицейскиярни гуьгъуьна гъатнава.- Азорадиз итимдихъ галаз ихтилат гъи къайдада ийидатла чизвачир.

Пуд истикан чайни хъвайила, Айвудин вич рахана, тахсир квайди хъиз.

- Чизва, акъвазна, залай нарази я, вак хъел ква. Гъил къачу, масанди, зун лап батул я. Са райондай тади заказ атана, чун гъаниз фена. Кваллах куьтягъна хкведай фикир авай чи планар михъиз чур хъана. Район шегъердивай яргъа авай, мобильный связди-кайни анаг магърум тир. Гъавилай вун хабардар ийизни хъанач.- Айвудин къарагъна ва ада паб къужахламишна.- мад ихътин шулуьгъар хъийидач, зи ширинди. Хкудур жуван хъел. Хва гъваш, зи вил хъанва адахъ.

Гъуьлуьн гафари, туьмери Азора са Тимил авагъарна, амма бейнида физвай женг акъвазнавачир. Рикли саки гъарайзавай, адан амалриз, крариз къимет гуз гафарни гьерекатар сад-садав гекъиззавай. Гъуьлуьз папкай чинебан крар ава. Ада датана тапарарзава. Атла, зал гъавалат хъайи алчах кваллиз атай юкъуз, абуру кларасдин ящикдин еке са шумуд къвати хканай. Агалнавай, гъатта тлапарарни янавай. Абур гъаятдин масадан вил хкун тийидай пиле саламатнай. Айвудин кваллиз хтун тавур йифен пакамахъ Азорадиз гъа къватияр амачирди акунай. Абур са гъиниз ятлани тухвана. Гъиниз? Пуд юкъуз гуьлуьни квахъна. Гила закай тапарарзава, районад мобилный связь авачир луьгуз. Зун аялдай, кламашдай къазва ада. Вичин хъел, ажугъ винел акъуд тавуна, дишегълиди секиндивиз жузуна.

- Айвудин, вун хтун тавур юкъуз и гъаятда авай ящикарни квахъна. Абура вуч авайди тир?

- Вуч жеда къван, чи цехдиз герек шейэр.

- Цехдиз герекбур гъа юкъуз цехдиз тухун тавуна, Павус бажидин гъаятдивиз вучиз гъайиди я?

- Ана чка авачирвилай. Хъайила, хутахна аниз.

- Айвудин, Аллагъдин хатурдай къванни, закай тапарармир. Вун гъихътин чинебан крарал машгуьл жезвайди ятла, лагъ. Чи къилел къаза-бела гъидайвал тахъуй на.

- Вуч чинебан крар, къаза-балаяр?- Айвудинан пузарни кваз зурзана.- Вун гъинай рахазва эхир? Ацукъай квалле къундармаяр туьклуьриз. Гъик хъана, къил элкъвенвани?

- Зи къил къилел гъамиша алайди я. Гилани ала. Зибуру къундармаяр туш. Чи и харапада вуч йикъ авайди я? Вучиз ви гуьгъуьна полицейскияр авайди я?

- Полицейскияр? Ваз гъинай чида?

- Чида аз. Ви дидеди лагъана, абуру квалер кланелай куьквалди ахтармишна.

- АкI ятла вун дидедихъ, вибурухъ галаз рахазва ман? За ваз къадагъа авурди тущирни?!

- Вун югъди квалахал, зун ина, есир хъиз, дустагъда. Заз жуванбурухъ галаз рахаддай ихтиярни амачни? Вучиз ва нихъай ваз кичезва?

- Гъа къисасчийрихъай, кламаш,- Айвудина папан чин яна.- Ви рикелай фенани келлегуьз? Гила абуру зи гуьгъуьна полицейскиярни тунва. Абуру зи хзандин телефонрихъ яб акалун мумкин я, авам. Гъавилай къадагъани авунвай.

Хабарсуз лапаш галуькъай дишегъли ярх хъана. Ам гъасятда къарагъна ва тарвиллизни килиг тавуна, къепина авай хва хкудна, къужахдив хкажна.

- Вун зун ядайди я ман? Зун-н? Ви и хчин диде? Ви виридалайни кланиди, масанди? ГъакI я ман? Пака зун инай хъфида.

- Гъиниз?-Айвудин папан вилик фена.

- Гъуьлуьз! Ина зун акъваздач. Ви тапаррихъни яб акал хъийидач.

- Санализни вун фидач,- къетивилелди малумарна итимди.- За вуч лагъайтла, гъам ийида вуна. Ван хъанани? Тахъайтла, завай аквамир.

Азоради шкафдин патав гьерекатна. Дахилда документар авайди тир: вичин паспорт, аялдин метрика, пулни. Амма абур авай пакет амачир.

- Гъинва чи документар?- Азора, лекъен хъиз, гуьлуьз килигна.

- Саламат чкада,- секиндиз жаваб гана Айвудина.

- Хкваш абур...

- Сад мад галукьна кІанзавани?

Жалалдин шехьна. Ада вичин дидедин гьал кьатІай хьтинди я.

- Аялдиз килиг ва чир хьухь, Дагьустандиз ви рехь агалнавайди я, Азор-р-ра-а,- ягьанатдивди хьуьрена ва папан халатдин жибиндай телефонни кьачуна, кІваляй экьечІна.

Дишегьлиди вири бейнидалди гьиссна, крар лап чІуру я. Вич садавайни ахкьудиз тежедай ракьара гьатнава. Вуч ийида? ГьикІ и фурай экьечІда? Кьилиз текьвезвай фикрар авачир. Жалалдинни, кинер ийизвайтІани, шехьзавай, секин жезвачир. Аялдизни диде авай гьалдикай хабар авай хьтинди тир.

Вуч авуртІани, катна кІанда. ГьикІ? Нихь галаз? Документар гвачиз? Дагьустандиз кьадач, сергьятдила ахьайдач. Бес гьиниз? Гьа акатайвал, белки, регьимлу инсанар гьалтин, абур куьмекин. Дахдиз хабарна, зун инай хутах лугьудани? Ам татайтІа, вучда? Адаз заграничний паспортни авайди туш. Кармаш хьана зун,- дишегьли ван акьуд тийиз шехьна, шехьна. Белки, Павус бажидикай кьадай чка жагьин,- фикир яна кьилиз.- Тади кьачун тавуна, жуван макьсад аян тежедайвал кІвалах тухвана кІанда. Жув пис хьайитІа, гьуьл мадни терс жеда. Жув муьтІуьгь тирди кьалурна кІанда.

Агь Айвудин, Айвудин. Михьиз масад хьана хьи вакай. Зал, вичин кІанидал, хчин дидедал гьил хкажун? Заз гьилиягьар кьун? Зун и харапІа хьай чкада дустагьэгьлидиз элкьуьрун? Закай датІана тапарар авун? Чинебан, сирлу крарал машгул хьун? Зун цуьк, ханум хьиз хуьда, бахтлу ийида лагьай Айвудин. Амач ам, кьена ам зун патал. Вучзава ахьтин гьуьлукьай? Са затІни. Ваь, ваь, катна кІанда. Вуч авуртІани. Са рехь жагьурун лазим я. ТахьайтІа, низ чида ада мад зи кьилел гьихьтин керематар акьуд-датІа.

Азоради хва азадна, пекер дегишарна, адаз мамни гана ва кьепІина хтуна. Лайлай ягьиз аял ксурна, амма вич шехьна. Фикирар яргьариз физвай ва мад хтана вичин хзандал акьваззавай. Заз чир хьайи чІавуз Айвудин ихьтинди тушир эхир. Кьайи кьван, азгьун хьтинди. КафтІардин вилер авайди, инсафсуз зулумкар хьтинди. Ада вичин кІанивални кьалурзавай, гьуьрметни ийизвай. Инсанди хьиз тухузвай вич. Бес ам ни дегишарна? Вучиз ам зав, вичин кІанидав чаради, вагьши, душман хьиз эгечІзава? Гьана, Бакудин са кьерехда дустагьнава. Мегер ихьтин амалар эхиз жедани? Адан кьаст, мурад вуч ятІа? Ам гьикьван гагьда ина амукьда? Чи кьисмет, гележег гьихьтинди хьурай? Суалар, суалар... Гьайиф хьи, абуроз жавабар жагьизвачир. Я жаваб гуз жедай касни патав гвачир.

Кьил кьве гьилив кьуна шехьна дишегьли. Ада маса са чарани авачирди кьатІана ва гьуьлуьз табийвал кьалуриз, кІаникай жуван кар акун, кьазаматдай катдай са рехь жагьурун кьетІна.

Йикьар, гьафтеяр са-сад алатиз, физвай. Зулни акьатзавай. Гьаваяр гьеле чимиз-майтІани, ара-ара кьайи гарар акьатзавай. Ида кьуьд мукьвал алайдакай хабар гузвай.

Азоради вич, дуьньядикай пай атІайда хьиз, тухузвай. КІвалин крар тамамарзавай, аялдихь гелкьвезвай, Павус бажидиз куьмекар гузвай. Шел-хвал ийиз кІан хьайила, адани Айвудинан тереф хвенай. «Итимар гьуьрчехьанар я, датІана чуьллера гьатнавай, хизан патал гьуьрч, ем жагьурзавай, абурун кефи хана кІандач. Паб гафунин мана итимдиз муьтІуьгь хьухь лагьай чІал я, чан руш. Гьадаз кІанивал авун чи буржи, ферз я. Ви гьуьлни зегьмет чІугвазвай, хзандин кьайгьуда авай кас я. Ам галат хьана, хквезва. Вун адан кьуллугьда са кІвачел акьвазун лазим я. Ахпа вири хьсан жеда» лагьанай.

Азоради кисна яб акалнай ва мад вичин наразивални винел ахкьуднач. Гьуьлуьхь галазни виликан хьтин ачух ихтилагар, тавазивилер амукьнач. «Ун, эхь, ваь, хьсан я, пис туш» куьруь жавабралди рахун адетдиз элкьвезвай. Айвудиназ ихьтин кьайда гьич хуш авачир. Паб гатай гуьгьуьнин йикьара адани сиве яд кьунай. Геж хквезвай, кисна тІуьн незвай, ахпа ксузвай. Экуьнахьни фад кІвалахал физвай. Белки, гьа икІ кьве гьафте алатна, мад адавай давам хгуз хьанач. Айвудина гьил кьачун тІалабна. Мецел атай кьван хьуьтуьл гафар эзберна.

- Бесрай хъилер, ажугъар. На ви, зи рикІни цІурурзава. ИкІ жедайди туш. Чун хзан я, сад-садан арха, панагъ я. ЧІурмир мад ви чин,- тІалабна ада.

Азоради куьрелди «хъсан я» лагъанай. Ам алахъни ийизвай, амма рикІевай кин, къ-алабулук квахъзавачир. Айвудина къве уьмуьр тухузвай. Сад Азорадиз чизвайди, садни сирлуди, чинебанди. Гъа ида рикІе къурхулувални твазвай. Вичин фикир-къастуникай-ни ам къерех хъанвачир. Ам датІана са улам жагъурунихъ къекъевезвай.

Тавус бажидикай вичин терефдар тежедайди Азорадиз фад чир хъана. И кардал ада разивални авуна. Вучиз ятІани Тавус бажи Айвудинан таъсирдик квай. Гъавиляй адавай куьмек тІалабун жува жув рагалай вегъей гъисабдай жедай.

Азора куьчеда яшамиш жезвай гъа вич хътин, хурудихъ аялни галай дишегълидихъ галаз таниш хъанвай. Ам Сумгаитдай гъуьлуьз гъанвайди тир. Арабир абур куьчеда гъалтзавай. Чимназ рикІиз хуш жедай, фад акахъдай инсан тир. Тавус бажидин гъаят-дизни къведай, ихтилатардай. Нубатдин сеферда туьш хъайила, Чимназа хабар къунай.

- Я руш, Айзанат (ина Азора Айзанат яз чизвай), варцаралди ина яшамиш жез вун шегъердиз фенвайди тушни?

- Ваь,- жаваб гана Азоради.

- Вучиз, я чан? Баку гъаф гуьрчег хъанва. Иллаки эхиримжи йисара. Фена, тамашдай, гъейранвалдай, гъакІ ял ядай чкаярни бул я.

- Зун къилди гъикІ фирай? Итим югъди – кІвалахал. Зазни шегъер ерли чизвач.

- Мегер ина мукъва-къилияр авачни? Бакуда лезгияр ацІанвайди я. ГъакІ чи Сумгаит-дани.

- Мукъвабур?- Азора гафунин гъавурда такъурди хъиз Чимназас килигна ва мад тикрарна:- мукъвабур? Авай хътинди я,- акъатна адай шаддиз.

- Вот, гъабурухъ галаз фида ман шегъердиз. Зани къалурдай ваз шегъер, амма заз вахт авач. Я къариди, ам писди я, заз ахътин мумкинвални гудач.

И ихтилатдилай гуьгъуьниз Азорадин гуьгъуьлар ачух хъана. Адан рикІел хтана, Бакуда дахдин халу Ширинбег яшамиш жезвай. Хуьруьз хтайла, ам гъамиша кІвал-лиз къведай, савкъатарни гъидай. Дахди, дидеди халу лезги адетривди, берекатдивди рекъени хутадай. Дишегъли вичи вуч авун лазим ятІа, гъадан гъавурда гъатна. Тавус бажи базардиз фейила, Азоради Чимназан патав гъерекатна. Адавай телефон къачуна. Стхадиз зенг авуна.

- Азора, Азора!- Тилиб шад хъайи къван. Стхадин сес галукуьай вах михъиз гуьур-гъуь хъана ва шел винел акъатна.

- Вах, я вах, вун вучиз шехъзава? На икъван гагъда зенгер вучиз ийизвачир? Чна зенг авурлани, «недоступен» лугъуз.

- Стха чан, заз са артух рахадай мумкинвал авач, гъавиляй яб це. Айвудин лугъудай ламра зун ина дустагънава. Вун гъахъ тир, ам чинебан ва ЧІуру крарал машгъул жезвай хъгинди я. За фикирзавайвал, инизни гъавиляй катнавайди я. Адан гуьгъуьна полицейскийр къекъевезва. Зи ва аялдин документарни ада кІевнава. ТІалабзава, зун адан къармахрай ахкъудур, стха. Санал кхъихъ, чун Бакудин и районада, къерехда яшамиш жезва. Са къаридин кІвале. Ам ислен ва хемис йикъарин экуьнахъ базардиз физвайди я. Ширинбег халудиз зенг ая, ам гъавурда тур, зун садазни хабар тавуна, атана инай хутахрай. За зи гъазурвални аквада. Вун гъавурда гъатнани?

- Зун гъатна. Агъ алчах, бандит! За куьн авай чка чи полицейскийриз лугъуда. А угъраш къадайвал.

- Ваь, ваь, герек туш. Ам тек туш, адахъ вичин амадагарни галайди я. Мумкин я, яракъарни гвайди я. Ягъунар жеда, зунни бажагъат сагъ-саламат амукуьда. Ваь, стха, за лагъайвал ая, чинеба атана, халуди зун вахчурай. Зун вил алаз жеда.

- ЯтІа хъурай. За Ширинбег халу гъавурда твада.

- Де сагърай, чан стха, трубка къунши дишегълидинди я.

- Сагърай, чан вах, мад шехъмир. Чна вун а алчахдив тадач.

- Сагърай,- Азоради трубка хкудна ва Чимназав вахкана. Аллагъ рази хъурай валай, чан вах.

- ГъикІ я, багъридин сес галукуьайла, шел къаз хъаначни?

- Валлагъ, хъанач. Вич-вичелай атана.

- Вучда, чи къисмет я ман, хайи кІвалей чарабурун утагъриз акъатзавай. Арабир акъван вил жеда хъи жуванбурухъ, дарихвили рикІ цурурда.

- Гъахъ я вун, вах, заз исятда вири акваз, абур къужахда къаз кІанзава. Диде-буба, вах, стха, вири, вири яргъалди.

- Хъана, хъана кван, жув акъван гъалдай вегъемир. Исытда чна са чаяр хъвада.

Азоради, беденда пайда хъайи ажайиб гъиссерал табийвал тежез, мад накъвар авадарна вилерай. РикІ кузвай, на лугъуди, ана цай хъувунвай. Чимназан ихтилатрихъ яб акализ, чайни хъваз, залан гъисс алатна, квахъна. Азора, Чимназаз пара сагърай лагъана, кІвализ хъфена.

Стхадихъ галаз телефондай рахайдалай гуьгъуьниз Азора хкат тийидай къалабулухди къуна. Яраб стхади гъикІ, вуч ийидатІа? Милицияр хабардар авуртІа, бажагъат нетижа хъсанди жеда. Айвудинахъ галаз алакъалабурни, багъриярни силисдик акатда. Я Аллагъ, Вуна зи стхадив ахътин кар ийиз тамир,- дуьаяр ийизвай дишегълиди гъар экуьнахъ.

Азоради, рикІ-рикІел текъвез, йикъар гъисабзавай. Са ислен югъ, са хемис югъни алатна, амма чпикай са чІар кудаи кас Азорадин гъарайдал акъатнач.

Ноябрдин эхирар тир. Гъяд йикъан нянихъ гъава чІур хъана. Къайи ва йигин гар акъатна, чІишни акатна. Ахпа ам куьлуь марфадиз ва йифен са арадилаи куьлуь-куьлуь харар хътин живедиз элкъвена. Айвудина кІвале электроплитка кутунвайтІани, беденди мекъивал гъиссзавай. Азорадин кефи авайдалайни чІур хъана. Ам хуьрек тІуьр къапарни чуьхвена, ксана, амма геждалди ахвариз фенач. РикІик квай гъалаба сакІани хкатзава-чир. Адаз акІ авай хъи, вичиз садавайни куьмек гуз жедач, ам гъа инра гъарикІ яз, бахтсуз яз, са ихтиярни авачир есир хъиз, амукъда, я дердини агъа дуьньядиз ракъурда.

Экуьнахъ фад, гъеле мичІивал кумаз, дишегъли аялдин ванцел ахварай аватна. Хва секинар авурдалай гуьгъуьниз ам къежел экъечІна. Гар амачир, амма гъаят, куьче живеди кьунвай. Цав циферикай ачух хъана, вили-вилиз аквазвай. Къуд пад вацран, усайди тиртІани, нурди ишигълаваннавай. Ихътин гуьзел шикилди дишегълидин рикІни авагъарна. Ам са квехъ ятІани инанмишвал аваз кІвализ гъахъ хъувуна ва вичин баладин патав ярх хъхъана.

Вил рекъик кваз мад пуд югъ алатна. Азора ара-ара куьчедиз экъечІзавай, килигзавай, вичиз ишара гудай кас-масдихъ къекъевезвай. Амма ахътинбур авачир. Хемис югъни гъа амайбур хъиз башламиш хъана. Фадамаз къарагъна, хъиз нек гана, адан пекер дегишарна. Экуьнин хуьрек гъазурна. Айвудин хуьрекни тІуьна, кІвалахал фена. Анжах ахпа Азора суфрадихъ апукъна. Са вад декъикъани алатнач, Жалалдина ван къана, вичикай хабар гана.

- Я чан, вазни гишин хъхъанвани?- лагъана, Азора хчин патав фена, ам гъапаз хкажна. Дидедин хурудик кутур аял гъасятда кисна. И арада Тавус бажини акъатна.

- Зун - базардиз, чан бала, ваз кІани-такІан авани?

- Са-вад ругуд анар гъваш, чан бажи.

- Гъида, чан бала, мандаринарни гъида. КІвал вал, вунни Аллагъдал ихтибарзава за.

- Сагърай, Тавус бажи. Архайндиз фена, хъша.

- Де зун юзана,- лагъана, яшлу дишегъли экъечІна.

Азоради хва къепІина хтуна, ксурна. Ахпа къапар чуьхуьнив эгечІна. Куьтягъайла, гъаят мишъна, Тавус бажидин цІун кІвалени къайда туна. Куьчеда жив амачир, цІурун хъувунвай. «Гила са ич тІуьртІани жеда», лагъана ам столдихъ ацукъна. Гъа и арада сада гъаятдин вар гатай ван атана. Дишегъли гъатта кхунна. ДакІардин патав фена, ам къежел килигна. Варарихъ жегъил дишегъли акъвазнавай.

- Яраб идаз вуч кІанзавайди ятІа?- вич-вичив рахана Азора. Куьчедиз мукъвал-мукъвал тІалабчиярни, къекъерагарни, шей теклифзавай алверчиярни къевезвайди тир. Дишегъли ахтармишдай саягъда кІвализ, гъаятдиз килигзавай. Азора къежел экъечІна. Дишегълидик гъасятда юзун акатна. Ада салам гана ва хабар къуна: «Вун Азора яни?»

- Эхъ-хъ,- дишегълидин кІвачер зурзанна ва ам таниш тушир касдиз килигиз амукъна. Икъван йикъара гуьзетна, гуьзетна, гила, атайла, къуватар квахъна,- фикирна Азоради рикІяй.

- Вак гъалаба акатмир,- лагъана атайда Азорадин гъал акурла,- чун вун хутахиз атанвайди я.

- Куьн вужар я?
- Ширинбег халудин хвани свас,- дишегълиди «Алибег» тIвар къуна, эверна. Машиндай жегъил итим экъечIна. Алибег. Азорадиз ам гъасятда чир хъжъана.

- Хийирар, Азора. КIвале кас-мас авач хьи?
- Ваъ, ваъ, касни авач,- Азора халудин гададин къужахда гъахъна. Адан вилер накъ-варив ацIанвай.

- Азора, тади авуна кIанда. Шейэр вуч ава?

- Ша захъ галаз.

- Вач,- буйругъна суса.- Зун инал акъвазда, кас-мас акъатайтIа, ван къада.

-Машинада ацукъ,- меслятна Алибега.

Вад декъикъадила хва къужахдавай Азора, чантаяр гвай Алибег машинада ацукъна ва абуру, хаталу район къулухъ таз, куьчедай цIуьхт авуна.

Къве сятдила хъиз базардай хтай Павус бажиди гъилер чантайрикай азадна ва эверна:

- Айзанат-т-т.

Ван-сес акъат тавурла, пIузаррикай мурмурна: «Ксун хъувунвай хътинди я. Гъаят къакъажнава, инрилайни вичин гъил элкъуърнава. Акбуллу, къени аял я, амма,- фикир эхирдал хкун тавуна ада мад эверна:- Айзанат-т-т. За ваз наранни, мандаринарни гъанва.- Рахаз- рахаз ам кIвализ фена. Касни акунач. Мад Чимназан патав фенвай хътинди я. Фирай, гъадахъ галаз къванни рикI аладаррай вичин.- Павус бажиди, цIун кIвализ хъфена, базардай гъаи шейэр сад-истихъ авуна, ахпа телевизор кутуна, дивандал яр-гъи хъана. Индиядин кинодиз килигиз-килигиз ахваризни фена ам. Ахварикай кватай-ла, сятдин садаз кIвалахнавай. Тадиз къарагъна, цIун кIвализ фена, хуьрекин къай-гъуйрив эгечIна. Айзанатан ван-сес акъат тавурла, ада вири авайвал туна, Чимназан патав гьерекатна. Аниз Айзанат татайдакай чир хъайила, Павус бажидик секинсузвал акатна ва яваш-яваш ам къалабулхдиз элкъвена. Ада Айвудиназ зенг авуна ва Айзанат кIвале авачирдакай малумарна.

Са сятни алатнач, Айвудин хтана. Я Айзанат, я Жалалдин такур ам ажугъдин кIватIуниз элкъвена.

- Абур мусалай авайди туш?- хъел гъиниз ийидатIа чин тийиз рахана итим.

- Зун базардиз фидайла кIвале авайди тир. Хтайла, амачир.

- Де ам гъиниз фирай?

- Белки хквен, шегъердиз фенатIа?

- Ваъ, Павус бажи, хкъедай чкадиз фенвач ам. Шейэрни амач. Ам катнава. Гъиниз?

- Чидач, валлагъ, чан хва.

- Масадан куьмек галачиз бажагъат адалай ахътин кар алакъда. Ина ада нихъ галаз алакъа хуьзвай?

- Агъа Чимназан патав физвайди тир ам.

- Ша кван,- Айвудин вилик акатна, Павусни – адан гуьгъуьна.

Павус бажини Айзанатан гъуьл акъатайла, Чимназа са вуч ятIани хъанвайди къатIана. Сабур хуьз тежезвай Айвудина гъасятда дишегълидал гъужумна.

- Лагъ, Айзанат гъинава?

- Заз вуч чида?- атIугъвал кваз рахана Чимназ.

- И куьчеда ам ви патав къевезвай, ваз чир тахъана жеч, ам гъиниз фенвайди ятIа. Гъ-авурда гъат, адаз и шегъер чизвайди туш. Аялни гъаз ам кIеве гъатда. Къилел дуьшуьш къведа. Ваз вуч малум ятIани лагъ.

- Я Аллагъ, куьн зал вуч лугъуз гъавалат хъанвайди я? Заз чизвай са затIни авач. Эхъ, ам зи патав къевезвай, ихтилат-суьгъбет авуна, хъфизвай.

- Куьн квекай, никай рахазвай?

- Квекай рахада къван, гъа рикIел атай крарикай, чи дишегълийрин къайгъуйрикай. Эхиримжи сеферда ам къведра зи трубкадай рахана.

- Нихъ галаз? Ада вуч лагъана?

- Заз вуч чида. Ам лезги чIалал рахазвай къван. Ада ина чпин мукъвабур авайдакай-ни лагъана.

- Мукъвабур? Ина?

- Эхь-хь.

Айвудин элкъвена, гьаятдай экъечІна. Хъел кваз, лезги чІалал экъуьгъиз. Тавус ба- жидин кІвалив ахгакъайла, ам, турмуцІ ягъайди хъиз, акъвазна ва гуьгъуьнаваз къевзвай яшлу дишегълидихь элкъвена:

- Тавус бажи, ви кІвале акъвазун гила хаталу я. Чаз са маса чка жагъура. Вуж ви патав атайтІани, чун ваз чидай ксар туш лагъ. Зун кІвалахал хъфена,- Айвудин тади кваз машинда ацукъна.

Цехдиз ахгакънамазди, ада гадаяр кІватІна ва малумарна:

- Чи крар чІуру я. Айзанат катнава. За фикирзавайвал, адаз ина авай мукъвабуру куь- мекна. Вири кІвалахар акъвазарна Бакуда авай бубадхуьруьнвиар чирна кІанда, ахпа чаз а гавур авай чкани малум жеда. Мукъаятвални хвена кІанда. Къе-пака чна яшамиш жезвай кІвални дегишарда.

Баку бинеирилай лезгийрин кІвачик квай шегъер тир. Абуру ина уьмуьрни кечирмиш- завай. КІвалахни ийизвай, алатай девирра шегъер душманрикайни хвенай. Лезги гъар хуьрай ина кІвал-югъ кутунвайбур гзаф авай. Лезгийри чпин хсуси мискІинда капІ-теат- ни ийизвай. Вирида чпи-чпихъ галаз алакъани хуьзвай. И кар Айвудиназни чизвай. Гъа- виляй ам ва гадаяр лезгийр гзаф авай чкайриз фена, бубадхуьруьнвиар суракъ ийиз. Жагъ- унни авуна. Абурувай хабарарни къуна. Саидин духтурдин мукъва-къилийрикай ихтилат вегъейла, сифте нубатда метрояр эцигзавайбурун бригадир Ширинбеган тІвар къунай.

И малуматар кІватІиз гъафте алатна. Ахпа Ширинбеган кІвалер гуьзетдик кутуна. Пуд лагъай юкъуз Айзанат ана авайди тайин хъана. Къве йикъалай Айвудина гадайрихъ галаз Айзанатни хва чуьнуьх хъувуна.

Тавус бажиди абуруз кІвалерни жагъурна. Пабни хва гъиле гъат хъувур Айвудинан рикІ са тІимил чкадал хтана, амма кърхулувал хкатнавачир. Ам агъунвай, Ширинбеган хизан кисна ацукъдач. Полицейскийр гуьгъуьна твада. Тавус бажидин патавни фида, амма адай гаф акъудун четин акъвазда. ЯтІани ам вахтуналди санихъ акъудна кІанда. Ихътин фикирри къунвай итимди Азора гатана. Идални бес тахъана, туьгуьхдал хенжел эцигна сарарикай малумарна:- Мад ихътин къелет хъувуртІа, къил атІана, кицІериз вегъе- да. Ван хъанани?

Азорадай гафни акъатнач. Паркунай кІвализ хъфидайла гъич такур гадайри вични хва къуна чуьнуьхайвал, машиндиз вегъейвал рикІел хкизвай дишегъли фалуьджи ягъай хъиз авай. СакІани адан къил акъатзавачир, им гъикІ хъайи кар ятІа. Айвудин лугъудай алчакъди ам икъван фад гъикІ жагъурнатІа. Ихътин еке шегъердай. Гъа и кърумсахди туьтуьнал хенжелни эцигнава. Вири беден ажугъдив ацІана.

- ТукІукІ!- гъарайна Азоради.- Гъакъван викІегъди ятІа, гъа инал. Вучзава за и дуьнья- дикай?! Вун хътин гъуьлукъай?! Тапарчидикай?

- Кис, кІамаш! Ахмакъ гафар рахамир. На заз лагъ, вуна ви мукъвайриз закай вуч ла- гъана?

- Са затІни. ГъикІ я, кичІезвани?

- Лал хъухъ!

- ТІалабзава, ахъай хъия зун инай. Ви хвани галаз. Гъавая чи уьмуьр гъелекмир. Вун Аллагъ рикІел алай мусурман я эхир.

- Хъсан я,- разивал къалурна Айвудина.- Эгер вуна закай садазни лагъанвачтІа, за ваз кІанивал ийида.

Азора гъатта мягътел хъана.

- Сад-къве гъафте эха, ахпа чун Дагъустандиз хъфида.

Азорадиз и гафарихъ агъаз кІан хъанач, амма Айвудинан сивяй абур секиндив, хъел квачиз акъатна. Яраб адан рикІиз регъим яна жал? Я Аллагъ, заз кІандайвал жедайвал ая, Вуна. Ви регъимдикай хкудмир зунни зи бала,- дуьа авуна дишегълиди.

АЛДАТМИШУН

Тавус бажи амачир. Айвудина маса кІвал кирида къунвай. Къве гъавадин, багъ ва еке гъаят галай. Ина мадни инсанар яшамиш жезвай. Киричияр. Жегъил итимар, хиза- нар. Итимрин са пай чуруяр квайбур тир. Азорадиз я инсанарни, я кІвални, я вич авай

гьални хуш хьанач. Айвудина мад тапарарзавай хьтинди я. Ихьтинбурун юкьва авай адак умуд кутун гьавая кар я. Низ чида ада мад гьихьтин уюн акьуддатла.

И жуьредин фикирар ийизвайтлани, дикьет гайила, гьуьлуьн гьерекатрай уюнбазвал аквазвачир. Гьаятда яшамиш жезвайбурухь галазни адан са артух алакьса авачир. Кьвалахдилай геж хквезвайтлани, ада папаз, хциз туьмер ийидай декьикьаяр жагьурзавай. Амма вучиз ятлани дишегьлидин рикI секин тушир. Вучиз вич ихьтин гьалда аватла, адан кьилни акьатзавачир. Арабир адаз вич гужлу лепейрин хура гьатнавай лувьткведа авай хьиз жедай, са патахьайни куьмек агакь тийизвай.

Ийкьбар са-сад акьатзавай. Са нянихь фад хьиз кьвалахдилай хтай Айвудина малумарна: - Гьазур хьухь, Айзанат, ви мурад кьилиз акьатзава. Чун кье хайи макандиз хьфида.

Азора гьуьлуьз килигиз амуькна. Ам вичин япарихь агьунач.

- На якьин лугьузвайди яни, тахьайтла, зарафат...

- Якьин я, якьин я, гьазур хьухь. Чун хутахиз машин кьведа.

На лугьуди Азорадик лувар акатна, ада са куьруь вахтунда герек вири шейэр чемоданда, чантайра туна. РикI шадвилив ацлана. Ам ватандиз хьфида, адаз рикIиз пара клани ксар аквада. Ам есирвиляй акьатда. Дишегьлидин шадвилихь кьадар авачир. Гьуьлуьни папа нянин хуьрекни тлуьна, рекье недай суьрсет кьилди чантада туна. Сятдин муьжуьдаз кьвалахайла автомашин атана. «Газелда» мадни инсанар авай. Айвудин хва гваз, Азорани ана акьахна ва водителди автомашин гьална. Йифен рекье авайбур са-сад ахваризни фена. Хьвадай цик кваз ксудай дарман гайи Азора чкадал агакьдалди ахварик кумукна. Арар-ара ам и гьалдай акьатзавай, амма мад суьст хьжезвай. Гьа икI дишегьлиди хчин шелдални вилер ахьайна. Тебии гьерекастралди адаз некни гана. Гьуьлуьн гьилелай яд хьвайи ада мад вилер ахкьална.

Ахварикай Азора инсанрин рахунри ва аялрин шехьунрин ванери акьудна. Ам, вилер экьисна, килигна, вич гьина авайди ятла кьил акьат тийиз. Чулав рангунин хиджабар алай, чинарни клевна, са вилер аквазвай дишегьлияр, кат-калгутзавай аялар. Белки, са кье виш кьван жедай. Сергьятдилай ахьяюнал вил алаз акьвазнавайбур,- фикир фена бейнидай. Халисан карвансара я гьа-а. Гьатта хуьрекарни гьазурзава. Нерихь картуфар, як ргазвай, кофедин сад-садак какахьнавай ниэр галуькна. Кьил гьа патахь элкьуьрайла, дараматдин атла кьиле са шумуд пич авай. Абурун кьилерихьни дишегьлияр галай, хуьрекар гьазурзавай. Инаг чи сергьятдиз ухшар авач. Я Аллагь, им вуч чка хуьй эхир?

Дишегьлияр вири саниз янава. Чебни чадраяр алайбур я. Маса чаларални рахазва. Зи абурун арада вуч авайди хуьй? Зи хва, Айвудин? Азоради инихь-анихь вил вегьена ва ам кьарагьна. Адаз хва акуна, гьа вичин патав гвай месел. Гьасятда ам гьапа кьуна. Ахпа чпин чемодан, чантаяр акуна. И арада япарихь урусдал рахазвай сесер галуькна.

- Килиг, килиг, ам ахварикай кватна.

- Халис диде я, гьасятда вичин аялдин кьайгьу авуна.

Пуд дишегьли Азорадин патав атана.

- Салам-алейкум, я руш. Вун гьикьван ксудайди я?

- Салам,- гьяз авачиз жаваб гана Азоради.- Им вуч чка я?

- Чка?- дишегьлияр сад-садаз килигна. Михьиз чулав гинибашар алайди пу-пу авуна хуьрена.- Бейнивандиз са куьникайни хабар авай хьтинди туш.

- Вуч хабар?- дикьетлу хьана Азора.- Айвудин гьинва?

- Айвудин вуж я?

- Зи гьуьл.

- Чаз ам акурди туш,- рахана хуьтуьл мили сес авай дишегьли. Вунни аял кье итимди гьана и месерал вегьейди я. Чазни ваз килиг лагьана.

- Куьн вужар я? Куьне инаг вуч чка ятла лагьанач эхир...

- Чун чи гьуьлерин папар я,- мад рахана чулавди.- Инагни Туьркия я. Хатай лугьудай шегьер.

- Туьркия вучтинди я? Куьне зарафатзавани?

- Ваь эхир. Чун авайди лагерь я. Ваз гьуьлуь лагьанвай хьтинди туш.

- Ада чун Дагьустандиз хьфизва лагьанай...

- Рехъ алатна маң,- ам мад хъуьрена.- Гъавурда гъатна, вахан, вунни тапаррин къурбанд я. Къеве гъатда вун, бейниван. Пара четин жеда ваз ина.

Къили са квекай ятлани ван авунвайтлани, Азора бегъем гъавурда гъатзавачир. Туьркия Дагъустан туш эхир. Сергъятдал къван авайди къуд-вад сятдин рехъ я. Туьркиядиз фин патал суткани тлмил я жеди. Бес заз хабар вучиз хъанач? Вири рехъди зун ксана жал? Зун ксурна алчакхди, ксурна. Алдатмишна мад аял хъиз. Алцуарна. Туьркия... Ина ви вуч азар авайди хъуй, къанчанах?! Зунни аял и карвансарадиз гадарна, вун гъи жегънемдиз фенва, угъраш?! Гъа жегънемдин ца курай вун, душман!- къаргъишна рикlйй дишегълиди.

Азорадал атанвай гъал аквазвай дишегълияр ам секинариз алахъна. Адетдин ихтилатар арадал вегъена.

- Чунни Дагъустандай я,- рахана чlулавди.- Аварви я, тlвар Хадижа я. Им къумукъ Сайбат я. Имни лезги Багъаят. Вун гъинай, гъи миллет я.

- Зун лезги я. Бубадхуьрйя я.

- Багъаят вах, гила адан къайгъу жува ая,- лагъана Хадижади,- вири месэлайрин гъавурда тур.

Багъаят гъа хъуьтуьл сес авайди тир.

- Дугъриданни, инаг Туьркия яни?- жузуна Азоради.

- Эхъ, вах, Туьркия я. Ахпа чун Сириядизни акъатда.

- Сириядиз?- Азорадай агъ акъатна.- Сириядиз? Ина авай вири?

- Эхъ, чан вах.

- Анай вуча, чlемни вирт алай фу гузвани?

- Тагайтлани, мусурман стхайриз чи патай куьмек жеда. Им чи буржи я. Куьмек тlалабзавайбурун къаршидиз фин.

- Вуна рикlивай лугъузвайди яни? Чавай абуруз вуч куьмек гуз жеда?

- Ахътин суалар мад гумир. Ина къайдаяр масадбур я.

- Вун хушуналди атанвай хъгинди я.

- Ваъ, чан вах. Гъуьлуь шартl эцигна, вун татайтlа, зун къве хвани гваз фида. Чара хъанач, атана.

- Аялар гъинава ви?

- Абур аялрин лагерда ава. Муьжуьд-кlуьд йисавай балаяр я. Итимризни къилдин лагерь ава. И арада сад акъатна. Ада араб, инглиз чlаларал дишегълийриз тапшуругъар гузвай.- Ам лагердин башчи я, англичанка.

- Гъабурни авани ина?

- О-о-о, инай ваз таквадайди жеч. Немсер, французар, чехар, полякар... Чибурни ацlанва. Чеченар, ингушар, тажикар, казахар, узбекар...

Башчи атана ва «цlийиди яни?» лагъана хабар къуна. Ада са масадаз эверна ва парталар дегишарунин тапшуругъ гана. Инглиз чlал чизвай Азора гъавурда гъатна, вичелни чадра алукlада.

- Багъаят, ада гъидай пехърен улухар, чlулав чадра алукlадач за.

- Захъ яб акала, вах, инин къанун сад я, муьтlуьгъвал. Шандакъар ийиз хъайитlа, вун тlуьникайни хкудда, вавай аялни къакъудда. Гъатта вун маса садаз некаягни хъийида.

- Вуч?- Азора Багъаятаз килигна.

- Эхъ, эхъ, зи вах, акъулу хъухъ ва жув къеве твамир. Муьтlуьгъвал къалура.

Азорадай сес акъатна: «Агъ, душман-н!» Ада вичиз лап гишинзавайди гъиссна. Чантадай суьрсет авай пакет жагъурна ва фуни ниси, як акъудна.

- Заз гишинзава,- лагъана ада Багъаятаз.- Вунани дад аку захъ галаз.

- Къарагъ, за вун тlуьн гузвай чкадиз тухуда. Аял галай ваз къери хуьрек кlанзавайди я. Ша, ша, ви шейерик садани къадач.- Багъаята Азора къарагъарна ва вичихъ галаз тухвана.

Багъаятан гафар якъин тирди Азорадиз гъа пакадин юкъуз акуна. Вич хъиз, алдатмишна, гъанвайбур ина мад авай. Гъа командир англичанкадин буйругъдалди къве рушав (ахпа чир хъайивал, сад урус, сад татарви тир) алайбур хtлуниз туна ва абур мурк хътин къайи цик кугуна. Ина гузвай жазаяр зулуматдинбур тир. Инсаф амачир вагъшийрин гъиле авай лагерда Азоради рикlйй Багъаятаз сагърай лугъузвай. Вич инин къ-

айдайрин гъавурда тур. Ада кисна, вирида вуч ийизватIа, гъам ийизвай. Дикъет гузвай, яб акалзавай, вичиз тапшурмишай кар тамамарзавай. Таза аялар галайбур са артух ин-жиклу ийизвачир. И кар адаз хуш хъана. Амма вич и къзаматдай акъат тийидайдини ада къатIана.

Лагерда дуньядин къуд патахъай атанвай ва я гъанвай жегъил дишегълияр авай. Къанни цIувад йисалай алатнавайбур тек-туьк тир. Вилериз аквазвай агъвалатриз, ван къвезвай ихтилатриз дикъет гуз ва хуси веревирдер ийиз Азоради Дагъустанда амаз вичив агакъай, амма са артух фикир тагай малуматрикай мана хкудиз эгечIна. «Чи га-даяр долларар къазанмишиз Сириядиз физва» лугъудай ихтилатдин бинедда вуч аватIа, гила агакъна Азорадив. Мусурман стхайриз куьмек гуз, гьукумдихъ галаз женг чIугва-звайбурун дестеяр къалинариз ва гъа идалди чпиз долларар кIватIиз. Адаз ван хъайи-вал, бязи гадаяр еке пулар гъаз хтунни авунай Сириядай. Абурун цIалцIам, тарифлу гафари масадбурун иштагъарни ачухна. Ингъе зи ламни атана. Агъ вун зал гъалтай югъ барбатI хъурай, алчах!

Лагерда авайбурун къастар, мурадар жуьреба-жуьребур тир. Ам вичин кIалубда, къайдада аваз яшаммиш жезвай. Вири инсанар дестейриз пайнавай. Садбуруз араб чIал, масадбуруз яракъар, хъиткъинардай шейэр ишлемишиз чирзавай. ЦIийиз атанвай ва бейхабар бейниванрин арада таблигъат тухузвайбурун авай. Командирар, бригадирар, абурун гъилибанчияр-шпионарни датIана арайра къекъвезвай, ни вучзаватIа ахтар-мишзавай. Лагердин гьерекаат вилле акъадайди тир. Гъар юкъуз десте-десте инсанар масанрихъ акъудзавай. Абурун чкаяр цIийиз атайбуру хкъазвай. И крар хъсандиз теш-килнавай ва лагерь гьерека шейэралдини таъминарнавай. КIвалахдал машгъул дестеярни авай. Садбуру паргалрин фабрикада кIвалахзавай, дишегълийриз чадраяр, динэгълий-рин маса улухар цвазвай. Лагердиз хуьрекар гъазурзавайбур, михъивал хуьзвайбур, де-журствояр тухузвайбур...

Багъаята гъавурда турвал, Азоради са наразивални къалур тийиз лагердин къайдай-рал амалзавай. Амма къиле физвай вири крариз, инсанриз дикъет гузвай. Вуж-вуж ятIа чирзавай. Малум хъайивал, лезгияр мад авай. Табасаранарни, агъулвиярни, рутуларни, азербайжанарни, аварвиярни... Мумкинвал хъайила, санал кIватI жезвай, дерт-гъам ахъайзавай, хайи маканар рикIел хкизвай. Абурук, вич хъиз алцуарна, гъайибурни квай. Амма къен ажугъдив ацIурдай хътин гъакъикъатдин шагъидни хъана Азора. Пуд ватандаш гъуьлерихъ галаз хушуналди ва къведни гъуьлер галачиз гъугъуьллувиледи атанвай. Абуру лезгийрин ва Дагъустандай гъизвайбурун арада таблигъатни тухузвай. Сирияди къиле физвай дяве вири мусурманриз хасди, жигъадда иштиракун еке суваб, Аллагъ-Тааладин патай гузвай савкъат тирдакай, папар чпин итимриз муьтIуьгъ хъана, абурун геле аваз фена кIанзавайдакай, ина авай виридакай женнетэгълияр жедайдакай. Азорадиз абур чап-чап килигзавай. ГъикI лагъайтIа, абуру ийизвай ихтилатар рикIи-вай къабул тийизвайди аквазвай. Винелай хуьтуьлдиз «чан вах» лугъуз рахазвайтIани, къайи, атIугъай вилери, килигуни, малкамутдин суйди абурун гъакъикъи суфатдикай хабар гузвай.

Лагердин къайдаяр кIевибур, вагъшибур тир. МуьтIуьгъ тежезвайбур, дамахар гвай-бур, вичин «зун» къалурзавайбур гагазвай, зумулда твазвай, вахтуналди каш гузвай, сятералди чилел ацукъарна къуръандин аятар тикрариз, къайи душдик кутуна, тазвай, дидейривай аялар вахчузвай.

Нянрихъ хъиз итимар къведай. Гагъ садбурун, гагъ масадбурун. Абуру чпин хзан-рихъ галаз вахт акъуддай, садбур йифизни амуькдай. Багъаятавай ван хъайивал, итимри военный лагерда вердишвилер къачузвай. АкI хъайила, абур дяве ийиз гъазурзава. ЯтIа-ни чара инсанрин юкъва дарихвили къунвай Азорадиз вичин итим хтана, патав хъанай-тIа кIанзавай. Дишегълидин рикI аладарзавай са касс авай – хва Жалалдин. Адахъ галаз рахадайла, бицIек вилери лупIни тийиз дидедиз килигдай, на лугъуди ам гъавурда акъа-звай. Дидедиз килигиз ада ахътин хуьрер ийидай, сесер акъуддай хъи, Азора авагъдай, дерт-гъам вахтуналди квахъдай.

Къуд лагъай йикъан нянихъ Айвудин ахкъатна. Азора, хва акурла, ам лап шад хъана. И кар Азорадиз гъасятда акуна. Ада умуми хабарар къуна, вичин тахсир аннамишна, гъил къачу, хвел къвемир, зун гъакI авуниз мажбур хъана лугъуз вич гъахъдиз акъудиз

алахъна. Папа «на чун Сириядизни тухузвайди яни?» лагъайла, гъульуьн мез ачух хъана.

- Сирия исламдин уьлкве я. Ана халис мусурманар яшамш жезва. Тарифлу яшайиш, мумкинвилер ава. Вири мусурманар стхаярни вахар я. Вирида шариатдин къанунрал амалзава. Чнани стхайрин юкъва бахтлудаказ, агъваллудаказ уьмуьр кечирмишда. Анжах вун захъ агъугъ, вири хъсан жеда. Са-къве йикъсалай чун аниз тухуда.

Азоради кисна яб акалзавай. Эхир адай гаф акъатна.

- Яда, белки, на лугъузвайвал я жеди. Вуна вун мусурман я лугъузва. Къуръанда табмир, писвалмир, алдатмишмир, диде-бубадин чина акъвазмир лугъузва. Вуна чакай тапарарна, диде-бубадихъай чинеба чун иниз гъана. Пака чи къисмет гъихътинди жедатла лугъуз жедани вавай?

- Таб тавуна жезвачир, чан Айзанат. Я абуру, я вуна разивал гудачир. Хъсан кар патал авур таб таб туш. На са фикирни мийир, чи къенин, пакадин югъни вижевайди жеда. Анжах вун захъ агъугъ.

- Вахъ? Икъван тапарар авур? На лагъ, а дяве физвай харапада чаз гъикI хъсан жезвайди я?

- Астафируллагъ, астафируллагъ, аси жемир вун. Ахътин гафар лугъумир,- Айвудинан чин гъасятда чIур хъана.- Анаг пак чка я. Чилел алай женнетдин пипIерикай сад я. Ана чазни асайишвал гъатда. Чир хъухъ, чахъ къулухъ элкъведай мумкинвал амайди туш. Чун ана гуьзетзавайди я.

- Ни?

- Чи стхайри, вахари. Вун анжах секин хъухъ, сесни явашра. Ваз аквада хъи, вири пайгардик акатда. Чун Аллагъ-Тааладин регимдик квайди я. Чаз са куьнихъайни къурху хъун лазим туш. Ван къевезвани, Айзанат, чун Аллагъдин бендеяр я. Вуч кхъенватла, гъам чи къилелни къведа. Зун агъунва, чун патал вири хъсан жеда.

Азоради мад сеферда вич патал ачухна, Айвудинан фикирар, мурадар дегишар хъжедач. Я ам гъавурдани хугаз алакьдач. Адан мефтIериз цанвай акъулдин яд масад я. Барбатла ада вични, чунни. Бес вуч ийин? ГъикI катин и харападай? ГъикI къутармишин вилериз аквазвай ажалдикай?- дигегилидин бейни элкъевезвай. Ажугъвилин, гъайифдин, зайифвилин, куьмексузвилин гъиссер сад-садак какахънавай ва вичелай са затIни алакь тавунин гъакъкъатди ам гъелекзавай. Азора кисна шехъиз гатIунна, вилерай тIуб-тIуб стIалар къвез.

- Шехъмир, чан Айзанат,- минетна Айвудина,- шехъмир, вири хъсан жеда.

Амма стIалар акъваззавачир, абур сив ахъайнавай чIутхвардай хъиз, авахъзавай.

Мадни пуд йиф алатайла, Айвудин йифен къулар жез-тежез ахкъатна. Инглисви дигегилини галаз.

- Чун тухуз машин атанва,- лагъана Айвудина.

- Им гъи вахъ я эхир? Къачагъар хъиз йифен рекъера гъатна...

- Кис кван садра. Чи шейэр гъинава?

- АтIангъе,- Азора мад рухун хъувунач. Чизвай, гафарихъ са метлебни авач. Азора хвани къужахдаваз гъульуьн гуьгъуьнаваз фена. Къецел «Рафик» маркадиз ухшар улакь алай. Цикъвед кас акъахна ада. Юзайдалай гуьгъуьниз къве сят алатайла, шоферди машин акъвазарна ва раklar ахъайна. Инсанар эвичIиз гатIунна. Гъарда водителдиз виш доллар гана. Инаг сергъят тир къван. Хейлин чкадиз металлдин жагъун чIугунвай. Вучиз ятIани пост аквазвачир.

- Яб акала, къардашар,- рахана водител,- атIа кIвалер аквазвани, гъанаг куьне йифдай чка я. Экуьнахъ лап фад хъиз, куьн сергъятдилал а патаз акъудда. Вач, ана куьн гуьзетзавайди я.

Инсанри, чпин шей-шуьни вахчуна, шоферди къалурай кIвалер галай терефдихъ еремишна. Дугъриданни, кIвале абур гуьзетзавай. КIвалерин иеси тир жеди, ада рахунни ийиз, гъардаз йиф акъуддай чка къалурна, мес-яргъан вугана. Фу, ниси, майваяр, чай алай суфрадихъни теклифна. Адани мугъманривай виш-виш доллар къачуна.

Экв малум жедайла къве итим атана. Абур азербайжан чIалал рахазвай. Ахварик кумайбур къарагъарна ва шейэрни гъаз къецел экъечIунин буйругъ гана. Гъаятда куьгъне автобус авай. Ада акъахна, фена. Са зур сятдилал ам чкадив агакъна. ДакIардай

Азорадиз цаз алай симерин жугъун, пограничниклар, Туъркиядин пайдах алай къве танк акуна.

Автобусдай эвичИайбур пограничникди жергеда аквазарна ва вилик кутуна тухвана. Къве виш метрдиз къван фейила, танкариг агакъна. Туърквер чеб-чпихъ галаз рахана, ахпа инсанрин документар, чантаяр, пакетар ахтармишна ва жагъундин рақлар ачухна. Гъиле авай автоматдалди «вач, вач, элячІ а патахъ» лугъудай тегъердин лишан авуна. Инсанрик тади акатна. Сириядин чилел абур гуьзетзавай ксарни алай.

- Гъабиб! Гъабиб-б-б!- сес галукъна Азорадихъ. Ам сифте гъавурдани гъатнач. Анжах вичин итимди гъарайдиз гъай жаваб гайила, ам Гъабиб тирди рикІел хтана. Абурун къаншардиз къакъан буйдин, вири чин, чене къалин ва ярғи чуруди къунвай, военный партал алай итим атана. Гъульуьз инани танишар, дустар ава гъа, фикирна Азоради. Итимри сада-сад къужахламишна, шадвилиг сесер акъудна.

- Куьн гъикІ агакъна? Рекъера тадияр ганач хьи?

- Ваь, ваь, Шамил стха. Вири хъсан хъана.

- ЯтІа, ша машиндиз. Ихтилатар чна квале хъийида,- лагъана чуруяр квайда.

Азора итиждивди дақІардай аквазвай шикилриз килигзава. Тепеяр, къумлухар, руг-ругнавай, фур-фурнавай чилер, рекъер, цлар ацахънавай, къавар аламачир дараматар, инал-анал тек тарар, канвай чкаяр, военный техника, машинар. Рекъе жуьреба-жуьре улакъар ава. Шалта-палтадин пар авай арабаяр, машинар, яракъламишнавай «джипар», «пикапар». Яхдиз физвай инсанарни гзаф я. Ибур аквазвай дишегълидин рикІе мадни къурху гъатна. Ара-ара япарихъ хъиткъинзавай, автоматрай язавай ванер агакъзава.

- Яда, Айвудин, на чун гъиниз тухузва? Аквазвани, инсанар катзава.

- Абуруз килигмир. Чун физвай чка дуьньядин виридалайни къадимлу шегъер я. Ана чун хъсанди дуланмиш жеда. Вуна чІуру са фикирни мийир.

И арада Айвудинахъ галаз Шамил рахана.

- На папаз вуч лагъана, стха, адан чинай гъич регъимлувал аквазвач хьи.

- Ам иниз хушуналди атанвайди туш, стха. И рекъе авай инсанар акурла, къурху акатнава.

- Са куьнихъайни кичІе жемир, вах,- элкъвена Шамил Азорадихъ.- Чун авайди Алеппо шегъер я. Исламдин культурадин меркез. Пара гуьрчег шегъер. Аниз вири мусурман улкъвейрай инсанар къвезва. КІелиз, чирвилер артухариз, культурадин имаратриз килигиз, мусурман стхайриз куьмек гуз. Иниз атун къисмет хъанвай чун бахтлу инсанар, женнетгъалияр я. Рази хъухъ, шадвал ая. Гъа гила-мад чун чкадал агакъда.

Азоради адаз са жавабни ганач. Килигун давамарна, аялдин къайгуьгуни чІугваз.

Алеппо, дугъриданни, дуьньядин лап къадим шегъеррикай сад я. Адаз арабри гъаКІ Халелни лугъуза. Ам чи эрадал къведалди VI асирда арадал атана. Османрин империядик акагъзавай чІавуз ам Константинополь ва Каир шегъеррилай алатайла, чІехи пуд лагъай шегъер тир. 2005-йисуз ана пуд миллиондив агакъна агъалияр яшаммиш жезвай.

Алеппо Сириядин Кеферпата Оронт ва Ефрат вацІарин арада, Куэьк вацІун къерехдал еке са шумуд тепедин арада ава. Ам элкъуьрна киреждин къванерикай эцигнавай къакъан цларин жугъунда тунва. Шегъер Сириядин меркездивай 350 километрдин, Средиземный гуьльуьвай 120 километрдин, Туъркиядин сергъятдивай 45 километрдин яргъа экІя хъанва. Шегъер элкъвена хуьруьн майишатдин суьрсет гъасилзавай чилери, фисташкадин ва оливкадин багълари къунва. РагъэкъечІдай пата Сириядин гегъенш ва зурба къумлух ярғи хъанва. Шегъердин куьгъне магълеяр Куэьк вацІун чапла пата, цІийи шегъер эрчІи пата ва муьжуьд тепедин юкъва ава. Лап къакъан тепедин винел 11 агъзур йис вилик (чи эрадал къведалди) хкажнавай къеле алай. Элкъуьрна эцигнавай цларик шегъердиз гъахъдай кІуьд вар квай.

Гъавадин шартІарикай рахайтІа, Алеппо саки Дагъустандин меркездиз ухшар я. Гатуз 36-40 градусдив агакъна чимивал, чІимелар лап тІимил жеда. Зулуз, хъубтІуьз шегъер ламувиле, гарарин хура гъатда.

Шегъердин сагъибрихъ еке ва хъсан мурадар авайди тир. Мукъвал тир рагъэкъечІдай патан вилайтда фад-фад чІехи жезвай шегъер тирвилай ам 2015 йисалди вири терефрихъай виликди фидай план туькІуьрнавайди тир. Амма 2012-йисуз междуна-

родный бандитрин куьмек галаз Алеппода чкадин инсанар бунтуниз къарагъна ва Сирия граждан дяведин ца туна. Гележегдин планарни, къадим уьлкведин шегъерар, хуьрер, культурадин, архитектурадин, тарихдин имаратарни барбатIна. Гъа гьисабдай яз Алеппо шегъерни.

Эхир агакъай хътинди я. Азорадин вилик шегъер пайда хъана. Дараматар, кIвалер, куьчеяр, минометар эцигнавай, «джипар», «пикапар», автоматар хуруз вегъенвай итимар, инай-аниз катзавай аялар. Къавар, цлар чкIанвай дараматар, кIвалер... Азоради къатIана, аквазвай вири шикилар дявединбур я. Бедбахт жеда ина хизан. Мегер и къвалав гвай бейнивандиз вичи хизан гьиниз гъанватIа чизвачни? Вуч патал? Нин теклифдалди? И чун къаршиламишай явакъандин. Пехъи жанавурдин вилер авайдан теклифдалди туштIа. Агъ ахмакъ! Алчах! БарбатI жедайди я ина. Къариблудха. Са багърини патав гвачиз.

- Стха, бес я, инал аквазра,- буйругъна Шамила.- Чун агакъна, стха,- ада Айвудинан къуьнел гьил эцигна.- Гила вази чи къефледик кваз халифатдин аскер жедай мумкинвал ава. Шад хъухь.- Шамила ракIар ахъайна ва къецел кам вегъена. Адан гуьгъуьналлаз амайбури эвичIна. Азорадиз Шамилан ихтилат ерли хуш хъанач. Айвудин лугъудай лам къастуналди, чиз-чиз атанвайди я ман иниз. Агъ угъраш! Де икъван ахмакъ жедани? Кемеш. Крар къарада акIидалди инай катдай са улам жагъурна кIанда,- фикирна Азоради.

Машиндай эвичIайла, къуд патахъ килигайла, малум хъана, им шегъердин къерех я. Шамила абур пуд мертебадин еке кIвалериз тухвана.

- Ина чи са шумуд «стхадин» хизан яшамиш жезва. Чун пуд лагъай мертебеда ава. Анна квезни югъ няни ийидай са муг гъазурнава. Ахпа чун мадни гегъенш ва къулай тавханайриз экъечIа. Гьелелиг чаз Аллагъ-Таалади ганвайдал разивал авуна кIанда,- лагъана Шамила.

Азора мягътелвилелди вилериз аквазвай къарсатлу шикилриз килигзава. Итимар вири яргъи чуруяр квайбур, военный форма алайбур, автоматар хуруз вегъенвайбур, михъиз къалин чуруди къунвай чинилай са вилер аквазвайбур. Дишегълиярни къилелай кIвачелди чIулав чадраяр алайбур, чинар кIевна, са вилер аквадайвал тунвайбур. На лугъуди, ясда къунвай вилаятдиз, чIулав пехъерин пачагълугъдиз аватнава. Я Аллагъ, ибуруз хкважамжамдин акъван гуьзел рангарикай хкъдай маса ранг жагъаначни? Инсандин рикI къванциз элкьуьрдай, чIулавардай, къияматдин дердиниз элкьуьрдай ранг. Я Аллагъ, Вуна хуьх зунни, зи бала вири къаза-балайрикайни, и пехъерикайни.

Гьалтайбуру салам гузва, Шамила, Айвудина жаваб вахкузва, сад-къве гаф лугъузва, хабар къазва. Аялар чеб-чпихъ галаз дидед чIаларал рахазва. Азоради вичиз къейдзава, авар, дарги, къумукъ аялар.

КIвалер девлетлу касдинбуруз ухшар ава. Еке гъаятда са харадиз янавай оливкадин чIем цадай къапар ава. Мумкин я, гъа оливкадин чIем гьасилунал, маса гунал машгъул бизнесмен хъун. Хизанни галаз я катнава, я агъа дуьньядиз ракъурнава.

Лап патарив хъиз са вуч ятIани хъиткъинай пис ван акъатна. Гъапа хва авай Азора зурзана, адак кичI акатна. Ам гъа алай чкадал къахуниз элкъвена.

- Акъван кичIе жемир,- ягъанатдин хъвер кваз рахана Шамил.- Анаг чавай яргъа ава. Душмандин пад я хъиткъинзавайди.

«Душманар, душманар» гафар тикрарзава Азоради. Душманар. Абур вужар ятIа? А пата авайбур? А пад гьим ятIа?

Айвудина къуьн къуна, ялайла, фикирни къатI хъана. Дишегъли итирихъ галаз пуд лагъай мертебадиз хжаж хъана. Шамила абур дегълиздин кеферпатан пипIез тухвана, кIвалин ракIар ачухна.

- Гъа им квез утагъни, герек вири шейърни ава,- Шамила гъилевай затIар ракIарив эцигна.- Жуван гъилерни азад ая,- буйругъна ада Айвудиназ.- Гила ша, чяхъ илиф. Зи Патиматкади куьн гуьзетзавайди я.

Дугъриданни, адан кайваниди ватангълияр къабулиз гъазурвилер акунвай. Суфрадал авар хинкIар, афарар, лапагдин ргунвай як, майвар, емишар, къацу хъчар, гъатта «Ричал» ядни алай.

Адет тирвал, иесиярни мугьманар кьужахра гьатна, гьа икI хвашкалди лагьана. Азорадин хчик кьал акатна, ада вич авайдакайни хабар гана.

- Мумкин я, кьезирнава, гишинни хьанвай хьтинди я,- ПатIиматахь элкьвена Азора.

Дишегьли гьасятда гьавурда акьуна, ада Азора маса кIвализ тухвана. Шезвай хва, пекер дегишарнамазди, кисна. Дидедин хурай емни агакьбайла, ада са куьникайни, вич гьанвай чкадикайни хабар авачиз, дидедиз хьверна. Малаикдиз ухшар баладин хь-уьруьни дидедин рикI са тIимил авагьарна. Ада иштягьдивди хуьрекар тIуьна, суфрадал алай няметрикай дад акуна. Итимар экьечIайла, дишегьлийри чпин рахунрин банд ачухна. Гьинай я? Хайи чкайрай мус экьечIайди я? Куьн мусалай ина авайди я? Ина яшамиш гьикI жезвайди я? КIвалахдай чкаяр авайди яни? Гьуьлуьнихь галаз хушуналди агайди яни?

Сада-садаз гузвай суалар куьтягь жезвачир. ПатIимата Азорадиз вичиз малум кра-рикай ачухдиз ахьайна.

- Эхь,- лагьана ПатIимата,- чун хушуналди агайди я. Я гьуьлуьз, я заз чи чкайри дад гузмачир. Милицияр лугьудай угьрашрини, кIвалинбуруни, чидайбуруни герексуз суалар гуз, инжиклу ийизвай. Чуру ква, хиджаб алукIнава лугьуз, чун тахсирлу ийизвай. Ина масакIа я вах, чи чин кудаь са касни авач. Гена ваз гьуьрметзава. И кIвалер чи ихтиярда авайди я. КIан хьайитIа, чна муг ганвайбур акьудизни жезвайди я. Им за гьакI лугьузвай са гаф я. Ина вири стхяяр, вахар я, сада-садаз куьмекни гузвайди я. Куьнни чна гьакI тадач, хьсандиз яшамиш жедай шартIар тешкилда. Шамилаз ина авторитет авайди я. Ада гьикI лагьайтIа, гьакI жедайди я,- дамахдивди малумарна ПатIимата.

Ихьтин ихтилатар гьар юкьуз жезвай. Дишегьлийри санал капI ийизвай, хуьрекар гьазурзавай, аялрин кьайгьу чIугвазвай. Итимар экуьнахь физ, нянихь геж хквезвай. КIвализ герек суьрсетни абуру гьизвай. ДагIана гагь са, гагь маса терефдихьай агакь-завай кьухьрумрин, ракетаяр хьиткьинзавай, автоматрин ванери япар денг ийизвай. КIвале секиндив авайбурук кичI кутазавай. ПатIиматни, ина фадлай авайбуруни и кьанлу сесерив вердиш хьанвай. Амма гьар сеферда Азорадин рикI аватзавай.

ПатIиматан кIвализ кьезвай масабурун ихтилатрай малум хьайивал, шегьердин са пай гьукуматдин частарин, муькуь пайни жигьад тухузвайбурун гьилера авай. Ара-ара сада-садал гьужумзавай, жигьаддин пайдахдик экечIнавайбуруз «Джейхатан-Нусра кIеретIдин кьиле акьвазнавайбуру регьбервал гузвай. Сириядиз агай гьар кьучи вичиз боевикрикай десте кIватIиз алахьзавай. Ам гьикьван кьуватлу хьайитIа, ада гьиле гьатай вири шейэрин, кIвалерин, техникадин, автомашинрин, туьквенрин иесивалзавай. Шамилахьни вичин десте ва туьквен авай. Айвудинни адан лувак экечIна.

Жигьаддин аскерик лезгиарни квай. Азорадиз яваш-яваш абурухь галаз таниш жедай мумкинвални хьана. Районрай, шегьеррай атанвайбур. Бязибур хзанарни галаз. Азора кьуд дишегьлдихь галаз гуьруьшмиш хьана. Кьвед, вич хьиз, алдатмишнавай-бур, кьвед хушуналди атанвайбур тир. И кьвед, ватанэгьлияр я лагьана, гьич рахуниз, рафтарвал авуниз лайихлу дишегьлияр тушир. Абурун ихтилатрай, хайи ватан халис дустагь тир, ина абуру женнетдин азад кьушар я, са терефдихьайни кьурхулувал авачир. КIанивал яшамиш жезва. Гьуьлери капашдалди долларар гьизва. Чпин ихтиярда еке дворецни авалда. Са шумудра теклифнатIани, Азорадиз абурухь илифдай кьимиш атаначир.

Алепподин вич авай магьледин агьалийрихь галаз рафтарвал ийиз эгечIайла, акуна хьи, инаг са гьвечIи Кавказдиз элкьвенва. Дагьустанвияр, чеченар, ингушар, кабардинар, адыгеяр, азербайжанар, гуржияр... Гиликьай гьайвандин лишинал кIватI жедай чакьалар, кускафтIарар, чIагьар, пехьер хьиз. Капашралди долларар кьязанмишзавай-бур. Масадбур ягьиз, реькиз, кьакьудихиз, чапхуниз... Ибуру исламдин кьанунралди яшамиш жез атанвайбур? Ислам диндин аскерар? Гьарда вичихь ялзавай гьарамбашияр. Терг жедайди я вири гьа ина. Гьар сеферда ихьтин фикирдал агайла, Азоради гьуьлуьзни, ам рекьелай алудай иблсиризни кьаргьишзавай. Аллагьдивай чеб вилериз таквазвай мусибатрикай хуьн тIалабзавай.

Винелай килигайла, жигьаддиз атанвайбурун гьалар писбур тушир. Итимри махсус дестейрик кваз гьужумра иштиракзвай, цIийибуру чпиз дяве ийиз чирзавай, исламдин

рекцияй чирвилер артухарзавай. Саки виридав, дишегълийрив, аялривни смартфонар гвай. Абурай Къуръандин аятар, гъадисар келзавай, нашидрихъ яб акалзавай.

Алепподиз датлана жегил итимар, дишегълияр къевезвай. Абурухъ галаз къилдин тарсар тухузвай. Араб члал чирзавай. Мисклинар гъар са магъледа авай. Абурун къваларив Къуръанар, араб члал чирдай учебникар, смартфонарни маса гузвайбур аквадай. Вилик квай йисара Египетдиз, Туъркиядиз, Саудовдин Аравиядиз келунар ийиз фейи дагъустанвиарни гъа иниз хтанвай.

ПатГиматан гафаралди, къе-пака мусурманрин къуватар мадни кватГ жада, Сирия, Ирак, Ливан, Иордания, Иран, Саудовдин Аравия сад авунвай халифатдиз элкъурда. Ахпа абуру Кавказдани, хашпарайриз элкъвенвай гуржийрикай, эрменийракай мусурманар хъийида, Кавказдин халифат тешкилда.

Азорадик вичизни хабар авачиз халис разведчикдин къилихар акатзавай. Ам садахъни агъазмачир. Гъар са камуна тестикъ жезвай, къвед-пуд чин алайбур гзаф авай. Дишегъли датлана дикъетлувал хуыз алахъзавай. Ада анжах яб акалзавай, фикир гузвай, вич авамдай, са куьнни гъавурда авачирдай, гъуьлуьз муьтлуьгъ папай къазвай. Гъатта ПатГиматани адаз «вуна гъуьлуьз ахътин калвал ийизва хъи, заз арабир вакай лап хъел къевезва. Жуван лайихлувал хуыз алахъ. Ихътин чкайра, чан вах, цаз алаз хъана кланзавайди я, цаз алаз».

- Зун алахъда,- лугъудай Азораци.

Дугъриданни, ПатГиматахъ вичин къилих, вердиш хъанвай къайдаяр, истемишунар, жележегдин планар авай. Са патахъай гъуьлуьн таъсирдик, буйругъдик квайГани, исламдин шартлар вичиз регъят жуьреда тамамарзавайГани, ам, илан хъиз, гъуьлуьн чинизни екъечдай, квале ара-ара къал-макъалдикни къил кутадай. Иллаки хва патал. Муьжуьд йисаз кам вегъенвай Асгъаб аялрин лагердиз тухванвай. Абуруз ана дяведин, исламдин тарсар гузвай, яракъ, хъиткъиндай шейэр гъазурдайвал, ишлемишдайвал чирзавай. ПатГимат «хва хкваш, адахъ зи вил хъанва, анаг адан чка туш» лугъуз жедай. Шамила паб «хкида, вахт хъурай, вири зи ихтиярда авач» лугъуз секинардай.

ПатГиматаз вичин гъуьл, са клеретдин эмир я лугъуз, чехи, гъар са кар алакьдай гъаким хъиз авай. Амма адан ихтиярарни, азадвилерни гуьтлуь сергъятра авай. Лагердай хва хкун, гъатта са йифен муддатда, регъят кар тушир. Идавай-адавай ван жезвай гафарай, аялрин лагерь эмиррин клеви гуьзчивилик квай. Диде-бубайрални алуьк тийиз ирид йис хъанвай эркекар жагъуриз, лагердиз тухузвай. Адан макъсад сад тир – жележегдин халифатдиз аскерар гъазурун. Абурухъ галаз военный пешекаррини, имамрини, психологрини, махсус муаллимрини къетлен квалах тухузвай ва аялрин руьгъни, мефтлерни, къанажагъни са фикирдал – халифатдиз, эмирриз муьтлуьгъ хъунин, тапшуругъар гъиле-гъил аваз тамамарунин, герек атайла, чанни къурбанд авунин ва гъа идалди женнетгъли хъунин фикирдал гъизвай.

ПатГиматан шел-швал, истемишунар делил авачирбур, гъаваянбур тушир. Адавай ван хъайивал, эмирри вердишарнавай гадаяр, аялар бедендал хъиткъинардай шейэр ктунна, гъукуматдин къушунрин гуьзчивилик квай районриз ракъурзавай ва аскерар, агъалияр алай чкайра, туьквенра, мисклинра чпи чеб хъиткъинардай чкадал гъизвай. ПатГиматаз гъа идакай, нубатдин сеферда хаталу тапшуругъдиз вичин хва ракъуруникай къурху авай. Гъавилия ам ара-ара шезвай, гъуьлуьхъ галаз киклизвай.

Азорадиз аквазвай, цийи танишар, са гъихътин ятлани мураддин гуьгъуьна гъатна, исламдин макандиз атанвай итимарни, дишегълиярни винелай садбур, къенепатай масадбур тир. Абуру чпи-чпикайни, муьтлуьгъвал къалурзавай эмиррикайни, датлана санал алай юлдашрикайни тапарарзавай. Хъсандиз дикъет гайила, фагъумайла, малум жезвай, гзафбур чпи авур кардал – Сириядиз атунал пашманвалзавай. И кар садавайни винел акъудна, къалор жезвачир. Абурун крар Азорадиз аял вахтунда ван хъайи «Багъдатда лам къве шагъи я» ихтилатдиз ухшарбур хъиз аквазвай. Фейитла, ламраз килигун къве шигъи тир къван. Иниз атанвай ксарни алдатмиш хъанвай. Са асайишвални, бахтавар уьмуьрни, хъсанвилерни теклифдай, я багъишдай гъаким авачир. Къвердавай дяведин яцла гъатзвай, женгер къизгъинбур жезвай чкадай катдай чкадал къевезвай. Гъар юкъуз халифатдин аскерар телефон жезвай эхир.

Шамил, Айвудин ва Квале яшамиш жезвай маса итимарни экуьнахъ фад физвай. Нянихъ лап геж хтайла, Айвудинахъ рахадай къимишни амукъдачир. Хуьрек т'уьнмазди, ада месел чка къадай. Галат жезвай кас. Югъди ч'ура са гектар векъ ягъай къван. Садра Азоради вич гъавурда авачирдай къуна Пат'Иматаз лугъуда:

- Пат'Имат вах, валлагъ, чидач, зи итим начагъ жезвани, тахъайт'ла, адаз инин гъава къазвачни, ам къвердавай зайиф жезва. Хтана, хуьрек т'уьна, ксузва. Экуьнахъни ахвар галамаз, къарагъна, физва. Захъ галаз рахадай, вичин х'циз туьмердай ашкъини амукъзавач. Заз вуч ийидат'лани чизвач.

- Рик'Из къей вах, вуна гъич са зат'ни авун герек авач. Вири вичин къац'ла гъатда, ахпа регъятни жеда.

- Тарсариз, курсариз физва лугъузвай итим югъди-йифди цан цайи лежбер хъиз, галат хъана, аман амачиз хкъезва. А ви итим ак'л туш.

- Зи итим-м?- Пат'Иматак хъвер акатна.- Сифтедай зи итимни гъа на лугъудай гъалдиз къезвайди тир, яхунни хъана, чуруярни акъалтна, адал килигдай гъал аламайди тушир. Гъа-фтейралди ам вилизни аквазвайди тушир. Ингъе гила вири хъсан я, ам эмир я. Ви итимдизни гъахътин югъ аквада. Шамила адаз куьмекда. Амма исятда ви итим кар алай Квалахра ишлемишзава.

- Кар алай Квалахар? Абур гъихътинбур я?

- Ваз за лагъайди тир, шегъер къве патал пайнава. Къе-пака вири шегъер чибурун гъиле гъатда. Ахпа вири уьлквени. Амма исятда чи итимри сенгерар мягъкемарзава, чилин кланик чи аскерриз к'леви жедай чкаяр туьк'уьрзава. Лигим аскерар хъун патал дат'лана вердишарни ийизва. Гъавилият итимар галатни жезва. Вун секин хъухъ, вири хъсан жеда. Чи бахтарин варар ачух жедай вахт мукъвал ала.

- Чидач мун-н, чан вах, чакай гъахътин бахтатарар жедат'ла. Ак'л хъайила, зи итимдин тарсар, курсар гъахътинбур я манн-н? Чил эгъуьнзавай бульдозер я ман?

- Жедайди я, на гъавая жуван рик'Из азаб гумир. Шамила лугъузвай, къуватар гъаф к'ват'л жезва, куьмекар гудайбурни ац'ланвалда. Са т'имил вахтундилай вири чаз кландайвал жеда.

- Хъурай, фад къванни хъурай. Тахъайт'ла, зи рик'л чкадал алач.

- Ваз зи рик'л алайди хъиз яни? Итим хкъедалди цацарал алайди я. Вучда, лугъузвайди я къван, йикъе гъахънани, ч'ларар чухвана куьтгъалди, экъеч'Имир. Чаз амукъзавайди, чан вах, гъам я. Эхун. Сабурлу хъухъ жувни. Ахпа вири хъсан жеда.

КЪАРИБЛУХДА

Азорадин фагъум, зигъин х'ци тир ва ам агъунвай, са хъсанвални аквадайди туш вилериз. Сириядин гъукуматди уьлкве и къуд патахъай к'ват'л хъанвай бандитрин гъиле твадайди туш. Ам сак'лани гъавурда гъатзавачир. Исламдин уьлкве. Мусурманар. Чпи-чеб тергзава. И карда абуруз хашпарайри куьмек гузва. Идаз гъик'л лугъун лазим я?

Сифте йикъар, гъафтеяр Азоради Квале акъудазвай. Ара-ара аялни гъаз гъаятдиз экъеч'Изавай. Лезги дишегълияр атайла, абурухъ галаз хайи маканар рик'ел х'киз, рик'л аладардай. Вилериз аквазвай шикилар сувухбур, нахушбур (цлар ацахънавай, къавар аватнай бязи дараматар, к'валер, яракъламиш хъанвай инсанар, чуруяр квай итимар, ч'улав булушкаяр (абай), хиджабар (къилел алук'дайди), чинални ч'улав маска (никаб), анжах вилериз килигдай т'еквер тунва) алай дишегълияр, яргъалай хъиз агакъзавай къухърумрин ванер тирт'лани, чара авачир, югъди Квале дарихвиле гъатзавай рик'л аладарна кланзавай.

Куьчеда сифте яз инглис ч'алал рахазвай европавияр, ахпа дишегълиярни аакурла, Азора мягътел хъанай. Бейнида гъасятда суални арадал атанай. Ибурун ина вуч авайди я? Мусурманри кафирар я лугъузвайбур. Ислам диндихъ галаз дат'лана женгина авайбур. Ислам террористрин дин я лугъуз гъарайзавайбур.

Сифтедай вичи-вичиз ихътин суалар ганат'лани, ахпа Азора гъавурда гъатна, Сирия къуватлу ва фендигар душмандин зегъерлу к'Ирер акатна, ярх хъанвай деведин леш я ва адал къуд патахъай гъазурдан иесияр жез кланзавай инсанвилин, регъимлувилин зат кумачир вагъшияр, ничхирар к'ват'л хъанва. Гъакъикъат анжах гъа ихътинди тирди тестикъарзавай делиларни т'имил тушир.

Шегърда тупарай, минометрай, пулеметрай, автоматрай язавай ванер артух хъайи югъ тир. Нисинилай алатнавайла кваллиз са вуж ятлани атана. Азоради аял ксурзавай. Адав вичиз эверай ПатГиматан сес агакъна. «Исятда. исятда, аял ахвариз фирай» ракла-рай квил акъудна жаваб гана Азоради. Са вад декъикъани алатнач, лархъна раklar ахъ-айна, къенез ПатГимат ва адан гуьгъунаваз таниш тушир сад гъахъна. Сифтедай квилни акъатнач, Азорадиз ам итим хъиз хъанай, рахайла – дишегъли. Къакъбан, шумалвал квай беден военный формада тунвайди. Къуьне автомат авайди. Юкъва кутГуннавай тумаждин чУлуник гапур, гранатар квайди. Чинал никаб (чУлав пекинин маска) алайди. Ада лезгидалди салам гана. Азора мадни мяггтел хъана.

- Нисинин хийирар, я къе, вун Айзанат яни?

- Аббат хийирар,- чЛалахъ тежез пУзаррикай гаф кудна Азоради.

- Гъабиб ви итим яни?

- Эхъ-хъ.

-Аял ксанани?

- Ксай хъгинди я,- Азора михъиз тешвиш хъанвай. Сад лагъай сеферда аквазвайди. Итимдин, вичин тГварар чизва. Зурба кас хъизни рахазва. Никаб алуднавай чинайни лезги дишегълидихъ жедай милливал, назиквал, мегърибанвал кятГуз жезва. ПатГиматани адаз муьтГуьгъвал къалурзавай хъгинди я. Ихъгинди вуж хъуй эхир?

- ЯтГа, ша, чун дегълиздиз экъечГа.- Мугъман, ахпа ПатиГимат, абурун гуьгъуналлаз Азорани фена.- Вахъ къилин образование ава ман, Айзанат вах?- хабарар къун давамарна ажайиб партал алай ватангълиди.

- Эхъ, университет куьтягъна.

- Араб чЛалай гъикГа?

- Чизвач.

- КапГтеат ийизва къван.

- У-н-н.

- Маса гъи чЛалар чизва?

- Инглис,- мугъмандин хиял вуч ятГа чин тийизвайвилай Азоради куьрелди жавабар гузвай. Вич икГ диндирмишун адаз ерли хуш хъанач, гъавилай ада сес хкажна.- Чан вах, вуна завай силисчиди хъиз хабарар къазва, вун вуж я? Вучиз атанвайди я?

Азорадин рахуник иксивилин, муьтГуьгъсузвилин тах квайди кятГай мугъманди ватангъли бинедилай чкадал ацукъарун къетГна.

- Аквазва, аквазва, чи дишегълийриз хас викГегъвал вакни ква, Айзанат вах. Амма за ваз лугъун, и вун аватнавай чка масад я. Ина вири сад-садалай аслу я. Эгер макъамар акъудиз хъайитГа, гужуналди мажбурда, мадни шандакъар авуртГа, туьтуьнивай гапур гуьцГа. И гъакъикъат за ваз киче кутун патал ваь, вун гъавурда гъатун, вун жуванди тирвилай ва пака ваз ва ви хъиз зиян хкатдай са кЛамашвал тавун патал лугъузвайди я. Гила дикъетдивди яб ча. Зун Ханбике я. Дишегълийрин дестедин эмир. Зи гъилик хашпара уьлквейрай къевезвай гзаф дишегълийр ква. Абурухъ галаз тарсар тухудай инглис чЛал чидай мусурман дишегълийр кЛанзава. Ви чирвилер чна гъа и рекъе ишлемишда, Айзанат вах.

- Зи чирвилер? Зун аял галайди. Гъуьлуьни чидач вуч лугъудатГа...

- Гъуьлуьвай чна разивал къачунвайди я. Ваз ада са гафни лугъудач. Амма вуна пуд вацра араб чЛал чирда.

- Пуд вацра? Ам жедай кар яни?

- Эхъ, эхъ. Вахъ галаз гъар юкъуз тежрибалу муаллимди кЛвалахда, Араб чЛални, къуръан кЛелизни чирда, ви сухтаяр жедайбурухъ галаз тухудай тарсарин гъавурдани твада.

- На вуч лугъузвайди я, Ханбике вах, мегер...

- Маса чара ваз авач, чамма,- Азорадин гаф атГана Ханбикеди.- Я вуна чирда, я вун ви хвани галаз маса гуда.

- Вуч-ч?-Азорадин туьтуьнай гъатта «агъ-гъ» акъатна.- Ханбике вах, ахътин гафар лугъумир, заз гъуьл авайди я.

- Гъуьл?- Ханбике Азорадиз акГ килигна хъи, айгъамдин хъвер кваз, вилера негъвилин зур аваз, вун лап авам я хъи лугъудай саягъда.- Ви гъуьлуь вич фадлай маса ган-

вайди я. Вунни ада, вич кѐве туртѐа, вилери гьич лупѐни тавуна маса гуда. Мад гьич садахьни ихтибармир, вун анжах зи къаюмвилик жеда ва вак кядай касни ви патарив гатѐумдач. Ван хьанани?

Азора гагь сад лагай сеферда аквазвай, вич лап шагьди хьиз тухузвай, эмирдалди рахазвай, инкар авун къабул тийизвай ва къурхуяр гузвай дишегьлидиз-эмирдиз, гагь адан гафарал къул чѐугвазвай Патѐиматаз килигзава. Вуч лугьудатѐа чин тийиз.

- Гьун-н, вуч хьанва, ви мез къунвани? Руьгь фенвани?

- Я Ханбике вах, ахьтин къурхуяр гайила, руьгь цаварал хьфинни мумкин я. Вун зи патав вуч лугьуз атанвайди я? Вун ни ракъурнавайди я?- Азоради чиз-чиз мугьманда раб эцяна. Адай вуч акьатдатѐа акваз кланз.

- Я Аллагь, я Аллагь, гьа-гьа-гьа,- ван алаз хьуьрена Ханбике,- аферин, аферин, вун терс я хьи. Жеда, жеда, вакай ина затѐ хкатда, эгер вири за лагайвал авуртѐа. Вун халис лезги я. Такабур. Виклегь.

- Чан вах, зун пара рази я, вун зи патав атунал, зи къайгьу чѐугунал, къурхуяр заз ганатлани. Амма вуна теклифзавай крар залай алакьдач. Анжах ваз хьел къемир.

Гѐла Ханбике Азорадиз килигиз амуькна. «И хеб зи гьавурда акьунвай хьинди туш. Далудиз къве лашни вегьена, мичѐи къазаматда пуд юкъуз гишилани турла, минетиз, шехьиз акьваздайди я. Вучда, исятда гудани гьахьтин тарс? Я тахьайтѐа, дишегьлидихь кузвай, тамарз угьрашдин гьиле твадани?»- вичи-вичивай хабар къуна эмирди.

Гьа и арада кѐвалѐй аялдин шелдин сес акьатна. Азора гьанихь элкьвена. Ханбикеди ам, гьил къуна, акьвазарна.

- Вач, аял секинара,- эмирна Ханбикеди Патѐиматаз.- Чи рахун гьеле куьтягь хьанвач.- Патѐимат гьасятда фена.- Айзанат, яб ча вах, жуванди тирвиляй зун ви патав атанва. Эхь, ви къайгьуни чѐугваз, жуван карни вилик тухуз. Ваз ина кьиле физвай крарикай хабар авач, вах, абур фикирдизни гьиз тежедайбур я. Ви далудихь кас тахьайла, вун тѐветрѐйни къадач. Гьульуьхьни ви исятда са ихтиярни, гьунарни авайди туш. Адалайни вун хуьз алакьдач. Гьакмѐй къве ябни ча. За вуч лагайтѐа, гьам ийида на. Тахьайтѐа, - Ханбикеди жибиндай рация акьудна,- исятда жаллатѐар къведа ва абуру вун къазаматдиз вегьеда. Эмир гайитѐа, вун гьилерай-гьилериз ракъурда. Ийидани зенг? Инанмишардани вун зи гафар къуру къаркар туширдахь?

- Ваь, герек авач,- лагьана Азоради. Адаз рикѐивай кичѐе хьана. Патѐимат адаз муьтѐуьгь тирвал акурла, и жуван дишегьлиди зарафат тийизвайдан гьавурда гьатна.- За на лагайвал ийида. Аквазва, вахь еке къуват ава. Жуванди тирвиляй тѐалабиз кланзава, заз куьмек це и харапѐадай катдай.

- Аферин! Вун ви итимдиз ухшар туш. Эгер вун гьахьтин фикирдал алатѐа, гьа югьни къведа. Анжах сифте за лагайвал жеда. Пака ви патав муаллим къведа. Адан тарсарив рикѐивай егечѐ. Гьикьван фад на ви чирвилер артухарда, араб чѐал чирда, гьакьван гзаф галайвилерни агакьда вав зи патай. Жедани?

- Алахьда зун, анжах зи хѐик хкуьрмир.

- Зи къаюмвилик квайди чир хьанмазди вал тѐуб эцигдай са ламран хвани жедач. Ван хьанани?

- Эхь-хь...

- Ятѐа, сагьрай. Зун ара-ара ви патав акьатда.- Ханбикеди Азора вичин къужахдиз чѐугуна, далудиз кап яна, ахьай хьувуна. – са куьнкайни къурху жемир, ви далудихь зун гала,- мугьман садлагьана элкьвена ва зирек камаралди гуарарѐгьуз эвичѐна. Са шумуд легьзе Ханбикедин гуьгьуьниз килигиз амуькай дишегьлиди кѐвализ гьерекатна.

- А гавур хьфенани?- Азорадин кьил акунмазди хабар къуна Патѐимата.

- Эхь, хьфена.

- За вавай пара тѐалабзава, адан кьил къамир.

- За гьикѐ кьил такьан, ам атана, йикь-йикь лугьуз гьавалат хьанвайла. Къурхуяр гузвайла. Хва маса гуда лугьузвайла. Мегер адахь гьахьтин къуват авани? Ам нин вуж я? Вазни адахьай кичѐезвай хьтинди я...

- Ам гавур, илан я. Инсаф авачир затѐ. Зун гилани ягьазвайди туш ам лезги тирдахь. Ахьтин пис лезги дишегьлияр жедайди туш.

- Ам вуж я эхир, я Патѐи. Адан къуват, къудрат квелди, нелди я?

- Ахъайда за ваз чан вах, ахъайда. Жезмай къван ам жував гатГумармир. Къарада гъатда вун. Чун атайла, ам ина авайди тир. Гавуррин гавур. Са эмирдин паб яз. Эмир инин лап чЪехибурун дуст, амадаг тир. Зур йисан вилик ам телеф хъана, адан кЪеретГдин иесивални Ханбикеди хъува. Ам гъа дестени галаз маса эмирди вахчуна. Ахпа Ханбике дишегълийрин еке дестедин къиле акъвазарна. Адан гаф виринра ише физва. Адаз кЪандайвал тавурбурун эхир жезвайди я.

- Гъакъван гъакЪа?

- Эхъ, чан вах, гъакЪ я. Вуч лагъайтЪани, викЪегъ дишегъли я.

- Ам иниз гъикЪ акъатайди ятЪа чизвани ваз?

- Зав агакъай хабаррихъ ягъуртЪа, а ченги, ваз хъел къвемир е-е, за ви патандаз гъакЪ лагъана лугъуз, ам Дербентдай ялда. Диде-буба къуллугърик квайбур я. Ам къуд стхадиз авай са вах я. Гадайрин юкъва гъа эркек хъиз чЪехи хъана. Вахт агакъайла, дидеди ам вичин стхадин хъиз гъульуз гана, такЪан-такЪанз, къал-макъалдивди. Фена ам гъульуз, къве аялни хана. Еке туьквен, базардани чкаяр авалдай абуруз. Багърияр тиртЪани, гъульуьнбуру ам са артух кваз къазвачалдай. Я ада абуруз кЪанивални ийизвачир. Гъавилай гъульуьни гатазвалдай. Шейэр гъиз Туьркиядиз феи Ханбике, адан дуьз тЪвар заз чидач, гъана акъвазна. Са туьркдиз гъульуьзни фена, пуд лагъай паб яз. Ада-кайни гъяз татайла, иниз атана. Гила хан-падишагъ я. Вичиз кЪанивал дуьне гъалзава. Вун мукъаятлу хъухъ, адаз жув такЪанармир. Белки, ваз къванни адакай хийир хкатин.

ПатГимата Азорадиз Ханбикедин вичиз ван хъайи маса «гъалибвилерикайни» ахъайна. Жегъил дишегълиди къуншидин меслятрал амал авун, Ханбикедихъ галаз дикъетлу хъун, адаз хъел гъидай крар тавун къетГна. Айвудин кЪвализ хтайла, Азоради къал акъуддай амалар авуна. Ханбике атайдакай, ада вичин вилик шартЪар эцигнавайдакай, араб чЪал чирна кЪанзавайдакай ахъайна.

- Адаз закай вири чизвай. Гъинай? Значит, вуна лагъана. Вучиз на чарабуруз закай малуматар гана? Вучиз ви хзан авай чка ахътинбуруз чирна?

- Вун садра секин хъухъ, паб. Клевизни рахамир. Цларихъни япар авайди рикЪелай алудмир. Ван къведа садаз, хълагъда, ахпа крарни чЪур жеда. Завай хабарар къадалдини абуруз чакай хейлин делилар чизвай. Ина вирида сада-садал ихтибарзавайди я. Сирер, чинебан крар авайди туш. Вири са стхаяр, вахар я.

- Гъавилай сада-сад рекъизва, маса гузва, гужлуда зайифдавай къакъудзава, тушни?

- Мез хухъ жуван, Айзанат. Ахътин рахунар ваз герек авач. Ханбикедин шартЪарални амал ая.

- Вучиз? Ам вуч кас я эхир, заз эмирдай? Ам вакайни лап чЪурукЪа рахана.

- Вуч лагъана ада?

- КЪеве гъатайтЪа, на зунни маса гудалда.

- Къаз къамир адан гафар. Ам хибри хъанвайди я. Маса чкайрал адакай ерли рахамир, эгер ваз секинвал, саламатвал кЪанзаватЪа. Адакай чаз хийир хкатдайвал менфят къачуна кЪанда, паб. Вуч лагъайтЪани ина адахъ авторитет ава.

Азоради къатЪана, мад ихтилат давамаруникай файда авач. Гъульуз Ханбикедикай кичЪезва. Гъа гъада Айвудиназ гайи къиметни тестикъ жезва. Вич хуьн патал ада папалайни гъил къачуда. Ам ихъгинди тушир эхир. Мегер и угърашрин таъсирдик акатна, ада вичин инсанвилин, итимвилин, лезгивилин ерияр, лайихлувилер квадарна жал? Эхиримжи къве йисуз ам вич-вичиз муьтЪуьгъзамачир. Адан руьгъ, рикЪ, бейни масадбурун, иблисрин гъилера авай. Гъавилай ам и жегънемдизни акъатна. Алдатмишна, зунни, хвани чинеба гъана и фуруз вегъена. Адан чинилай мили хъвер, вилерай экуь нур ахъазмач. Галат хъана хкъезва, вири миже фитГиннавай лимон хъгинди. Рахазни хкъламач. Ина вилериз акъазвай крарини адан рикЪ тЪарнава. Ада вичин хиялра маса уьмуьрдин шикилар чЪугунвай хъгинди тир. Алчахрин, бандитрин хкетрихъ, къундармайрихъ агъуна, вири гадарна, иниз атана. Гила къуькмада акъунвай хъгинди я. Ахмакъ. Гъайифар чЪуникай гила са дадни амач. Заз лугъудай, рикЪ ачухдай викЪегъвални авач. Я Аллагъ, ам дуьз, хъсан, намуслу, викЪегъ гада тир эхир. Я Аллагъ, ам ихътин абдалдиз, япалухдиз элкъуьрайбурун эхир пехир ая ман!- къаргъишна дишегълиди.

Хъчихъ галаз къугъвазвай гъульуз килигъзавай Азоради фикирна: Идакай заз мад бажагъат далу, панагъ хъжеда. Жува-жуваз и харапЪадай катдай са рехъ, улам жагъурун лазим я.

Ханбикеди табнач. Муаллим дишегъли атана. Чкадин агъали. Ам вичин вилик эцигнавай везифадин гъавурда хъсандиз авай. Адаз урус чІални чизвай. Къве сятда тарсарал машгъл жез, зур сятда ял язвавай. Экуьнилай няналди. Азора акьуллу, зигьинлу сухта тир. Садра лагъай гаф адаз къвед лагъай сеферда тикрарун герек къвезвачир. Къве гъафте алатайла, нянихъ хъиз Ханбике акъатна. Чиник са кІус милайимвал кваз.

- Нянин хийирар, я рыш-ш Айзанат,- салам гана ада, къуншидин кІвализ атай хуъруьнвиди хъиз.- Аферин, аферин, муаллимди ви тарифзава. Зун пара рази я валай. Ма, им ваз зи патай савкъатни.- Ханбикеди къвалал вегьенвай чантадай смартфон акъудна, дишегълидал яргъи авуна. Ишлемиша жуваз герек хъайила.

- Сагърай, амма ихътин багъа савкъат...

- Къачу, къачу. Михъи рикІелди я.

Азоради смартфон къачуна ва столдал эцигна.

- Са савкъат мад ава гъа,- Ханбике Азорадин патав ацукъна.- Заз вакай гъа сифте юкъуз жуванбурун ял, атир, тавар атанай. Гъабурухъ зун лап тамарзлу тир. Чибур ина авачизни туш, амма абурук чакъаларни, хур галчІурдай иланарни ква. Хиве къада, за абуруз куьмекарни гузвайди я. Абуруз заз зегъерлу гуьлле галукънавайбур хъиз жеда. Вун михъи цуьк хъиз я. Зун къуд хва авай дидедин са руш тир. Заз гъамиша вах аваз кІандай жувахъ, амма хъанач. Гила заз вун вахвиле къабулиз кІанзава. Вуч лугъуда вуна?

- Эгер ваз гъакІ хъсан аквазватІа, зун рази я.

- Сагърай вун, зи вах. Им ваз зи патай цамни,- ханбикеди чантадай гимидин цам акъудна ва Азорадин гъил вичелди ялна, гъилихъ акална.- Им гъакІанди туш гъа, суьгъурдинди я. Адал «Абу Бакр аль-Багъдад» тІвар кхъенвайди я. И безек гъилихъ галайдаз писвал ийидай касни жедач. Гъавурда гъатнани? Ваз туьквенриз, базарризни рехъ ачух я.

- И цам къалурайла?

- Эхъ, зи вах. Адахъ гъахътин къуват ава. Ваз кІани-такІан авани? Регъуь жемир, лагъ.

- Базардиз фидай хиял авай. Аялдизни, чазни шейэр къачуз. Амма хва гъаз куьчейриз фин хаталу я къван.

- Аял чна ви муаллимдал тапшурмишда ва пака за вун и шегъердин машгълур базардиз тухуда. Виликан гъайбат аматІани, ада гъеле кІвалахзава.

- Вун инжиклу ийиз кІанзавач эхир заз...

- Ваъ, ваъ, зи вах, аникай са фикирни ийимир, пака зун къведа. Де сагърай,- лагъана Ханбикеди Азорадиз гъил яна ва ам хъфена.

Гавуррин гавур я лугъузвай касди икІ рафтарвал авунал, вичиз пишкешар гунал Азора мягътел хъана. Ни вуч лугъузватІани, ам къенепатай гъа вич яз амазма, лезгидин къилихар гвай, мегърибан, такабур дишегъли яз. Адан рикІни дарих я. Хайи макандихъ, жуванбурухъ вил хъанва адан. Гъавилияй зав агатзава.

Ханбике йикъан сятдин къвед жез-тежез акъатна.

- Гъын-н, вун гъазур яни, зи вах?- гъевес кваз хабар къуна ада.

- Саки-и,- сес бегъем акъуд тавуна жаваб гана Азоради.- Хциз са тІимил нек вахкун за.

- Гахце. Гахце, адакай халис жигит ийида чна. Чун хкведалди адаз муаллим килигда.- Ханбике дишегълидин патав фена, адахъ галаз явашдиз рахун давамарна.

ДИДЕДИН ДЕРТ

Суса зенг авур йикъалай Зариятан йикъан къарай, йифен ахвар квахъна. КІвализ полицейскияр атайла, гъар са пипІе къекъвейла, са шумудра «Куь хва Айвудин гъинава?» лагъана, хабар къурла, Зарията къатІанай, хва свасни галаз Бакудиз фин (катун) къясасчийрихъ галаз алакълу туш. Ина маса кар ава. Вуч? Дишегълиди веревирд ийизвай. Яраб къачагъвалзаватІа? Инсан къенватІа? Гъанаша маса гузватІа? Амма вичин хва бандитрихъ, террористрихъ галаз хъунин фикир ада вичив гагІумарнавачир. Суса чеб Айвудина чинеба, тапарарна, яргълди ксудай дарман гана, Сириядиз тухванвайдакай, чеб Алеппо лугъудай шегъерда авайдакай ихтилат авурла, Зариятан къил элкъвена. РикІиз пис хъана. Ам яргълди телефондин трубка гъиле аваз суьт хъана, бейнида са гаф тикрариз: Сирия-я, Си-ри-я-я...

Хабардин сифте зуз, гум алатайла, ам ацукъ хъайи чкадилай къарагъна, инихъ-а-нихъ килигна ва ада садлагъана гъарайна:- Я Аллагъ, вуж я зи хва рекъелай алудайди?! Вуж я адан къил какадарайди?! Вуна абурун дуван аку ман! И дуйньядилай терг ая ахътин алчахар!- Зариятан гъарайдал Адила акъатна.

- Я де-е, вуч хъанва?

- Амач, амач зи хва, ви стха,- Зарията руш вичин хурухдиз чӀугуна ва ам ван ацалтна шехъна.

- Де, я де-е, вун никай рахазва е-е?

- Акъатна гъиляй, фена цаварал, хквен тийидай чкадиз. Зи хва, зи Айвудин.

- Цавар вучтинбур я, де-е? Ам Бакуда авайди...

- Бакуда-а-а. Сирияда ава ви стха, Сирияда, свас, зи хтулни.

- Вуч?

- Эхъ, чан руш, гъа чи хци чун вири алдатмишна. Свасни алцуарна. Ви стхадин амалрикай малум хъайила, свас Бакуда амаз аялни гваз катна, амма ви стхади абур жагъур хъувуна. Ингъе гила суса тӀалабзава, чеб а харапӀадай ахкъуддай са рехъ жагъура лугъуз.

- Ам кими хъанвани, дяве авай чкадиз физ? Адалай алакъ гъикӀ авуна?

- Ада чун алцуарна, аялар хъиз. ДатӀана чакай тапарарна, вич милаймдиз къалуриз. Ягъсуз-з,- мад шелдин ван винел акъатна.

- Шехъмир чан де-е, шехъмир, белки...

- Белки? Вуч белки? Амач чахъ Айвудин. Куьтягъ хъана, цӀрана, ракъ къалурай чинер хъиз. Зи секин хва. Ислягъ хва. ТӀветӀни текъей хва. Гила террористрин жергейра ава. Я Аллагъ, Вуна хуьх ам вири къаза-балайрикай, алчах инсанрикай. Адан къил къилел хкваш. Ам чи патав хкведайвал ая. Бала чан, тӀалабзава, дахдиз гъеле лугъумир. Садра зун чакай катнавай хцихъ галаз рахаз жедатӀа килигин.

- Адан телефонди фадлай жаваб гузвайди туш.

- Азоради адав зенг ийиз тадалда.

- Я?

- Эхъ, чан руш.- Зарията руш къужахда къуна, ам мад шехъна.

Къве йикъалай, гъакъикъатдани, зенг авуна ва ихтилат мад тапаррилай гатӀунна.

- Диде, на са фикирни ийимир. Чун ина хъсанзава.

Хцин сес агайла Зарият гъуьргъуь хъана, гъа са вахтунда ажугъ, гъайифвал, да-рихвални винел акъатна:- Я хва, хва-а, на вуч уна эхир? Чаз хабар авачиз, чал алуку тавуна, вун гъи жегънемдиз фена? Ваз ина вуч кимизвай аниз катиз? Виридахъай чинеба...

- Диде чан. Гъил къачу, гъакӀ хъана ман. Амма инаг жегънем туш, пак чка я. Ина чи гзаф стхаяр ава. Халис мусурманар. Чна Аллагъдиз хуш жедай кар ийизва.

- Инсанар къин хуш жедай кар я ман? Я хва-а, вун акъулла бала тир эхир. На нивай ван хъайи махар ахъайзава? На вунни, ви хзанни, чунни хаталувилик кутунва. Вуч патал? Фад-фад кат хъия анай. Хъша, зи хва, хъша. За гъеле дахдиз лагъанвайди туш. Чир хъайитӀа, ам аниз къведайди я.

- Ваь, ваь, лугъумир адаз. Иниз атун ерли герек авайди туш. Чун ина амукъдайди я.

- Хва, ахмакъ жемир. Яб акала дидедихъ, хъша а дяве авай чкадай. За вун икъван йисара гъаниз фин патал хвенайни? Вун мус, мус бандитрин геле гъатна?

- АкӀ лугъумир, абур бандитар туш.

- Вужар я бес? Террористар яни? Боевикар яни? Ислягъ инсанар рекъизвай къанлу-яр...

- Астафируллагъ, астафируллагъ,- тикрарна Айвудина,- ахътин аси гафар рахамир, диде чан. ТахъайтӀа...

- ТахъайтӀа, вуч жеда? Авурдал бес тахъана на гъилягъарни къазвани, я хва? Захъ яб акала, къуд патаз вил вегъ я хва, фагъум ая, ана куь кар авайди туш, тадиз хъша иниз. БарбатӀмир жегъил уьмуьр.

- Вири хъсан жеда, диде. Гъич тахъайтӀа, чун женнетэгълияр жеда. Гъана чун туьш-ни жеда.

- Вуч? Вун гъакъван ахмакъ хъанвани, я хва? Вун аниз акъатайдалай къулухъ жегъ-немдин цӀа ава эхир. Ван къвезвани, жегънемдин цӀа кузва вун. Женнетар вучтинбур я?

Айвудина трубка хкудна.

- Хва, я хва-а!- гъарайна Зарията, амма телефон киснавай. Дишегълидиз амукубайди шехъун я. Адан риклел базарда гьалтай таниш дишегълиди ахъайи ихтилат хтана.

Медицинадин колледжда Келзавай, художественный самодеятельностда иштиракзавай манидар, диндихъ галаз ерли алакъа авачир рушакай садлагъана хиджаб алуКизавайди хъана. Гъич къилелни алуК тийизвайдакай. Ам Квалинбурун Чалайни акъатна. Кьил Чур хъанватла лагъана духтуррин патав тухвана. Ваъ, сагъ я. Са юкъуз ам Квализ хтанач, квахъна. Санал Келзавай рушаривай чир хъайивал, адахъ клани гада авай. Рушан къил-къилелай алуднавайдини гъам тир къван. Бубади фена, хкана руш. КъетГивилелди лагъана: «Гададихъ галаз са алакъани хъжедач. Келелиз фида, Квализ хкведа». Хиве къунаГани, руш мад гъа гададин патав хъфена. Мад хкана, агалнавай Квалел туна. Гъа идакайни файда хъанач. Квалинбуруз адакай цаз хъана. Мукъвал-мукъвал къал-макъалра гъатна хзан. Эхир са юкъуз руша дидедал рикл атГудай гафар гьалчна: «Куън кафирар я. Чир хъухъ, зун куъ и дустагъдай акъудиз чи «стхаяр» къведа ва абуру куъ виридан къилер атГуда. Ван къезвани? Рекъида куън, душманар».

Бубади талукуь органриз руш авай гьалдикай хабарна, ам вахтуналди хъайитГани, жавабдарвиллиз Чугун истемишна. «Чавай са тахсирни квачирди къуна, дустагъда тваз жедач. Амма ам чна гуъзчивилик кутада» лагъана.

Кутаз алакънач. Диде-бубадин фикиррикай аян хъайиди хъиз, руш айвандикай къуншидин айвандик фена, гъанай катна ва вич муьтлуьгъарнавай гададихъ галаз Сириядиз фена. Дидени буба дердини къуна ава. Рушакай са хабарни авач. Къенани, амани.

- Къенайтла хъсан тир. Гъа ина амаз, жуван хивез къан къачунайтла, хъсан тир,- лугъузвалда дидеди.

Маса мусибатдин гъакъикъатдихъ Зарията Дагъустандин телеканалдай яб акалнай. Ана дидеди диндин тапан вяз гъайбур сеbeb яз вич авай са хцикай гъикл магърум хъанатла ихтилатнай, масадбуруз тарс хъун, диде-бубаяр чпин веледрин къайгъуда хъун патал.

Я Аллагъ, им гъихътин девир алукуънава, веледар диде-бубадин Чалай акъатнавай, чинебан уьмуър къиле тухузвай, Чехибур кваз такъазвай, са нин яТани лагълагърихъ яб акализ, тахсиркарвиллиз къил язавай, гъукумдин органриз акси экъечизавай, инсанвиллин ерийриз, дережайриз Кгур гузвай. Масадбурун аялрин нагъакъан крарикай ван-сес хъайила, гъасягда тахсир диде-бубадик кутада, дуъз тербия ганач, гуъзчивалнач, чебчпин ихтиярда туна, данаяр хъиз, клани патохъ ахъайна лугъуз. Чарадан дерт дерт хъизни аквадач. Къилел атай мусибатни кваз къадач. Вични гъахътин чкадал къведайдакай, жуван веледикай алчах, нагъакъан крарин иеси жедайдакай фикирни ийидач. Гъарда вичин хва, руш малаикдай къада. Ахпа, лаш вичихъ галукуъайла, веледрин аламатар дуъзда алкъатайла, гъарайда, вири дуьньядик тахсир кутада.

Агъ уьмуър, уьмуър. Вуч четин, муракаб затI я вун? Гагъ, рагъ хъиз хъуьреда. Вири алем ваз багъишнавай хъиз жеда. Гагъ, йиф хъиз, Чулав жеда. Рикл менгенегда гъатда. На лугъуди, дагъардиз аватнава, анай экъечидай са мумкинвални амач. Я вун риклел алай, ваз куьмекдиз къведай касни авач. Гъакъван дарвиле гъатда. Ихътин зулумрин, мусибатрин шагъид жезвай дидеди вуч авурай? Адан риклиз теселли ни ва гъикл гурай?

Зарията фикирзавай, азаб къачузвай, аялар гъикл къутармишдатла лугъуз уламар язавай...

Диде. Къуръанда «Дидедин Квачер алай чилик женнет ква» къхенва. Дидедин баладикай игитни, шаирни, алимни, лежберни жезва. Гъар дидеди вичин веледдин къени крарал, зегъметда, уьмуърда къазанмишзавай агалкуьнрал шадвалзава, дамахзава. Адакай жемиятдиз менфятлу, лайихлу инсан хъун патал дуьбаяр ийизва. Адаз вичин риклин, гъевесдин вири чимивал, кланивал, къуват гузва. Бес вучиз ихътин тербия агакъзавай балайрикай тапарчияр, тахсиркара, террористар, къанлуяр жезва? Ахътинбурун дидеери вуч авурай? Балайриз авай кланивал ажугъдиз, лянетдиз, къаргъишдиз элкъезвай дидеерин кана, кармаш жезвай рикликай ни хабар къурай? Абуруз мусибатдин гъиссерикай азад жез ни куьмекрай?

Са дидедини вичин хва, руш пис, Чуру крарин иеси жеда лагъана фикирзавайди туш. Ада вичин риклин Кусариз бици Чавалай некни, риклини, чанни гузва, туьмерни

ийизва, начагъ макъамда ахвар тийиз йиферни адан къилихъ акъудзава, рикѣ мурад аваз баладикай вирида къарувалдай, дамахдай инсан, адакай хизандиз даях жеда лагъана хияларзава. Амма и гуьзел мурад рухъведиз элкъвей дидедин гъал гъихъгинди хъурай? Ам вичи вич дустагда туниз мажбур жезва. Инсанрин велик гъи чин алаз эхкъечИда? Абуруз ачухдиз килигдай вилер гъинай гъида? Хва, руш къанлуйрин, жемиатдиз, са тахсирни квачир инсанриз писвал пайзавай террористрин жергейра гъатнавайла. Виридалайни дидедин дерт заланди жезва. «Вучиз, вучиз?!» Лугъудай суалди дидедин рикѣ твек-твекзава. Адан мецелай вичизни хабар авачиз гъайифдин, мусибатдин гафар алатзава: «Вун гъа руфуна амаз, къепИна амаз цаварал хъфенайтIа къяй тир. Къе зун ихътин зулуматдин, нифретдин, беябурчивилин гъакъикъятдин иеси жедачир».

Ихътин русвагъвилин гуьлле вичихъ галукънавай дидедин рикѣ авагъардайди, ажугъ элекъардайди, секинардайди вуж хъурай? Авач ихътин суьгъуьрчи.

Зариятаз вуч ийидатIа, низ гъарайдатIа чизвачир. Ада вич ивидин гъал атIанвайда хъиз гъиссзавай. На лугъуди, ам патал я дуьнья, я уьмуьр, я чан алайвал амач. Рикѣ къванциз элкъвенва. Беденди нефес къачузмач. Бейни кардикай хкатнава. Дерт акъван заланди я хъи, вилерай накъварни хкъезмач. Йикъар гъикѣ акъятзаватIни аквазвачир. Рикѣ авайди са тIал тир. Руша дидедиз гужуналди, бицIеказ хъиз, тIуьн гузвай. Айвудинахъ галаз мад рахаз, ам чIалал гъиз тахъай дидедин тIал мадни квати жезвай.

- Я хва-а, хва,- лугъуз рахадай ам вич-вичихъ галаз,- куьн гъахътин дяведин цIай куькIвенвай чкада авайла, заз секинвал, рикIин регъятвал амайди яни? Фад, фад кат хъия а жегънемдай.

Эхиримжи сеферда рахадайла дидеди лагъанай: «Куьн ана къурбандриз элкъвезда хъи. Я чан хва, вун ана женетдикай рахазва, ваз чизвачни, зун ина, багъри чилел жегъеннемдин цIа кузва. Ахмакъ жемир. Аллагъдин хатурдай хъайитIани хъша. Хзан цIвал-цIвал ийимир».

Айвудина трубка хкъуднай, дидедин гафарихъ ябни акал хъувуначир.

Аламагдин кар ам я хъи, саки вири инсанриз маса хзандин ва я касдин къилел атай татугай дуьшуьш, адахъ галукъай лаш ва я нубатсуз гуьлле вичел текъведайди, чпихъ галукъ тийидайди хъиз, чеб ахътин бахтикъара краривай лап яргъа авайди хъиз жеда. Уьлкведиз ва дуьньядиз чкIай террористрихъ галазни туьш тежедайдахъ, терактарни таквадайдахъ, чпин веледар дуьз рекъелай алат тийидайдахъ инанмишвалда. Амма гъа ихътин зулуматдин шагъидар хъайила, кIвачерик квай чилни хкатда, ажугъди бейнини элкъвурда, вири мукъвабурни, къуншиярни, полицейскиярни, уьлкведин къиле авайбурни душманрай аквада. Къуд патахъай якъин крарикай ванер къезвайтIани, садани вичин малаик, къегъал, гуьзел руш къариблук уьлкведиз акъатда, ана жаллатIрин жергейрик экеИда, герек авачир адалатсуз дяведин залукар жеда лагъана фикирдацир. Гъа им диде-буба патал еке мусибат я. Халатувелик акатнавай балайриз я куьмек гуз тахъун, я абур къутармишдай улам чир тахъун, я къурумсахри алдатмишнавай хва къиле тунвай тапан, нагъахъ, имансуз, инсафсуз ниятрикай, фикиррикай азаддай мумкин-великай магърум хъун. Им садавайни, я са квевайни къезилариз, алудиз тежедай, рикѣ регъведай дерт тир.

Зарият таквадай цIа кузвай. РикIин тIал алуд тежедай азарди къунвай. Ачух алемдиз килиг тежедай зумулда гъатнавай. Вуч ийидатIа, балайриз гъикѣ куьмек гудатIа чир тахъуни дишегълидин беден цIурурзавай, ам гъелекзавай.

ЦIийи ва татугай, руьгди къабул тийизвай гъаларихъ галаз Азора яваш-яваш вердиш жезвай. Варцар алатзавай, амма рикѣ азабдик квай. Дах, йаъ, стха, вах ам гъатнавай татугай гъалдикай бейхабар тир. Гъикѣ лугъуда? Хабарда? Бакуда, халудин кIвализ катайла, ам дахдихъ, вахахъ галаз раханай. Дахди жезмай къван цIийи паспорт вахчуна халудал агакъарда лагъанай. Амма иблис Айвудина, авай чка чирна, Азора чуьнуьх хъувунай. Гъанлай инихъ багърийрикай са хабарни авачир. Абур гъикѣ аватIа? Азора квахъ хъувурла, абур гъихътин серенжемар къабулнатIа? Айвудина къурху кутадайвал эмирнай: «Килиг гъа, я вибуруз, я зибуруз на зенг ийидач. АвуртIа, завай туш. Вун мад садазни ахкъвадач».

Гъавилай зенгни ийизвачир. Чизвай, и чIуру хабарди багърийрин рикIер тIарда, уьмуьр мадни туькъуьларда. Диде-бубайрин гаф чIурайбур. Абурухъ яб акал тавурбур. Лап хъилелди лугъунни мумкин я: «Гила йикъ гъана, кIвалай катайбур!»

Азорадиз виридалайни гъа и туьгъметдихъай кичӀезвай. ГьикӀ хьи, ада вичиз текли-фай гада инкарна, дидедин чиниз акси экъечӀна, террорист хкъана ва адахъ галаз катна. Идалай алчах тахсиркарвал авани? Гъа и кар сеbeb яз йъан патай лянет къазанмишна. Чехибурухъ яб акал тавурвилай гъиле-гъил аваз жазани агакъна. Дяве физвай, бандитри, жаллатӀри къунвай яд уьлкведиз акъатна. Гъа ина, жегъеннемдин цӀун ялаврик чӀухни жеда.

Бейнида ихътин фикирри агъавалзавай Азорадивай кӀани ксариз зенгни ийиз жезвачир. Амма рикӀ акъатзавай. Вичи рехъ гайи кӀамаш, акьулсуз, гъа са вахтунда хъсанбур яз акур гьерекатрин негъадин пар кӀула гъатнавай дишегълиди вич негъзавай, руьгъда кукӀварзавай. Мусибатдин гъалатӀар ахъайвилей вичи-вич жакъвазвай. КӀвалей катунал бес тахъана, гила Азорадикай террористдин пабни, уьлкведай катнавай хаинни хъанвай. Жуванбуруз, жувахъ датӀана рикӀ кузвайбуруз ихътин зулуматдин нагъакъанвилерикай гьикӀ лугъудайди хъуй? Руьгъда ихътин гужар, зулумар эхдалди, фена са рагалай вегъин хъсан тир. Вегъинни ийидай, амма ахпа хчин къисмет гъихътинди хъурай? Дахди, йъа, стхади, ваха и къанлу хабар гьикӀ къабулдатӀа? РикӀяй акъат тийидай уьмуьрлух тӀалдик жедай абур. Зун сеbeb яз. За абурун нервияр тӀимил пайгардикай хкудай хъиз.

Фикирар, руьгъдиз гузвай азиятар куьтягъ тежедайбур тир. ПатӀимата цӀийи къунши авай гъал фад къатӀана ва адан дерт са живзи къезиларна.

- Килиг вах,- лагъана ада,- гъавая жува-жув гьелекмир. Авур, хъайи крар хъанва, вак са акъван тахсирни квач. Вун зун хъиз, чиз-чиз, иниз атунни авунвач. Вун алдатмишна, чинеба, гужуналди гъана. Вун Аллагъдин виликни, ви ва гъакӀ вун кӀани инсанрин виликни михъи я, узягъ я. Жува-жув дердинин дагъардиз вегъемир. Жуваз багъа инсанриз зенг ая, жувакай ихтилат ая, дерт къезилара, абурузни вакай са хабар-тер жеда. ТахъайтӀа, и гъалда амукъайтӀа, ви кеченаз жеда. Хвани диде авачиз амукъда ва низ чида нин гъиле гъатдатӀа.

И гафари Азорадин бейни ва фикирар дуьзгуьн патахъ элкьуьрна. Ада мад яргъал вегъенач ва Азиза вахаз зенг авуна, Айвудин лугъудай угърашдин келлегуьз крарикай, чеб Сириядин Алеппо шегъердиз акъатнавайдакай ахъайна. Жалалдин кӀвачи къекъевезвайдакай муштулух гана.

- Азора бах, чан зи вах,- лугъуз Азиза акъван шад хъанай хьи, адавай сифте легъзейра рахазни жезвачир. Ахпа яваш-яваш ам чӀалал атана. Айвудин лугъудай мунафикьди вахан къилел гъайи мусибатдихъ ада гагъ гъайиф чӀугуна, гагъ ажугъвал винел акъудна, гагъ вахаз теселли гана. Гъа са вахтунда Бакуда халудин кӀвалей гел галачиз квахъ хъувур йикъалай вири хизан гъалабади, дердини къунвайдакай, Анзор (ТӀилиб) Бакудиз фейидакай, Ширинбег халу полицейскияр галаз къекъевейдакай, ТӀавус лугъудай дишегълидивай вири чир авурдакай ва кирида къур эхиримжи кӀвалейни гъат тавурдакай ахъайна.

- А алчахдиз чизвай, чизвай, куьне чун жагъурдайди. Гъавилай заз ахвариз фидай дарман гана, Дагъустандиз хъфизвайди я лагъана, Туьркиядиз тухвана, анайни – Сириядиз. Чан вах. Зун еке тахсиркар я, за лап пис гъалатӀар ахъайна, гъуьл лугъудай явакъандихъ ягъуна. Адан тапаррихъ инанмишвална. Вучда, хъайи крар къулухъ элкьуьр хъжедач, зи иер, кӀани вах. Заз чизва, за квез гъикъван дердисервилер гъанватӀа. Абурун гелерни алудиз тежедайбур я. Гъавилай дахдиз, йъаз мадни пис тахъурай, зун Сирыда авайдакай ачухмир, Туьркияда яшамиш жезва лагъ.

- Гъавурда гъатна, чан бах, анжах жува жувни, балани хуьх. Аллагъдин регъимдикай хкат тавурай вун. Фад-фад чи патав хкведайвал хъурай, чан вах.

Азорадивай мад эхиз хъхъанач. Вахан гафари адан рикӀ гъуьргъуь авуна, туьд къагъардив ацӀурна. Вич сеbeb яз багърийрив агакънавай дерт-гъам аннамишиз, вичикай хъел атана. Айвудинан амалрай, тапаррай, иблисвилей къил акъудиз тахъай. Вучзава за и дуьньядал аламукъна?- фикир гъатзавай мад бейнида. – Виридалайни багъа, кӀани инсанар бейкеф авурла, кваз такъурла. Са абдалдикай, ахмакъдикай далда къурла. Амни душмандиз элкъвена. Адахъ галаз зунни. Багърийризни, жуванбурзни. Уьлкведизни. Чалай ни гъил къачуда? Ихътин хаинвал чаз ни багъишламишда? Садани. ГъакӀ хъайила, квез я и уьмуьр? Вучзава за адакай? КъейитӀа хъсан я. Гъар юкьуз ина цӀу-

дралди телеф жезвай фагъиррихъ, бендейрихъ, явакъанрихъ галаз. Вири дердер, хьилер, ажугъар, гъайивилерни куытыгъ жеда. Азора амач лагъана вилни атГуда, закай мад сада фикирни хъийидач. Виридаз регъат жеда, бедендал алай фел-хер алатайди, тГазвай свах акъудай хъыз. И фикиррикай Азорадиз кичле хъана.

- Я Аллагъ, я Аллагъ, зун вуча, хибри хъанвани гъакъван? Бес и зи хва гъикI жеда? Зи руфуна чан акъалтзавай куърпедин вуч тахсир хъуй, дубньядиз акъатдалди, умуърдин гъал атГайла. Ваъ, ваъ, вири эхда, вири четинвилериз дурум гуда, куън за кIеве твадач. Зи хва, зи рикI, зи чан, вун туна зун санизни фидач. Я Аллагъ, На гъил къачу зи ахмакъ фикиррилай. Чаз и жегънемдай сагъ-саламатдиз эхкъечIдай мумкинвал, къувагар, сагъвал це!

Азора Туъркиядиз акъатнавайдакай чир хъайила, кIвалел на лугъуди, ясдин шаршав вегъена. И вахт Азизадин садрани рикIелай алатдач. ХъуьтIуьн сесияни рикIиз кIанивал вахкана, ам кIвализ хтанвай. Багърийрин юкъва руша хушвилелди ял язавай. Анжах Азора бахдихъ галаз алакъа тахъуни ам са тIимил дарихарзавай. Ахпа, ада зенг авуна, вич гъатнавай эйбежер гъалдикай ва Ширинбег халудини Азора чпин кIвализ хканвайдакай хабар гайила, дарихвал дердисервилез элкъвенанай. Саидин рушаз документ гъазурунин къайгъуйра гъатнай. Полициядиз, Азорадин паспорт квахъна лагъана, арза кхъена. Анай вахтуналди герек къведай справка къачуна. Гъамни, метрикани гъаз Тилиб Бакудиз рекъе туна. Амма адан гъиле вах гъат хъувунач. Ширинбег халудин дустар, танишарни Айвудинни Азора жагъурунал желб авунай, амма гъакъикъат мадни чIуруди хъана. Абур Туъркиядиз фенвай.

Тилиб и хабар гъаз кIвализ хтайла, я Саидин, я Рагъимат агъунач. ГъикI? Мегер Азора Туъркиядиз фидай, катдай руш, бала яни? Ваъ, ваъ, жедай кар туш.

- Я дах, я йаъ, ам а алчахди гужуналди тухвана. Квез ванн къвезвани, гужуналди. Алдатмишна. А угърашдин тайин бине чир хъайивалди, зи вах адакай катни авуна. Амма а ибليسар чалай вилик акатна. Абуру гъикI чирнатIани чидач, Азора авай кIвал чирна ва ам чуънуьх хъувуна. Гила, дах, Туъркиядиз фена, вах хкана кIанда,- лагъана Тилиба.

- Хкида, гъелбетда, чан хва, анжах сифте нубатда чна абур авай чка чирун лазим я. Туъркия еке ва чара уьлкве я. Низ чида абур гъи хуъре, шегъерда аватIа. ФейитIани ана чаз ни куъмекда?

- Чи посольстводивай куъмек тIалабада ман.

- Аниз фидалди Дагъустанда авай МИД-дин векилдивай куъмек тIалабайтIа хъсан я. Тайин хъайила, ахпа Туъркиядизни физ жеда.

Ибур дахдини хци ийизвай ихтилатар, меслятар тир. Рагъиматахъай чинеба. Амма ада са вуч ятIани къатанвай, амма вучиз гъуьлуькни аялрик къалабулух акатнаватIа къил акъатзавачир. Хуъре, кIвале ахътин татугай, пис агъвалат хъанвач. Бес вуч хъурай? Азорадихъ галаз алакъалу я жал? Гъавилияй заз лугъунни ийизвач. Гъикъван хъел атайтIани веледрикай, диде патал абур ивидин стIалар яз амукъзавайди я. Ингъе гъавилияй дидедин рикIиз са вуч ятIани аян хъанва. Ам чинебан суракъра гъатнач, ада гъуьлуьвай ачухдиз хабар къуна?

- Саидин, зун и кIвале вуж я?

- Ам вучтин суал я на гузвайди заз?

- Суал я ман, чир хъун патал ганвай. Заз аквазвайвал, зун и кIвале са касни, са затIни туш. Гъич къерен къван къванни...

- Хъана кван, абур вуч гафар я на лугъузвайбур? Вун чи вири я, масанди. Чи рагъни, эквни, чимни...

- Бес я гъа-а а шит гафар. Гъавилияй я ман куъне захъай чинеба месэляар гъяззавайди. Саидин, лагъ куъ сир вуч ятIа. Ам Азорадиз талуькди яни?

- Ваъ мун-н-н...

- Саидин-н-н, табмир закай. Авайвал лагъ.

Чара хъанач, лагъана Саидина. Гъа ван хъанмазди Рагъиматаз пис хъана. Вич-вичел хтайла, адан мез чIалал атана.

- Галуькна, галуькна зи къаргъиш. Я чан Аллагъ, гъил къачу залай, гъалал ая заз, баладиз къаргъиш авур дидедиз, гунагъар. Бахтикъара жеда зи бала. КIвалаяй кагай,

дидедин алахунар кваз такбур бала, бандитдин гъиле гъатна. Туъркиядиз гваз катна. Гуънуькъарадик акатна зи виклегъ, акбуллу руш. Я Аллагъ, Вуна са чара ая, куьмек це адаз. Вуна хуьх ам вири къаза-балайрикой, бандитрин уламрикой, иблисрикой. Я Аллагъ, я Аллагъ, вучиз на чаз ихътин мусибат къалурзава? Вучиз чи рушан рекъел ахътин шейтІан, алчач гъалдарна? Вучиз? Вучиз?- дишегъли ван ацалтна шехъиз гатІунна. Ахпа ада гъуьлуьвай, хчивай минетна, истемишна.- Вуч кІандатІани ая, кІвалерни маса це, зи руш хкваш. Зи бала а алчакхдин, бандитдин гъиле тамир. Хкваш, хкваш зи Азора.

- Хкида, хкида, Рагъимат, анжах вун секин хуьхъ.

- Секин хуьхъ? КІамаш хъана зун, кІамаш, ам вич-вичин ихтиярда тур. Герексуз такабурвал авуна за. Ажугъ туна рикІе. Са затІни такур кІел хътин бала гадарна. Адан жаванвилин терсвилекой хъелна, адаз са куьлуь ахмакъвал багъишнач. Ам текдиз туна. Вичи вич бандитрин желеда тваз туна. Я Аллагъ, гъикІ алудин и дерт? ГъикІ куьмекин зи рушаз? Квез ван къевезвани, кІвалевай итимар? Хкваш зи руш!- Рагъиматаз мад пис хъана. Саидина ам тухвана, кроватдал къаткурна. Адаз са рабни яна, ксудайвал.

Ахварай акъатайла, вич-вичел ва гъуьлуьн къанлу хабар рикІел хтайла, ам шехъна. Вич-вичихъ галаз рахаз гатІунна.

- Эхъ, эхъ-хъ, Саидина зун дуьз тахсирлу ийизвай. За зи дидевилин кІанивал анжах са хъиз багъишна. Хъиз. Зи Анзорчиказ. Рушаризни гудай кІанивал амукънач заз, амукънач. И карни абуру къатІана. Са кІвале авайтІани, са суфрадихъ ацукъзавайтІани, са булакхдин яд хъвазвайтІани, руьгъдай чун къакъатнавай. За рушаривай дагІана истемишунар ийизвай: кІвалин крар тамамарун, хъсандиз кІелун, юлдашрихъ галаз куьчейра вахтар акъуд тавун, абурун кІвалериз тефин, стхадиз къуллугъ авун. Жуван патай кІанивал тагуз истемишзавай. Абурун къилел ракъ регъезвай. Захъ абурун дердийрин, мурадрин гъавурда гъатдай, абуруз халис дуст жадай, фикир гудай акбул амукънач. Гена за хъелна, аялди хъиз, жуван веледдикой. Ам кІваливай ихт авуна. Хкана, чан-рикІ ийидай чкадал. Мукай аватна качин сивее гъатай шараг хъиз, зи къени кІел хътин бала алчакхдин гъиле гъатна. Зун патав гъайтІа, чи арада дидединни рушан хътин кІанивал, рафтарвилер авайтІа, зун адан гъиссер, мурадар чириз алахънайтІа, бажагъат акъван чІуру крар арадал къведай. Зи акбуллу, камааллу руш кІвалай катдачир. Адан мехъерин къил са ния ятІани къадачир. Зун, зун-н я къилин тахсиркар. За терсвал. Ахмакъвал тавунайтІа, зи баладин къилел ахътин къазаяр къведачир. Ам жаллатІри, бандитри жегъеннемдиз элкъуьрнавай харапІадиз акъатдачир. Аман зи бала, вун зи вилериз акхун къванни ийидатІа?...

ХАЛИФАТДИН КЪУРБАНДАР

Алепподиз агайдалай къулуьхъ Азора шегъердин юкъваз гъахънавайди тушир. КІвалерин патарив гъай гъаятриз, туьквенриз фидай. Гила вилериз аказвай шикилри са патахъай гъейранвилел, муькуь патахъай гъайифар чІугунал гъизвай. Инсанрин вагъшивилери наразивилел гъизвай. Шегъердин гъар са имаратди адан къадимлувилин, культурадин, аваданлувилин, мублагъвилин гъакъиндай шагъидвалзавай. Амма гила ам харапІайрин макандиз элкъвенвай. Михъиз чкІанвай, къавар аламачир, са патан цлар ацахънавай, дакІарар, ракІарар кумачир, цларай патар акъуднавай имаратар, кІвалер гъар са камуна гъалтзавай. Яракъламиш хъанвай дестеяр, баррикадаяр, дзотриз элкъуьрнавай дараматар... Яргъалай хъиз хъиткъинзавай, автоматрай язавай ванер... Азорадик гъатта кичІ акатзавай. И кар Ханбикедини къатІана.

- Акъван къурху акатмир, вахъ зун гала. Инриз тупарин гуьллеяр агакъзавайди туш. Чун саламат чкайрай физва. Исятда чун базардивни агакъда. Ваз за лугъун, зи вах, заз сифте виридан сивера авай Аль-Мадина базар акурла, гъакІ гъейран хъана амукънай. Ихътин базарарни жадаиди я къван, фикирнай за. Къавар алай, са шумуд километр-диз яргъи хъанвай, гуьтІуь, дар куьчейра ачухнавай туьквенар, туьквенар, туьквенар... РикІиз кІани гъар са шей авайбур, дуьньядин къуд патахъай гъизвай затІар. Индиядин чай, рангар, векъер-къалар, Ирандин ипек, чи, эхъ, лезгийрин лап куьгъне гамар, халичаяр, гиммишдин, цурун безекар, агъзур жуьредин ширинлухар, емишар, майваяр, алукІдай парталар... О-о-о, за ваз лугъун е-е, чан вах, аламатдин затІар, шейэр. Югъди

фейилани базардин а кылиз акъатдачир. Адаз алишверишдин женнет лугъузвайди тир. Эхъ, валлагъ, гъа женнетда хъиз, гъар са шей теклифзавай чка тир.

- Гила вуч хъанва къван?- Азоради чиз-чиз ва вич гъавурда тун патал суал гана.

- Гила?- Ханбике дикъетдивди Азорадиз килигна. Адан чинай зарафатдин, ягъанатдин са лишанни такур эмирди давамарна.- Гила а женнетдикай амайди са пай я,- гъай-ифдивди лагъана ада.

- Вучиз са пай?

- Вучиз лагъайтIа, барбатIна бомбайри, тупари, ракетайри, цIун ялавра гъатна, кана. Гзаф чкаяр дзотриз, окоприз, яракърин складриз элкъуърнавай. Гъукуматдин аскерри яна вижевайдиз.

- Ни?

- Чан вах, мад ахъгин суалар гумир. Ингъе чун агакъзава. Ваз хъел къвемир гъа, вах, заз аквазва, вун акъулла, кыли дуъз кIвалахзавай кас я. Ваз гъар са кар чиризни кIанзава. Вун низ гъикI акъатнавайди ятIани заз малум я. Са туькIвей вахт хъайила, чна ихтилатар давамарда. Закайни, за ахъагъай гъалатIрикайни, и гъахъсуз, инсафсуз дяведикайни. Ша, ваз гъихътин шейэр кIанзаватIа лагъ, за вун гъабур авай туьквенриз тухуда.

- Са суал вахкуз кIанзава заз, эгер...

- Гахце, чан вах, чибуру лугъудайвал, рикIе амукъдалди, душмандин хура хъел хъиз акъурай.

- Ханбике ви халис тIвар яни?

- Ваъ, чан вах, дахди зал Анжелла тIвар эцигайди я. Стхайри заз Желли лугъуз хъана. Куьчеда авайбуру адахъ Белли гафни акал хъувуна ва зун Желли-Беллидиз элкъвена. Ахпа амни куьруь хъувуна ва закай Жель-Бель хъана. Заз и лакIабни, гъам лугъузвайбуруни такIан хъана. Са шумуд гада ва руш за гатунни авунай. Ахпа зун гъавурда гъатнай, лакIаб алудиз жедай затI туш. Низ агайла заз Ханбике тIвар гана. Ам заз бегенмиш я,- дишегъли ачухдиз хъуьрена. На лагъ, хуш тежедай тIвар яни? Ханни я, Бикени.

- Я валлагъ,- Азорани хъуьрена.- Зи тIвар Азора я, гъуьлуь Айзанат лугъузва.

- Валлагъ, чан вах, чи диде-бубайриз чпин веледрал ажайиб тIварар эцигиз кIанда. Ингъе Анжеллярни, Азораярни, Рагнедаярни, Роксанаярни, Анораярни, Амалиярни... Гадайриз гузвай тIварар вуч я?! Са гафуналди, кыл акъат тийидай ребус я. Гъын-н, гила чна базарар ийида. Бес жедай къван пул гвайди яни? Ина в основном долларар, динарар, лираяр ише физвайди я.

- Гъаз гва.

- Ничего, ничего, бес тахъайтIа, за эхцигда. Ваз герек вуч аватIани къачу. Регъуьвилер ийимир.

- Бес хъун мумкин я, заз кIанзавайди куьлуь-шуьлуьяр я.

- Килиг, килиг, зи вах, шкъакъвалмир, гъил ачуха.- Ханбикеди Азора гуьтIуь дегълизрай гагъ санихъ, гагъ масанихъ тухузва ва суьгъбетзава.- Араб чIалалди къав алай базардиз «сук» лугъузва. Инаг аваз са шумуд виш йис я. Гъар базардал вичин тIвар ала: сарин сук, гимишдин сук, цурун сук, запундин сук, хамарин сук, чIахаррин сук... Азорадиз аквазва, гъар базардик кIарасдин варар ква. Дараматрин винел патарни виле акъадайвал гуьрчегдиз туькIуьрнава. Ханбикеди лагъайвал, тупарин гуьллеяр галукънавай, канвай туьквенар, сукарни гъалтзава инлай-анлай. Гъар са базардик хъиз, инсарни ква. Чехи пай яракъ гвайбур. Хиджабрик кIеви хъанвай дишегълияр ва чIехибурун арайра кат-калтугзавай аялар...

Аквазвай вири шикилри жегъил дишегълидиз еке таъсирна. Дуьньядиз машгъур къадим уьлкве ва адан шегъерар, хуьрер, тарихдин, архитектурадин, искусстводин надир имаратар икI барбатIун, терг авун? Алчах, мурдар мураддин сагъибриз кIан хъуналди граждан дяведик, стхади стха къирмишзавай дяведик цIай кутун. Артухлама чIулав пайдахдин шаршаврик дуьньядавай къван къанлуяр, жаллатIар, небгетар кIватIун? Азорадин киле вири и крар гъакъзавачир. Адаз и суалар Ханбикедиз гуз кIанзавай, амма къатIузвай, адавай жаваб гуз жедач. Идалай гъейри ам вични гъа бандитрин, бунтавичийрин жергейрик квай. И кардал ада гъайиф чIугвазвайтIани, адан сад-къве ихти-

латдикай гьакI хкатзавай, уьмуьрдин рехъ дегишардай, пис гьалатI туькIуьр хьийидай улам, мумкинвал и макьамда адахъ авачир. Гьавилай ам векъини, пехъини, инсафсузни жезвай хьгинди тир.

Ханбикедивай хабар кьаз кIанзавай са кар мад авай. Адаз Айвудинакай, Азорадикай вири, гьатта дишегълидиз малум тушир сирерикайни, чизвай хьгинди тир. Гьинай? Адан «Айвудина вич фадлай маса ганвайди я, вунни маса гудайди я» гафар гьич рикIяй акъатзавачир. Мецелай акъудай и гафарик ажугъдин, негъ авунин рангар, гьасрет квай. ГьакI хьайила Ханбикеди Айвудин итимдай кьазвач. Яраб гьа икI я жал?

Азоради вич патал кьетIнавай, гьуьл Айвудин ихтибариз хъжедай кас туш. Ада вичин диде-бубадикай, стхадикай, вахарикай тапарарна, зун алдатмишна, иниз гьана. Ада фадлай масабурун буйругъар кьилиз акъудзава, руьгъ, шейтIандиз маса ганва. Ада вичин кьилелди кIвалахзамач. Ахътиндахъ галаз амай уьмуьр гьикI тухудайди я? Я Аллагъ, вучиз, вучиз икI хьана? Ам дуьз, кьени, кьил-кьилелай гада тир эхир. Акъулни авай. Уьтквемвални квай. Бес ни кьакъудна адавай и ерияр? Ни ам вичин гаф, амал, хсусивал гумачир лукIраз, малдиз элкьуьрна? Гьелбетда, гьа вичин «стхаяр» я лугъузвайбуру. Террористрин, бандитрин башчийри.

- За и аламатрай кьил акъудда,- лагъана Азоради вичи вичиз.- Акъудда. И карда заз Ханбикеди куьмекда. Вичизни хабар авачиз. Жезмай кьван адахъ галаз ара-ара суьгъбетарна кIанда. Адан дарихвал алуддай суьгъбетар.

Гьа ихътин фикирарни ийиз Азоради вичиз, гьуьлуьз кIаник алукIдай, аялдизни герек шейэр, кIвализ лазим кьапар, кьурурнавай емишар, хуьрекрик кутадай векьер-кьалар ва маса затIар кьачуна. Ханбикеди адаз чадра багъишна. Азорадин инкарвилезни килиг тавуна.

- Вун зи вах я,- лагъана ада,- ви рикIелай фенвани? АлукI, гьа идакай кьванни жуваз лезет хкудур. Маса мумкинвилер ина авач.

- Сагърай вун, зи вах. Ви пишкеш алукI тийидай чанни захъ тахъурай.- Адаз акуна, и гафари Ханбике шадарна.

Айвудинни Шамил санал ва лап геж хтана. Гьуьлерал вилер алаз ксун тавунвай дишегълийриз акуна хьи, итимрин кефияр чIуру я. Хьел, ажугъ ква, сефил я.

- Куьн ксанвачни?- хьел кваз хабар кьуна Шамила.

- Аквазвачни, ксанвач,- жаваб гана ПатIимата.- Куьн вучиз икьван геж хквезва?

- Недайди авани? Гишинзава чаз, ламар кьван галатни хьанва.

- Ава.

- ТIуьнарни акъудна, вач инай,- буйругъна Шамила.

- Исятда, исятда,- разивал кьалурна ПатIимата. Адаз вичин итимдин кьилихар хьсандиз чизвай хьгинди тир. Вич викIегъ дишегъли хьиз кьалуриз алахъзавай ПатIиматан суйини, бинени, руьгъни, яшайишни акуна Азорадиз. Абуру кьведни кIвалай экъечIна.

- Са чIуру кар хьанвайди я,- рахана ПатIимат.- Лап хьел ква.

- ЧIуру вуч кар?- суална Азоради.

- Чибуру кIеве гьатун, гвай чилер кьахкъудун, аскерар кьин...

- Чибуру на гьибуроз лугъузвайди я? Чи гьуьлер яни?

- Я лезгидин руш, вун гьакъван авам яни? Чибуру чи гьуьлерни я, шегъердин и тереф гьилевай маджахедарни.

Азорадиз «террористар лагъ ман» гафар алава хьийиз кIанзавай, амма ам кисна. РикIяй ам хъуьрена: «Валай авам ава жал, кье ПатIи? Кьени чибурайни патанбурай, душманрай кьил акъат тавунвай».

Айвудин хтанмазди ПатIимат хьфена. Азора вичин гьуьлуьз килигна. КьеженвачиртIани, ам кьуйдиз аватна, анай ахкъудайдаз ухшар тир. Рахадай, юзадай я такъат, я гьерекат кумачир. Ам, цлаз далу яна, ацукьна.

- Яда, кьарагъ, ви анал вуч ала? Садра жув чуьхуьх, ахпа – месик.

- Кямир зак,- акъудна ада пIузаррикай.

- Вун вучиз акI авайди я? Ахъя заз вуч хьанвайди ятIа. Регьят жеда ваз.

- Регьят-т-т? Чи гадаяр кьена, гадаяр. Са шумуд. Дагъустандай атанвайбуру. Чун туннелда хьиткьинардай шейэр гьазуриз, абуру кардик кутагъ вердишарзавай. Са арада

дагълар ацахдай хътин ванн акъатна. Са тажикдин гъиле авай бомба хъиткьинна ва амни, чи пуд гадани къена. Яргъал алай чаз са артух хата хъанач, анжах накъварик акатна.

- Къе хъаначтIа, пака, а паталай къуз ви, чи эхирни гъам я. Исламдин макандиз, женнет-багъдиз атана вун, вири гадарна, закай тапарарна. На нин къил къуна эхир? Ваз и ви хва, малаик хътин аял къванни гъайиф атанач.- Азорадиз эхиримжи варцара къене кIватI хъанвай вири иринар авадариз, ажугъ, хъел гъуълел иличиз кIан хъана. Амма ада са тIалабун авуна.- Айвудин, и жегънемдай кат хъийидай са улам жагъура. Ваз кIан туштIа, чун, ви пабни хва къванни инай ахкъудур. Ахкъудур.

- Кис паб, кис, ван къведа, чун гъа инал тарагъаждиз акъудда.

- Гъавурда гъатна зун ви. Лекъ яз амач вун. Неинки лувар, гъакI кIвачерни атIанвай аюх.

- Кис лагъанай за ваз, паб. Агал жуван сив.

- Агалда, агалда. Жува Шамилазни, ина авай маса жаллатIризни шукIуртвал, калвал ая.

- Яда за вун исятда...

- Ягъ, йикъ, тарагъаждиз акъуд. Ви хаинвал аквадалди заз къейитIа хъсан я.- Азора агъуна, и касдик, гъакъван ихтибар авур инсандик къадай чка кумач. Адавай са гъихътин ятIани куьмек гуьзетунни гъаваян кар я. Азора ам такун патал ксуз муькуь кIвализ хъфена.

Ханбикеди вичин гафуниз къуллугъзавай. Сухта гуьзчивиликай хкудзавачир. Нубатдин сеферда атайла абурун арада ачух суьгъбетни къиле фена.

- Вун иер, викIегъ, акъулла, кар алакьдай дишегъли я. И формани, яракъарни вахъ галаз ерли къазвач, чан вах. Вун иниз гъикI лагъана атайди я? Мегер ваз Дербентда, Дагъустанда дерт къезилардай, куьмекдин гъил яргъи ийидай муьква, ихтибарлу кас авачирни?

- Авачизни тушир? Амма гъа макъамда зи ажугъ акъван ялавлуди тир хъи, ада зи вилерни, руьгъни буьркъуь авуна. Заз жува вуч ийизватIани чир хъхъанач. Ахпа, къили ван авурла, геж хъанвай. Зун иниз акъатнавай.

- Ахътин хъел ваз ни гъана?

- Ни гъида къван, гъа жуван багърийри, жув кIани инсанри. Чи патара муьквабур эвленмиш жедай адет гегъенш туштIани, халайрин, имийрин веледар эвленмиш жезвай дуьшуьшар ава. Зунни дидеди вичин стхадин хъиз гана. Дербентдин институт куьтягънамазди. Завай хабарни къун тавуна. Халу девлетлу кас тир. Гъа девлетра вил аваз дидеди зи месэла гъялна ва зун бахтсуз авуна. Халудин хизан ва зи гъуълни заз къаравушдиз хъиз килигъзавай. Гъа и кар завай эхиз жезвачир. Дидедиз, дахдизни лагъана, амма абуру завай эхун истемишзавай. Ахпа гъуьлуь гагазни гатIунайла, вахтар ашнайрихъ галазни акъудиз акурла, зи чанди цIай къуна ва нубатдин сеферда шейэр гъиз Туьркиядиз фейи зун гъана акъвазна. Гъа икI, зи къисмет и бандитрихъ галаз алакьалу хъана. Гила гъайифар чIугуникай са файдани авач.

- Вун гъакI атана, зун зи гъуьл лугъудай бейниванди алдатмишна, алцуарна, аял хъиз. Вучиз чи, дишегълийрин бахт куьруьди я? Вучиз ам, бязи тарар хъиз, емишар гъидалди къуразва?

-Э-э-э, чамма. Заз акI я хъи, дишегълидин бахт цававай къуш хъиз я. Ам азад я, адан ихтиярда вири цавар ава, ада вичиз кIани патахъ лув гузва. Ада гуьзел уьмуьрдикай бахтавар манияр лугъузва. Ахпа е-е, акъвазва гъуьрчегъандиз, акъатзава тфенгдин бумбум, бах-бах ванер, къушни, лувар атIай хъиз, аватзава чилел. Куьтягъ. Чи бахтни гъакI я.

Школада амаз азад къуш я. На са куьникайни фикирзавач. Вун шад я, хурам я. Вуна гъар са йикъал къарувалзава. РикI гуьзел мурадлив ацIанва. Ахпа е-е-е, вун гъуьл лугъудайдаз, чарадан кIвализ гузва ва вун ви ихтиярдани амуькзавач.

Заз акурвал, гзаф крар чалай аслу жезвач. Чун адетрин, шартIарин, гъар са макъамдин гъаларин, са нин ятIани истемишунрин, къастарин къармахра гъатзава. Гъавилияй чи чIехи пай дишегълийрин къисметни татугайди, бахтикъаради, къурайди жезва. Я зун, я вун сад лагъайбур, я эхиримжибур туш. Анжах кIеверай, ихътин уламуьрай экъечIдай викIегъвал ва къаст герек я чаз.

Эгер жаван вахтунда сада заз вун Сириядиз акъатда, вакай са шумудан паб, къанлу

жеда лагъанайтIа, зун адал хъуьредай, за ам дилидай къадай. Ингъе зун къе вири гадарна и савашда, вай-йикъда, йикъ-шуванда ава.

- Чан вах, белки, чун инай катин.

- Тади къачумир. Гъахъгин вахт атайла, за ваз чIар куда.

Ханбикеди тапшурмишай кIвалахдив эгечIай гъа сифте юкъуз Азора тажуб хъанай. РагъакIидай патан уьлквейрай ва маса вилятрай атанвай къван жеггил дишегълияр, рушар акурла. Ибур иниз ни гъана эхир? Яраб датIана интернетдай къалурзавай, азад уьмуьр, гъахъсузвилехъ галаз женг чIугун теклифзавай видеороликар себеб яз атана жал? Рушарихъ галаз яваш-яваш таниш жез эгечIайла, тажубвилер алатна. Сириядиз атанвай гъар са дишегълидихъ вичин себеб, къиса авай.

Линда немсерин Пульсниц шегъердай тир. Школада хъсандиз кIелзавай, математикадал, физикадал, химиядал рикI алаз машгъул жезвай рушаз исламдикай хъенвай ктабарни хуш хъана. Диде-бубади цIувад йисавай рушаз Къуръанни багъишна. Абуруз хабар авачиз Линда интернетдай чеченви гададихъ галаз таниш хъана. Ислам дин къабулна, рамазандин вацра сивер къуна. Муаллимар, санал кIелзавайбурни ада мягътеларзавай. Мусурманрин партал, килелни яйлух алуькIзавай. Портфелда гъамиша Къуръан авай. Ада, хиве къурвал, ислам диндиз къилихъди вегъена. Адакай чара кIан хъана. Хизандин гъалар хъсанбур тушир. Дахни диде санал яшамиш жезвачир. Диде гъуьлуьз хъфенвай ва тахай дахдихъни адан рушахъ галаз Линда къазвачир. Ада вич виридалайни бахтсуз кас яз гъисабзавай. Гъа и чIавуз интернетдай таниш хъайи чеченвиди адан къил элкъуьрна. Июлдин сифте къилерай вичин документар, пулни къачуна Саксониядай Франкфуртдиз, анайни Стамбулдиз катна. Анайни Сириядиз атана ва чеченвидиз гъуьлуьз фена. Ингъе гила адакай снайпер гъазурзава.

Юкъван Азиядай, Кеферпатан Кавказдай Сириядиз атанвай къван рушарикай, дишегълийрикай малуматар чир хъайила, Азорадин пагъ атIана. Ахътинбурни авай хъи, са шумуд йис велик Иракдиз фейибур, ана ИГИЛ-дин (Россияда къадагъа авунвай) пайдахдик кваз женгер чIугурбур, дустагъра гъатна, катна, Сириядиз хтанвайбур. Къазахстандин Экибастуз шегъердай тир Галиядин бахтсуз къисметди Азорадиз еке таъсирна.

Школа куьтягъна вуздик экечIиз кIанзавай рушан мурадар терсеба патахъ элкъвена. Дуст рушан кIвале санал кIелай гадайрихъ, рушарихъ галаз гуьруьш-межлис къиле фидайла, къве гада адал гуж гъалиб ийиз алахъна. Юлдашрини чпиз таквазвай амаларна. Галияди гъиле гъатай птулкадалди садан къил яна ва ам муькуьдан гъилий экъечIна, катна. Инлай къулухъ рушан руьгъда инсанрихъ ихтибар амуькнач. Ада ислам диндикай вичиз чара жагъурна. Яваш-яваш дустар динэгълиярни майдандиз акъатна. Иллаки интернетда. Гъа ина таниш хъайи дагъустанви Марат адан рикIи чIугуна. Рушаз исламдин радикалрин идеологиядикай хабарни авачир, амма ам Марат себеб яз, радикалрин ракъара гъатна. Са йисалай Маратни Галия, некаягъ авуна, эвленмиш хъана. Варз къван алатайла, ада вич Иракда авайдакай хабарна ва Галиядиз аниз атун теклифна. Исламдин къанунралди, паб итимдиз муьтIуьгъ хъун лазим тир. И кардин гъавурда Галия хъсандиз тунвай. Гъавилий ам гъуьлуьн патав рекъе гъатна. Туьркиядиз феи руш Маратахъ галаз алакъалу ксари Иракдиз агакъарна. Ина Эрбилда, Масулда акур крари Галиядин вилер ачухарна, амма куьмек тIалабдай кас авачир.

Иракдай Сириядин Ракка шегъердиз акъатна. Ина къуд патахъай къвезвай дишегълийрикай къилдин формованияр тешкилнавай. Са шумуд бригада авай. Къилиндаз VI-VII асирдин арабрин шаир дишегъли Аль-Хансадин тIвар ганвай. Бинедай бригададин дишегълийри халифатдин къанунрал амал ийизвай гъал ахтармишзавай. Чпиз хуш татайбуруз, муьтIуьгъвал къалур тийизвайбуруз кIеви жазаяр гузвай. Са мисал гъун бес я. Куьчеда вичин аялдиз мам гузвай (им къадагъа кар я) дишегъли рекъидалди гатана ва аялни чпиз вахчуна. Ахпа аскерар-дишегълийриз блок-постарал къуллугъдай ихтияр гана. Галияни гъа и бригададиз аватнавай. Гафаралди «Аль-Хансадин» дестейрик квай дишегълийриз гъар са рекъяй азадвилер ганва лугъуз таблигъат тухузвай. Амма дишегълийрин уьмуьр есирда авайбуруз, лукIариз ухшар тир. Абуруз гъар са карда ишлемишзавай, гужуналди гъуьлериз гузвай. Абурун арада датIана мефтIер самариз элкъуьрзавай таблигъат тухузвай. «Аль-Хансадин» гужар Галиядизни акуна.

Марат телеф хъайидалай гуйгъуьниз адаз мад къве гъуьл хъхъана. Къуд аялдин диде гила къуд лагъай гъуьлуьк квай. Халифатдин къанунрикай сад – са дишегълини гъуьл авачиз амукъ тавун ва жезмай къван гзаф аялар хун тир. Гъавилай гзаф уьлквейра авай ИГИЛ-дин (Россияда къадагъа авунвай) векилри мефтгер акадариз, къил элкьуьриз, рушар Иракдиз, Сириядиз рекъе гъазвай.

Гъа ихътинбурукай сад Симфероплдай атанвай Рушенани тир. Татарвидин, мусурмандин къвале чъехи хъанвайтани, я адан дидеди, я вичини хиджабар, абаяр алуьклайди туш. Деллекчи-стилист жез къанзавай Рушена курсариз физвай. Иер, кстах руш тир ам. Къуршахар къадай секциядизни физвай. Лугъузвайвал, ам вичикай манияр тукъуьрзавай гуьрчег тават тир. Экстремистрихъ галазни са алакъа авайди тушир. Рушена Мансур твар алай гададал ашукъ хъана. Ада яваш-яваш руш вичиз муьтгъуьгъарна. Са юкъуз ам Мансурахъ галаз катна. Са вацралай ада вахаз вич къанидахъ галаз Туьркияда авайдакай хабарна. Гъакъикъатда лагъайтла абур Мосулда авай. ИГИЛ-дин жергейра (Россияда къадагъа авунвай организация). Са йисалай Рушенадиз хва хъана. Гъуьл авай «пикап» бомбайрик акатна. Тек амукъай дишегъли Мансуран дустуни вахчуна. Гъуьл галачиз куьчедизни экъечидай ихтияр авачир чкада им къевяй экъечун тир. Гила, Алепподин лагерда, ада деллекчивилин везифаяр къилиз акъудзавай.

Таблигъатчийрин, насигъатчийрин жергейриз къабулнавай Азорадиз Сирияде къиле физвай граждандяведикай, гъукуматдиз, Башар Асад пачагъдин тахтундай гадариз къанзавай акси къуватрикай ва абуруз куьмек гузвай дуьньядин террористрин, экстремистрин дестейрикай малуматар гзаф чир жезвай. Адаз интернетдикай, газетрикай, скайприкай менфят къачудай мумкинвал хъанвай. Далудихъ США, Англия, Туьркия, Израиль ва маса уьлквейар галай ва Сириядин гъукуматдиз акси къуватри («Исламдин Государство», «Джабхат ан-Нусра», «Свободная сирийская армия», «Джейм аль-Ислам», «Ахрар аш-Шам», «лива аль-Таухад», «Аль-Каид», «Исламский фронт», «Джамаат Абу Ханифа») къадимлу уьлкве барбатла куьтягъзавай, халкъар къирмишзавай. Международнй террористрин керетриз чпин алчах ва мурдар къастар къилиз акъуддай, тарашдай, инсанар терг ийидай, тарихдин, архитектурадин, искусстводин гуьрчег имаратар хъиткъинардай, чукгурдай, харапайриз элкьуьрдай, музейар, туьквенар, мяденар, банкар чапхундай гегъенш майданар ачухнавай.

Террористриз гъа икI вагъшивалдай, вири барбатла майданар ачухнавай гъалари Азора гзаф мягътеларнавай. ИГИЛ-дин (Россияда къадагъа авунвай организация) пайдахдик Кеферпатан Кавказдин республикайрай атанвай агъузуралди жегилри жигъадда иштиракзавай. Маса уьлквейрайни тIмил авачир. Франциядай 1600, Германиядай 900, Англиядай 800 касди. Абурун 12-15 процентни дишегълияр тир. Сириядиз акъатнавай урусар, украинвиярни тIмил тушир. Яваш-яваш лагерра, бригадайра авайбурухъ галаз таниш хъайила, гъардахъ вичин са гъихътин ятлани мурад, макъсад авайди малум жезвай.

Садбур жуьреба-жуьре ва хци, туьнт дуьшуьшрихъ калтугнавайбур тир. Бязибур чпин къиле гъатнавай ажайиб фикирри фанатикриз элкьуьрнавай. Пуд лагъайбуруз акI авай хъи, чпи дуьньядин метлеб авай важиблу крада, вакъийайра иштиракзава. И кар патал абур чпин чанарни къурбанд ийиз гъазур я. Амма мефтгер ихътин къастарив ацгурна Сириядиз аватайбур фад гъавурда гъатзавай, чпивай военный игитвилер истемишзавач. Абуру анжах эркекрин игътияжар тамамарун ва мусурманар аладунин къадарар артухарун патал герекбур я. Гъавилай абурукай къвед, пуд, къуд лагъай папарни жезвай.

Урус дишегълийрикай рахайтла, абур пуд чкадал пай жезвай. Сад лагъай ва чъехи дестедик террористрин папар ва къанибур акатзавай. Чпин итимар квел машгуьл жезватла гъадаз абуру фикирни гузвачир. Бязи дишегълийри чпин жигъадчийр итимрал дамахни ийизвай.

Къвед лагъай дестедик акатзавай дишегълияр чпин итимрин-террористрин фикирар къунвайбур тир. Абуру чпин итимриз гъар са карда куьмекни гузвай, террористрин жергейриз мадни рушар желбзавай, террордин актар тамамарзавай, гъатта боевикрин дестейриз регъбервални гузвай. Азорадиз акуна гъахътин дишегълияр, тварни дегисарнавай боевикар: Саманта, Аминат, Хандада...

Пуд лагъайбурук мефтIер зайиф ва террористриз майилвалзавайбур, алдатмишна гъанвайбур квай.

Ихътин крар ачух жезвай дишегълидик мадни хъел акатзавай, гъуъл аквадай вилер амукъзаваир. Са йикъан нянихъ ада вичин хирера авай иринар авадарна.

- Яда ваз чизвани, зи къеневай ажугъдин цIай анжах къати жезва. Ваз гъихътин къаргъиш авуртIани тIимил я. Вучиз лагъайтIа, вуна вун фура тунва. И жегънемдиз вун вегинал бес тахъана, на и иланлухдиз зунни, ви хвани гъанва. Я авам, ви къил гъинавай, къил?!

- Лал хъухъ, кафир! Жуван сив хъух!

- Зун кафир хъайила вун вуж я? Тапан мусурман. Ихтибар тежедай кас. Акъваз, акъваз, папал гъил хкажун регъят кар я, ахпа ваз кIамай къван гатут, кIандатIа гъа инал йикъ, амма исятда зи мез агалмир. Яб це. Исламда таб авун лап чIехи ва пис гунагъ яз гъисабзава. Инсандик квай виридалайни чIуру, алчах, мурдар хесетни таб авун ялда. Таб авай хизандиз я бахтни аквадач, я ана кIанивал, ихтибарлувални амукъдач. Лап еке гунагъдик, тахсирдик, Мегъамед пайгъамбарди (къуй Аллагъдин патай салават ва саламар хъурай вичиз) лагъайвал, диде-бубадихъ яб акал тавунни акатзава. Вуна ви хивез ихътин еке гунагъар къачуна. Чиз-чиз. Вуч ва вуж патал?

Папан гъахълу ва ажугълу гафарихъ яб акализ Айвудинан рикIел гъа идаз талукъ гъадисни хтана. Пайгъамбардивай (къуй Аллагъдин патай салават ва саламар хъурай вичиз) хабар къуналда: «Мусурман кичIе кас хъун мумкин яни?». «Эхъ», жаваб ганалда Аллагъдин векилди (къуй Аллагъдин патай салават ва саламар хъурай вичиз). «Мусурман мискъиди хъун мумкин яни?». «Эхъ»,- жаваб ганалда. «Мусурман табдайди хъун мумкин яни?» «Ваъ, са вахтундани»,- жаваб гана. Зун халисан тапарчи я. Зи пабни гъахъ я. Зи хиве гунагъарни гъатнава. Бес за вуч авун лазим я?- Айвудин акъваз тийиз рахазвай папаз килигзава. КIеве гъатнавай. Адан гъахълу гафари рикI мадни тIарзава. Итимдиз пакайни, вичикайни хъел къевезва. Ада анжах гъарайна:

- Кис иблис! ТахъайтIа...

- ТахъайтIа вуч ида на? Рекъидани? Йикъ. Ви алчахвал, хаинвал, инавай жаллатаIр аквадалди, къейитIани хъсан я.

- Мез хъух жуван лугъузва за ваз. Зи гунагърин паталай за жаваб гуда. Ибур вахтунин четинвилер я. Пака къе акурвал амукъдач. Чи бахтунини гъида. Женгер Дамаскда къиле физва. Къе-пака анаг къада, Башар тергда ва вири чи ихтиярда жеда.

- Куъ-уъ! Куън вужар я? ЖаллатIар? Бандитар? Куъ ихтиярда гъукумат твадайди вуж хъурай? Вун гилани гъа бандитрин махарихъ ягъазвани?

- Махар туш, паб, гъакикъат я. Аквада хъи ваз, къе-пака...

- Эхъ, эхъ-хъ, къе-пака куън вири тергда. Заз хашпараяр рахадайла ван хъана. Абуру инай катдай планар язавай. Башараз Россияди куъмек гузвалда. Эгер абурун гафар дуъзбур ятIа, бандитриз фир-тефир чка салдайди я.

- Абур гъакIан гафар я. Чи далудихъ Америка, Туъркия гала.

- Куъ далудихъ?- Азора хъуърена.- Эгер чи лагерда авай американвияр, анличанкаяр катиз гъазур хъанватIа, ви Америкадилай са затIни алакъдач. Хайи маканар, Россия гадарна иниз атанвай террористри чеб неинки Россиядин, гъакI чи халкъаризни дакIанарнава. Гъавилай Россияди Башараз куъмекни гуда, бандитар тергни ийида.

Папан тестикъарунриз акси яз лугъудай гафар жагъун тавур ва ам гатадай жуърэтни тахъай итим кIвалай экъечIна. Азора хиялрин лепедик акатна. Эгер къецепатан уълквейрай атанвай террористри ийизвай ихтилатар гъакикъибур ятIа, иниз Россиядин къушунар атанватIа, ягъунар, женгер къызгъинбур жеда. Россиядин яракъдихъ, къушунрихъ галаз бягъс чIугвадай такъат, къаст, уъткъемвал долларрихъ чеб маса ганвай жаллатIрихъ авайди туш. ГъакI хъайила, дяве куътягъ жеда ва чун инсанрин къилер атIузвай бандитрин есирдай ахкъудда.

Дишегълидин умудар артух хъана. Бедендиз гъатта са гъихътин ятIани къуват хтана. Руъгъ къазаматдI акъатуни инанмишвили ацIана. РикIел Ханбикедин «за ваз чIар куда, гъахътин вахтни къведа» гафар хтана. Адазни дяведин, иниз кIватI хъанвай жаллатIрин эхир жедайди чизва. Я Аллагъ, гъа югъ мукъвал хъурай,- дуъа авуна Азораци.

Айвудин геж хъиз хтана, ксана.

И рахунрилай гуьгъуьниз са гьафте алатнавай. Йифен кьулар тир жеди, аялдин шелдин сесини Азора ахварай акьудайла. Дишегъли месин кьилиз кьарагъна ва хва кьужахда кьуна.

- Я зи курум, вуч хьанва? Вучиз шехъзава? Хьвайди бес хьаначни? Исятда гуда за ваз, анжах шехъмир дидедин рикI бала,- рахаз-рахаз ада хва хурудик кутуна, аялдин шелни атIана. КIвале вил экьурна, итим авачир. Ада явашдиз эверна.- Айвудин, Гьабиб-б. Хтайди туш жал? Им гьи вахт ятIа?- Азора цлак куьрсарнавай сятдиз килигна. Кьвед жезва. Я Аллагъ, мад и ахмакьдин кьилел вуч атанатIа?- дишегълидик секин-сузвал акатна. Хва секинарна ам кьуншидин патав фена. Раklar гатана, ПатIиматаз эверна. Са шумуд легъзедалай ам экьечIна.

- Чан ПатIи, на багъишламиша, ви итим хтанвани? Зиди авач.

- Ксудай кьилия хтанвайди тушир.- Кьунши кIвализ гьахъ хьувуна ва хтана.- Авач-ч е-е. Сятдин шумуд я?

- Кьвед жезва.

- Лап геж хьанва гьа. Итимар, итимар лугъуз чна абурун кьайгъу гьикьван чIугван. Хкведа абур, хьвач, кусе жуваз.- ПатIимат кIвализ гьахъ хьувуна.

Азора кIвализ хьфена, месик экьечIна, хчин кьвалав игис хьана ва вилер акьална. Чидач ам ахвариз фенани, феначни, дегълизда акьатай сесери, ахпа шелри дишегъли месикай кьечIунал, партал алукина дегълиздиз экьечIунал гьана. Ван алаз шезвайди ПатIимат тир. Азоради адан патав гьерекатна.

- Я рыш-ш, вуч хьанва? Им вуч хабар я?

- Амач, амач зи Шамил. Катна чакай. Чизвай, чизвай заз гьакI жедайди. Кьве югъ вилик ахвар акунай, ахвар. «Куьн авай уьлквени хкIамач заз. Зун виридакай икрагъ хьанва. Зун куьн таквадай маса вилятдиз фида, катда квекай» лугъуз ам чакай катзавай. Ингъе алукина ахвар, фена агъа вилятдиз зи итим. Вун фена, бес гила чи гьал гьикI хьурай, я Шамил?- гьарайна ПатIимата.- Хкваш, хкваш зи итим,- дерт кьати жезвай дишегъли физ, гагъ са, гагъ маса итимдин вилик акьваззавай.- Хкваш зи гьуьл, зи Шамил. Зи аялрин буба. Зи хан, пачагъ-гъ,- дишегълидиз пис хьана ва Азоради кьуншийрин куьмекни галаз, ам кьуна ва кIвализ хутахна, дивандал ярхарна. И арада патав Айвудин атана.

- Айзанат, на аялар чи кIвализ твах.

- Вуч хьанвайди я? Шамил гьиниз катнавайди я?

- Санизни,- кIанзни такIанз жаваб гана Айвудина.- Ам амач. Телеф хьана. на садра аялрин кьайгъу ая.

- Я Аллагъ, я Аллагъ, рагъмет хьурай вичиз.- Азорадин гуьгъуьл лап чIур хьана. Ада, чIехибурун шелрай, кIватI хьанвай инсанрай кьил акъат тийизвай аялар чпиниз тухвана. Са куьникайни хабар авачир аялри Азорадиз суалар гузвай.

- Айзанат хала, диде вучиз шехъзава? Чи дах гьинва? Чиниз акьван инсанар вучиз атанвайди я?

Азоради кьуншидин аялар секинарна, ксур хьувуна ва Айвудинал вил алаз акьвазна. Эхир ам хтана. Дишегъли адал элкьвена.

- Яда, гьикI ава ам?

- Вуж?

- ПатIимат.

- Шезва, вайзарзава.

- Зун фида адан патав...

- Герек авач. Адан патав чпинбур атанва. Ина аваррин еке кьефле авайди я.

- ЯтIа, гила ахьяя вуч хьайиди ятIа. Адан мейит гьинизна куьне?

- Мейит авач.

- Вуч? Ам гьикI лагъай чIал я?

- Бедендикай затIни амач. Мусибат я, мусибат. Ахътин зулум садазни такурай. Чи сенгер алай чка ракетайрай яна. Вири элкьвена цIун ялаврин юкьва гьатна. Сенгерар руг-ругна, инсанар тIвек-тIвекна, пад-падна, артухлама цIун ялаврикни акатна.

- Вун гьикI кьугармиш хьана?

- Зун тунелда авай. Аллагъди хвена.

- Я Аллагъ, я Аллагъ, ви регъимдикай хкудмир чун. Тунель, тунель, куъне варцаралди ана вуч ийизвайди я?

- Гьукуматдин къшунар, сенгерар алай чкайрин чилин краникай фуьргъуьнар тухузва, ахпа минаяр, бомбаяр кутуна, ангар хъикъинарзава. Гъа икI, чна еке мугъманхана, университет хъиткъинарна. Гила госбезопасностдин дарамат хъикъинардайвал я.

- Алчахар! Угърашар! Вуч патал куъне абур рекъизва? Лагъ заз, ваз, ви бубадиз, тухумдиз абуру вуч писвал авуна? Вун ва агъзурралди вун хътин бендеяр иниз, яд улкъведиз атана, ислягъ инсанар, аялар къирмишзава. Ахътин ихтияр квез ни гана? Мегер Аллагъди квез и вагъшивилер гьалалда жал? Ангъе, ви командирдиз вуч къиямат хъанатIа. Вунани, масадбуруни Шамил женнетгъгли я лугъуз ПатIимат секинарзавай. Лагъ кван, ам чилик кучукдай кIвач, гъил къванни амачирди гъихътин женнетгъгли я? Адаз вичин жегънем и чилел акуна. Ви эхирни гъам я, Айвудин-Гъабиб. Зунни ина са масадаз ем хъжеда. Хвани лагердиз аватда.

- Лал хъухъ, паб , бес я.

- Вуч бес я? Хутах и харапIадай чун! Ваз ван къевезвани? Чи къилни гъахътин къияматдик акатдалди, хутах инай.

- Жедач, жедач, Айзанат. Чун датIана гуьзчивилик ква. Гъахътин ихтилатдин ван хъайитIа...

- Яда, Гъабиб, жуван мефтIер чкадал хкваш. Рекъин чун ина гъикI авуртIани ийида, гъакI хъайила, я тIиб, я тIаб лагъана, масанихъ къил баштандай са рехъ жагъура.

- Килигда зун-н,- лагъана итимди вичин къил папкай хуьн патал ва ам кIвалай экъечIна.

Диледин къати сесинал яни, тахъайтIа, малаикдиз аян хъанани чидач, Жалалдин шехъна, садлагъана, кIевиз. Азоради «бисмиллагъ, бисмиллагъ» лугъуз аял гъана къуна, адаз лайлай яна, секинар хъувуна. Дишегълиди вири бейнидалди къатIана, гъуьлуьк къадай са чкани кумач, гъавилий жуван къуватралди къилиз чара авуна кIанда.

Вич дуьз фикирдал алайди Азорадиз са гъафтедилай успат хъана. Дугъриданни, Сирияда аварар гзаф авай. ПатIиматаз башсагълугъвал гуз датIана ватангъглияр къевезвай. Сифте къве юкъуз ПатIимата шелриз майдан ачухнатIани, ахпа адан накъвар къурай хътинди я. Шелрик квай вахтунда ада мукъвал-мукъвал тикрардай: «Шамил женнетдиз фена, бес чи къайгъу ни хъийида? Чун нин патав фида?» Азоради къуншидин и суалар-гафар тIебиодаказ къабулнай. Дишегълидин дерт екеди тир эхир. Чара улкъве, дяве физвай чка, къуд аял галаз къилди амукъун... суалар чеб чпелай арадал къевезвай. Дагъустандиз адавай хъфиз жедач, рекъер агалнава. Амукъзавайди сад тир, арадал атанвай гъалариз муьтIуьгъ хъун.

Аял ксай макъамра Азоради къуншидал къил чIугъвазвай. Къевезвай инсанар къабулиз, хуьрекар ийиз куьмекзавай. Айвудинни къулухъ акъваззавачир. Бязи къайгъуяр ада вичин хивез къачузвай. Пуд гъафтеяр къван алатнавай. Азора хизандиз хуьрек авунал машгъул тир. Нисинин капI ийидалди зур сят амай. ПатIимат атана. Умуми хабарар къуна, Жалалдинахъ галаз «чан хва» лугъуз рахана. Азоради къатIана, къуншидин гьерекатар масадбур я. Гъатта рахунарни.

- Я рыш-ш, герек затI, тахъайтIа, кар авани?-жузуна Азоради, къуншидал алай пар акурла.

- Ваъ, ваъ, чан Айзанат, герек са затIни авач. Амма заз акъвазвайвал, ваз Гъабиба са куьтIни авунвай хътинди туш.

- Куькай, никай?

- Исятда за ваз лугъуда. Къве югъ вилик Шамилан дуьстар атана ва малумарна: «Рагъмет хъайиди викIегъ кас тир. Ам ви далудихъ галай. Гила вун тек я. Инин къанунар вазни чизва, дишегъли гъуьл авачиз тун хъсан гъисабзавайди туш. Гъавилий вун са чин тийидай касдиз некаягъ хъийидалди, вунни, ви аяларни хуьник умуд кутаз жедай са итимдин тIвар яхъ». За лагъана: «Заз масадбур герек авач, я жув вердиш хъанвай чка туна, масанизни зун фидач. Шамил амайлани чун Гъабибан хизандихъ галаз са хизан хъиз авайди тир. Гилани мукъва я. ГъакI хъайила, зун Гъабибан некаягъдик экечI хъийиз гъазур я». Абуруни разивал гана. Феъкьини гъана, магъар хъувуна. Икъван гагъда чун къуншияр, вахар тир, гила са хизан жеда.

- Я рыш-ш, на вуч лагыана? Вун Гьабибаз некаягынава? Заз хабар вачиз? Бес зун? Ам вуч я, кIамаш яни?

- Акъваз, акъваз, чан Айзанат, ваз акъван хъел къемир. Ина авай ахьтин са чIурувални авайди туш. Урусри лугъудайвал, формальный брак я. Зун инавай бандитри секин тун патал авунвай кар я. Масадбуруз чна чун са хзан хьиз къалурда, амай вахтара гьа виликдай хьиз амуьда.

- Я ПатIи, мегер абур жедай крар яни? Некаягь авурла, ам ви итимни жезва. Ада ви виликни вичин везифаяр тамамарна кIанзава. Ви аяларни хуьн буржарикай я.

- Я чан къунши, са везифаяр, къайгъуярни ви итимдиз герек авач. Чна абур кылиз акъудзавай амаларда ва гьа иналди куьтыгь.

- Я ПатIи, на рикIивай лугъузвайди яни? Валлагь за вибур зарафатрай къузнай.

- Во-во, гьа зарафатрай яхь, чан Айзанат. Ваз са куьникайни къурху жемир, за ви итим гьич инжиклу ийидач. Вунни заз гъвечи вах хьиз я къван. Вири гьа авайвал амуьда, анжах вуна ви Гьабибан чинар кумир. Вичин тIвар къурла, адавай са гафни лугъуз хьайиди туш. Пара хъсанди я ви итим, къени, дугъри, ихтибарлу...

- Лагь, лагь, вил ацукънавай адал зи...

- Чан Айзанат, квез я ахьтин ихтилатар? И харапIада чна сада-садаз куьмек тагайтIа, чун фад терг жеда.

Азора гъавурда гьатна, артух рахунрикай дад авач. Гьакъикъат сад тир – ПатIи Гьабибан къвед лагъай паб, зи къев жеда. Я Аллагь, мад заз вуч ахкватIа? ПатIимат хъфин патал лагыана:- Вун хуьрек нез акъваздани?

- Ваь, ваь, чан Айзанат, сагърай, къулал хуьрек алайди я, алахьда ам. Зун хъфена,- ПатIимат къарагъна ва гади кваз ракIарихъ фена.

Къуншидин гуьгъуьниз килигиз амуькай дишегълидин пагь атIана. Ибур гьихьтини адетар, къанунар хьурай, я Аллагь? Ибур, мусурманрин пачагълугъ, халифат ийиз кIанзавайбур. Европадин нагъакъан уьмуьр, итимринни дишегълийрин азад алакъаяр негъзавайбур. Гьахьлу, къени, адалатлу пачагълугъ арадал гьида лугъузвайбур. Гафарадди эхь. Крар – масадбур. Вагъшибур. Ислам диндихъ галаз такъазвайбур. Белки, джунглийрани ихьтин марифатсузвилер, ахлакъсузвилер, къанунсузвилер, ягъсузвилер авачир жеди. Я Аллагьдин жаза агакъай Айвудин лугъудай къанмаз, на зун гьиниз гьана эхир? Азорадин мягътелвал, хъел, ажугъ, гьайифвал вири сад-садак какахънавай. ЯтIани мефтIери дуьз кIвалахзавай ва фикирзавай. И ягъсузар, къанлуяр авай чкадай фад катна кIанда. Гуьгъуьнин йикъара шагъид хьайи агъвалатри ам вичин фикир дуьзди тирдахъ мадни агъурна.

Азоради къетIнавай, гуььл хтайла, куьтIни ийидач, ПатIиматакай рахадач. Амма Айвудин, адан ягъсуз чинавай разивилин, дамахвилин лишанар акурла, мез вич-виче-лай чIалал атана.

- Мубаракрай! Мубаракрай! Сандухдин паяр гьинава?

Айвудин чашмиш хъана. Ам пIузаррал ягъанатдин хъвер алай папаз килигна. Ада мубаракзава. Вуч? ПатIимата лагыана жал?

- Сандухар, паяр вучтинбур я на лугъузвай? ГьикI хъана, къил элкьевнвани?

- На зи къил секин тур. Мегер вуна чи зурба шаир Етим Эминан чIалар кIелайди тушни? Гьада лагыанай гьа, яб акала:

Мубарак хъуй гьыдай касдиз – пудни гъуй,

Вуч гаф ава, шариат я, - къудни гъуй,

Мал, меслят вичинди я, цIудни гъуй.

Мадни артух сандухдин паяр жеди.

Мубаракрай ваз, чан итим, къвед лагъай паб! Гьа и карни ахкуна заз вай. Баркалла! Айвудин вич гьахъдиз акъудиз алахьна.

- Вири хабарсуз хъана. Залай инкар ийизни ахлакънач. Са къвед лагъайдини авайди туш, ам тIвар патал я. ПатIи ина амуькун, масадбуру инжиклу тавун патал авунвай амал я. Вун архайин хьухь, зун анжах ви гуььл я. Ам ваз гьикI вах хьиз ятIа, зазни гьакI я. Адан гуььлуь чаз куьмекна, гила чи нубат я адан хизандиз гьил яргъи ийидай. Маса са карни жедач чи арада. И сирни чи арада амуькрай.

Айвудинан гафарик кьел квайтани, Азора агъунач. Абуру кьведани са булагдай яд хъванвай, гъа са гафар тикрарна. И карни са тимил йикъарилай успат хъана. Вакъи-аяр сад-садан клулаваз акъван йигиндаказ кьиле фена хьи, веревирд хъийидай вахтни амукънач.

Шамил ва адахъ галаз са шумуд дагъустанви телеф хъун. Айвудинни Патимат магъар хъувун. Азорадиз вич квачел залан тирди чир хъун. Ханбикеди Азорани галаз Сириядай катдай са улам гъатнавайдакай хабар гун... Амма крар терсеба патахъ элкъвена.

Шегъер патал лап къизгъин женгер кьиле физвай. Гьукуматдин кьушунри, Россиядин гъвадин кьушунрин куьмекни галаз, бандитрин дестеяр кеве твазвай. Чеб магълуб хъунин ажугъди пехьи авунвай ИГИЛ-дин (Россияда къадагъа авунвай тешкилат) кваталри садазни инсафзавачир. Ислягъ агъалияр яшамиш жезвай магълейрани абуру чпин сенгерар мягъкемарзавай. И кар себел яз школайрални, мискинрални, яшайишдин квалерални ракетайрин, бомбайрин, гуьллейрин хар кьурзавай.

Шегъерда Азорадиз кьве йис вилик акур хътин секинвал амачир. Гъар юкъуз цудралди инсанар рекъизвай. Квалер, дараматар чклизвай. Лагердин башчийривай, абурухъ галаз алакълу командиривай ва гъакI Ханбикедивай ван хъайивал, бунтавчийри Сириядин ВВС-дин разведкадин дараматдин кланик авунвай тунел хъиткьинарна, вишев агакълна ксар кьирмишна. СУ-22 самолет яна. Куьгъне шегъердин кланикай тухванвай фуьргъуьн (тунель) хъиткьинарна ва Алепподин кьеледин цлариз зиян гана. Гатун варцара бунтавчийр шегъердин РагъакIидай патан районар кьун патал гьужумдиз фена, ама гьукуматдин кьушунрин артиллерияди «халифатдин» клеретIар тергна. Гъа и вахтунда Алепподин цава Россиядин самолетарни пайда хъана. Бунтавчийрилай сад тергиз алакълна, ама ахпа самолетри бандитрин сенгерал цайлапандин хъилер ахъайна. Цавар рахурна, чилер зурзурна. Азорадиз акъван шад хъана хьи, Ватандин Чехи дьведа фашистри кеве тунвай Яру Армиядин аскеррив цавай советрин самолетрин куьмек агакълна кьван. «Чибуру, чибуру акъатна» мецелай акъатна гафар. Эгер Россиядин кьушунар иниз атанватIа, дявени куьтягъ жеда, и харапIадай хъфидай рекъерни ачух жеда,- фикирна Азораци.

Жигъаддиз экъечIнавайбурун къастар, мурадар акваз-акваз тIач жезвай. Абуру, жанавур акадай хперин суьруь хъиз, кьуд патахъ чклизвай. Гъар сад вичин кьил туьквей терефдихъ катзавай. Россиядин гъвадинни космосдин кьуватри гъа кар алай чкаяр лишандик кутаз ягъиз, бунтавчийрин кваталар цвал-цвалзавай, сенгерар алугарзавай. Халифатдин аскеррихъ гъич катдай мумкинвални амукъзавачир. Эмиррилай эгечIна, виридак къалабулух акатнавай. Абурун арада виликан садвал, муьтIуьгъвални амачир. Дестейрин чехибур сад-садал элкъвезвай, сада-масадак тахсир кутазвай. Гьужуналди жигъаддин кваталриз желбнавай чкадин итимар десте-десте гьукуматдин терефдал алай кьуватрик акахъ хъийизвай. Чпи-чеб абурун гъиле вугузвай.

Зулухъ ахътин гъал арадал атана хьи, бунтавчийр гьукуматдин кьушунрин гьалкъада гъатна. Алепподин патарив гвай Нубболь, Аль-Загъра шегъерар, Сафат, Хардетник, Ратиан, Башкъа, Дейр-Хафир хуьрер, Алепподин «Квайрес» аэропорт, Хан-Туман (Кьиблепад), Шейх-Магъсуд (Кеферпад), Рамус (кьиблединни рагъакIидай пад), Ларамун (рагъэкъечIидай пад) районар гьукуматдин кьушунри азадна.

Гъар юкъуз цудралди жигъадчийр рекъизвай. Айвудин квалит тахтана варз жезвай. Я адакай са хабар-терни авачир. Телефондини жаваб гузвачир. Азора рикIи рикI нез авай. Гъа ина, рикIиз клани, хуш, багъа инсанар садни тахкуна, рекъида, чIух, руг жеда,- лугъузвай ада вичиз. ГъикI лагъайтIа, гьукуматдин кьушунри яваш-яваш гьалкъа гуьтIуь ийизвай, сад-садан гуьгъуьналлаз шегъердин районар чпин гъилик кутазвай.

Азора Алепподиз акъатна кьуд йис жезвай. Жалалдин хва дидедин рикI шадарзавай чан алай са кас тир. Ада арабир диде кеве твазвай суларни гузвай: «Дах вучиз Патя халадин квалекъузвайди я? Вучиз Алифата заз стха лугъузвайди я? Чун иниз гъинай атайбуру я? Чи чIал вучиз масад я? Алифата чун Дагъустандай ялда. Вич аварви, зун лезги ялда. Чакай вахни стха гъикI жезвайди я?»

Кеве гъатзавайтани, Азораци хва са жуьре гъавурда твазвай. Ам, лап чIехиди хъиз, гъавурда гъатзавай ва дидедивай хабар къазвай: «Чна и дяве авай чкада вучзавайди я? Дагъустандиз хъфин ман».

Ханбике гъамиша хъиз, хабарсуз ва тади кваз акъатна.

- Хийирар, вах. Вун гьикI я?

- Абат хийирар, пис туш.

- Инай цIуьтхуьндай къаст амани вахъ?

- Гьелбетда. Гъахьтин мумкинвал авайтIа, лап исятда катдай.

- ЯтIа, гъазур хъухъ. Къве терефдин разивални аваз пака шегьердин адетдин агъалияр инай акъуддай дегълиз (коридор) арадал гъизва. Абурук кваз вавайни хъфиз жеда.

- Ахтармишунар авуртIа, вучда? Зав документар гвайди туш. Айвудинакайни хабар авачиз са варз я. Белки. ваз чизватIа адакай?

- Ваъ, валлагъ, эхиримжи гъафтейра гзафбур телеф жезва. Урусрин яракьрин гьунар акур моджахедар, вири авайвал туна, катзава. Америкадин кьушунар авай терефдихъ. Ви гьуьлни катнавайди я. Къенвайди тиртIа, чир жедай.

- Ой-й, я Аллагъ, Вуна хуьх ам...

- На гьам патал дуьани ийизвани?

- Вуч лагъайтIани, ам зи хчин, и руфуна авайданни буба я.

- Ахьтин бубадин,- Ханбикеди акъатIна экъуьгъна.- На гил къачу, зи вах. Ахьтин-бур туьтуьнал къуьл илисна бамишна кIанзавайди я.

- Ваз гъайифни къведачирни?

- Ваъ, валлагъ.

- Ам угърашри алцуарна, гъихьтин къени гада тир.

- Тир жеди, белки, са вахтунда. Ам гьич. Алай месэла види я. Эгер фикир дегишар-навачтIа, ваз за куьмекда. Ахпа жуван кьил жува акъудур.

- Мегер вун захъ галаз жезвайди тушни?

- Зун?- Ханбике гъайифдивди Азорадиз килигна.- Зун ваъ, чамма. Закай гьей-гавур хъанвайди я. Органризни закай хабар авайди я. Абурун гъиле гьатун бес я, зи гад чран-вайди я, чкани дустагъ я.

- Бес вун ина гьикI хьурай, я чан вах? Ви къисмет, гележег...

- Са чараяр аквада за, ина акъваздач. Са саламат чка жагъурда. Исятда саки вири жигъадчияр Эль-Маяд шегьердиз катзава. Зунни гъаниз фида. Анай – Израилдиз. Ана Дербентдай хъфенвай чи къуншияр ава. Абуру заз теклифнавайди я.

- Белки, чун санал хъфин пака...

- Ваъ, жедач, зи вах. Урусри гьар са шаклу кас ахтармишзава. Зун пака экуьнахъ фад хъиз къведа. Жув гъазур хъухъ.

- Хьурай, чан вах. Вуна ПатIиматаз лагъанвани? Чун санал жедай.

- На жуванни хчин къайгъу ая. На абурукай вучзава?

- Гъикъван лагъайтIани, ада заз куьмекар гана. Саки пуд йисуз къуншияр хъана.

- ЯтIа, ша, лугъун гадазни.

Ханбикедин теклифдин ван хъайила, ПатIимат цавуз акъатна.

- Ваъ, эхир, куьне вуч лугъузвайди я, мегер ам жедай кар яни? Зи гьуьл ина кучук-нава. Хва квахънава, гъина аватIани чизвач. Хва гьат хъувун тавунмаз зун инай санизни фидач. Гъабибни хъфизвани?- элкъвена дишегъли Азорадихъ.

- Ваз Гъабиб гъинай аквазва?- хъел атана Азорадиз.-Течиз тушир къван, ам авачиз пуд варз я.

- Аллагъдиз шукур. Белки, ам ахкъатин...

- Гуьзета, гуьзета, ахкъатда ам,- гаф кудна Ханбикеди. Ахпа Азорадиз сагърай лагъана, хъфена.

Пакадин югъ гуьзетиз йиф акъатна. Виридалайни яргъи йиф. Дишегълидин къарай квадарай ва пакадин йикъахъ умудар артухарзавай йиф. Агъ фикирар, фикирар. Абуру Азора ватандизни, багърийрин патавни хутахна. Абурун кьужахра гьатиз ахкъатни хъувуна. Дидедин вилик метIерал ацукъна, багъишламишунни тIалабна...

Ахвар атанач дишегълидиз, анжах экв малум жедай къилияй адан вилер акъал хъана. Гъа и легъзеда ахварни акуна. Ам садрани такур хьтин дараматда ава. Аниз дах, яаъ, Зарият къарини къевезва. Шад хъайи Азорадиз абурун патав физ кIанзава, амма кIвачер юзавач, на лугъуди дамарра иви амач. Гъарайиз кIанзава, амма туьтуьнай сес акъатзавач. Багърийриз ам акунни ийизвач. Адан нефес дар жезва, бедендал гуж акъалтзава,

рикѐ кичІ гьатзава. Гьа и арада сада лап япал далдам гатазва? Дам-дам, дам-дамадам, дам... И сесиник эверзавай сесни акат хьийизва.

- Я рыш-ш-, Айзана-а-т-т. Вун ксанмани-и?

Ханбике. Ханбикедин сес. Азора, ягъайди хьиз, ахварикай кватзава. Дам-дамадам-дам... рақІар гатазва.

- Исятда-а-а,- ада ван акъудзава. Къарагъзава, рақІар ахъайзава. КІвализ военный тамам партал алай Ханбике гьахъзава.

- Йифди вил виликни кягъайди туш, я кье, ингье экуьнахъ ахварин хиялдиз фена,- вичик тахсир квайда хьиз лагъана Азорати.

- Жеда й крап я, зи вах. Вични вилик ихътин жавабдарлу вакъиа квайла.

Абур гьич, чна гежна виже къведач. Ана кье инсанрин гьуьл жеда.

Азорадик тади акатна. Ада Жалалдин месикай кхудна, адал партал алукІна, та-диз-тадиз адаз тІуьн гана ва вичини сивел къас эяна ва «зун гьазур я» лагъана.

Ханбикеди вири куьчейрай са манийвални авачиз Азорани Жалалдин тухвана. Вишералди инсанар (дишегълияр, аялар, яшлубур ва моджахедар) кІватІ хъанвай майдан акурла, Азорадин вилер элкъвена. Инсанрин сел мадни къвезвай. Чпин шалта-палта авай чувалар, чантаяр, арабаяр, коляскаяр, алерар гваз. Инай хъфиз жеда жал?- фикирна Азорати.- Бажагъат. Моджахедри са гьихътин ятІани чарар гвайбур къилдин майдандал ахъайзавай. Азадвилехъ, ислягъ уьмуьрдихъ цІигел хъанвай инсанар и дяведин фурай экъечІунин къастунив ацІанвай. Гьилера яракъ авай аскеррин гъараюнриз, экъуьгъунриз, тІваларалди гагунизни килиг тавуна, инсанри улакъар алай чкадихъ ялзавай. Чеб кІеве гьатиз акурла, аскерри инсанрин къилерилай автоматдин гуьллеяр ахъайна. Пис гъараяр акъатай дишегълийри, аялри къулухъди чІугуна.

- Ваз кичІе жемир, зи вах,- лагъана Ханбикеди,- ша захъ галаз.- Ада, гьуьрчен геле гьатнавай пеленгди хьиз, аста-аста ва вилегъдиз виликди еремишна. Ам акур кье моджахед Ханбикедин пагав атана ва сада-садаз салам гана. Ханбикеди абуроз ишарадалди Азорани Жалалдин къалурна ва куьруь ихтилат авуна. Абуру дишегълийриз гьатта чара хъжедай мумкинвални ганач. Азорани Жалалдин вилик кутуна чпин гуьзчивилик квай майдандал тухвана.

- Хъсан рехъ хъуй ваз, зи вах. Сагъ-саламатдиз ахгакърай ватандиз къван. Къени инсанар гьалтрай вал,- алхишна Ханбикеди.

- Сагърай, зи вах, пара сагърай вун. Жува-жув хуьх. Белки, чун гьалт хъийин. Чан аламукъайтІа, ви багърийрал къил чІугвада за.

- Амин, амин, амин-н-н,- пуд сеферда тикрарна Ханбикеди.- Аллагъдин регъимдик кваз хъуй вун гъамиша, зи вах. Сагърай!- вилерал стІалар акъалтай дишегълиди Азоратиз эрчІи гьил юзур хъувуна ва маса патахъ гьерекагна.

(КъатІ ама)

Лезги Арифан - 60 йис

Лезги Ариф (Агъмедов Ариф Шемсединович) 1962-йисан 31-декабрдиз Хасавюрт райондин Цийи Къурушрин хуьре дидедиз хъана. 1982-йисуз хуьруьн юкьван чирвилерин мектеб акъалтIарна. 1982-1983-йисара Советрин Армиядин жергей-ра къуллугъна. Гуьгъуьнлай ада Горький шегъердин механический техникум акъалтIарна, хайи хуьруьн совхозда уьзуюмчивилин майишатда зегъмет чIугуна.

Гьеле мектебда кIелзавай йисара ада шишар теснифзавай. Лезги Арифан яратмишунар хайи чIалал акъатзавай жуьреба-жуьре изданийра чапнава ва гъакIни 2002-йисуз акъатай къурушви зарийрин эсеррикай ибарат «Яру дагъдин шагъвар» тIвар алай кIватIалда гъатнава. (И кIватIал рагъметлу Ибрагъим Мурадовахъ галаз санал туюкIуьрайдини рагъметлу Лезги Ариф я. Спонсор – Н. М. Мегъмандаров).

2007-йисуз Лезги Арифа, «Къурушрин сес» тIвар алаз, Къурушрин аслу тушир газет арадал гъана ва эхиримжи нефесдалди и газетдин къилин редактордин везифаярни тамамарна. Ам Лезги писателрин Союздин член тир. Лезги Ариф 2009-йисуз рагъметдиз фена. Ам багъри мука – Цийи Къурушдал кучукнава.

Лезги АРИФ

МИНЕТ Я ВАЗ, ЗАВАЙ САБУР КЪАКЪУДМИР

(Шишар)

ЛЯНЕТАРНА

Тимил хъванач, гзаф хъвана,
Яру хъана вилерин мекъ.
Йифен ширин ахвар хана,
Гъуьрметарна за ваз, эрекъ.

Чидайди я лугъуз къадар,
Кана жуван жигер, ратар,
Гъар пакамахъ къилин тIалар
Къисметарна на заз, эрекъ.

Руьгъни, рикIни, эрекъ, на нез,
Хзандин вун хъанвай эвез,
Жизви амай рагалай къевез,
«Куьмекарна» на заз, эрекъ.

Мехъер-межлис къалар хъана,
Къиле шейтIанд къалар хъана,
Ксур чка салар хъана,
Зиллетарна на заз, эрекъ.

Зи чирвални, зи деринвал,
Гъайбатлувал, зи секинвал,
Къакъудна гъаки зи эркинвал,
Туйгъметарна на заз, эрекъ.

Фикир-фагъум гзафна за,
ДуркИунарни саф-сафна на.

Зи чандизни хилафна на,
Къелетарна за, хъваз эрекъ.

Сагълам чанда тІал хъайила,
Нефес кузвай цІал хъайила,
Уьмуьрдин са пай фейила,
Лянетарна за ваз, эрекъ.

СЕС ЦЕ НА ЗАЗ

МичИи йифиз, бирдан ракиар гатана,
Гуьзет тавур мугъман гъенел атана,
Жез кІанзавай вич райондин депутат,
Халкъдилаи вич вине къунвай кандидат.
Салам гана, къве гъиливди гъил къуна,
Гардан кІирна, хуруд къаншар къил къуна,
Шузарал мез элкъвез, ийиз уюнар,
Атай касди башламишна жузунар:
– Гъики я, стха, диде-бубад кефияр?
Аял-куял, ви хзандин дердияр?
Хуьзвани, лагъ, цура малар, хипер на,
Агуднаван хуьтІуьн алаф-векъер на?
– Алейксалам! Буба къена къуд йис я,
Диде месел алкІанава, цІуд йис я.
Аллагъ шукур, хзанар са бубат я,
Къве хеб ава, вацра вадра нубат я.
– РикІел хкваш, феи вацран киш юкъуз
Салам ганай за, хкажна гъил цавуз.
Ви эмедин хцин гурлу мехъерал,
РикІелламан, илигнаи за къуьлерал?!
Ви халадин апай къеи дуьайрал,
Зун яс чІугваз акъвазнавай яхайрал.
Акъвазва ваз чи мукъвавал яргъаз туш,
Къуншид хцин бажанах, вун чараз туш.
– Бес ви салам алуддани рикІелай,
Алатнавач гъеле зи къил-къилелай.
Эвер тавур а мехъерик вун квазвай,
Вахъ вун хътин ампарни галазвай.
Минет я ваз, завай сабур къакъудмир,
Инсаф ая, чан туйтуйнай акъудмир.
Вуч кІанзава ви чІехи тир къуллугъдиз?
Лагъ ви рикІик вуч кватІа заз ачухдиз.

– Ви сес це заз, ам зи гуж я, аман я.
Сес це на заз, зун виридлай хьсан я.
Сес це на заз, ам ширин я, нямет я.
На гайи сес заз дуьньядин девлет я.
– Пагь! ГьакI лагь ман, яргьияр куьз герек я,
Ви гьилияй халкъ гьакIни фадлай гьелек я.
Зи дуьшкуьн сес куьмек жеч ви дердинииз,
Дуьнья тIуьна, тух тежедай нефсиниз.

ЧАХУТНА ХЬИ

(Са яран бубади езнедиз)

Дуьз гелевай,
Руш вижевай
На рекьелай
Алудна хьи!

Вахъ жез кIвал-югъ –
Лугъуз, аюх,
Зани артух
Умудна хьи.

Сив жез гьерер,
Кьурла кьинер,
Зани кьенер
Ахлудна хьи.

Кьилел бармак
Гьалчна, са вак
Зи кIвале гьакI
Ахцукьна хьи.

Папан кIвале
Кухтун бине,
На чи зегьле
Кьакьудна хьи.

Ферсиз залум
Хьана кьавум,
Зи пулдин тум
Хкудна хьи.

Дарна заз кIвал,
Лална зи чIал,
Зи кьилиз тIал
Акьудна хьи.

ШейтIандин мам
Хьваз хьайи лам,
Чав дертни-гьам
Агудна хьи.

Вич са кубут,
Хесет-барут.
Зи кIвализ чIут
Авудна хьи.

Тийиз са кар,
Темпел санкIар,
Варцар, йисар
Шумудна хьи.

Бубани ви
Хьана зили,
Зи чанд иви
ХупI-хупIна хьи.

Жендекдиз сагъ
Кьисмет хьайд агъ,
Зи кIвал-утагъ
Айрутна хьи.

Яр яз кьуна,
Я куьт, вуна
Зи руш Суна
Гувудна хьи.

Я эйбежер,
Таьсир тежер,
На чи рикIер
Чахутна хьи.

ЧУЪХВЕРБЕГ

КІвале, къедел, хуьре, кимел
Алай вири элдин медел,
Дамахзавай къацІай тІварцІел
Инсансуз я и Чуъхвербег.

Зи гафариз, ша, це дикъет,
Гъавурда куьн акъаз, гъелбет,
Зерре регъуь тежер сифет
Алайди я и Чуъхвербег.

Тахъун патал буш рахунар,
Тавуна кІус вич дакІунар,
Лугъун адан за ахунар,
Абурсуз я и Чуъхвербег.

Жендек вичин я севренди,
Жуьрэт вичин я вечренди,
Хесет вичин я кІекренди,
Ухшарсуз я и Чуъхвербег.

ВакІал алай лянет ала,
Ламрал алай къимет ала,
ГъвечІи-чІехид туьгъмет алай
Намуссуз я и Чуъхвербег.

Лугъун хуьре ава мехъер,
Тавунамаз вичиз эвер,
Пуд югъ амаз авуна звер,
Уртах жеда и Чуъхвербег.

Беден зурзас, къацІана къам,
РикІелай физ гъатта салам,
«Хцуз, – лугъуз, – са виш грамм»,
Кеф жеда вав, я Чуъхвербег.

Тахъайла ви мукъва-къили,
Тахъайла ви дустни къунши,

Суватдиз кІус тушиз регъуь,
ГъикІ къведа вун, я Чуъхвербег?!

Я ава чидач, я авач,
Я ама чидач, я амач,
Я къваз чидач, я чидач гъач,
Гъаясуз я и Чуъхвербег.

Я акъул авач, я абур,
Я намус авач, я сабур,
Я гъуьрмет авач, я хатур,
Виждансуз я и Чуъхвербег.

Хъивегъна са литр эрекъ,
Чиниз, пелез акъатна гъекъ,
Яру хъана вилерин мекъ,
Акъваз жеда и Чуъхвербег.

ЭкъечІайла майдандал вун,
Юзур ийиз цел хъиз руфун,
ЗатІни туш ви патав маймун,
Бес тушни ваз, я Чуъхвербег?

Чуъхуьдай къван къацІай пекер,
Кармаш хъанва папан гъилер,
Гагъ къил акъаз, гагъ пІузар, нер,
Ша, бес хъуй ман, я Чуъхвербег.

Къадар хъанач, артух хъана,
Къуд къилни ви ачух хъана,
Шад межлисда шулугъ хъана,
Квахъ, алата, я Чуъхвербег.

Чара ава ви пекериз,
Къачуз жеда мадни цІийиз,
Чара авач къацІай тІварцІиз,
Ша, аян хъухъ ваз, Чуъхвербег.

КЪУДУЗ ХЪАНА

Етим-есир хъана кассир,
Кепек акваз къудуз хъана.
Мад садазни туш и кар сир,
Вич са пар яз кІудуз хъана.

Пер гъилевай кесиб ксар
Тухарзава гафаралди.
Гъикъван давам хъуй и крар,
Мажиб тагуз варцаралди.

Кесиб касдин зегъметдин пул,
Бубад мал хъиз, дадмишзава.

Къейи касдин чІугуна къул,
Кафанни кваз удмишзава.

Зегъметчийриз: «Авач-амач» –
Эзберзава са ихтилат.
Къуллугъчийрин дабандиз мач
Гун хъанава ваз хесият.

Акъвазармир шейтІан патав,
Гъарам тІуьналд тух жедай туш.
Жегънемдиз къверд, къуна жилав,
Женнет багъдиз сук жедай туш.

НЕФСИНИЗ КЪИЙ

(Са бухгалтердиз)

Буна капаш ацІай пулар
Къачузавай пенсиниз къий.
Халкъдин малар ацай тупІар,
Тух тежедай нефсиниз къий.

Кимерални рахаз, къекъвез,
А вахъ авай кефиниз къий.
Буш сейфинал гъилер элкъвез,
Тух тежедай нефсиниз къий.

Мез галкІуриз, рахаз хата,
Къуллугъ кІандай сесиниз къий.

Халкъ вири са тунва пата,
Тух тежедай нефсиниз къий.

Печатдихъни галаз хъуьтІуьз,
Тухвай къати женгиниз къий.
Гъамбархана тІуьна михъиз,
Тух тежедай нефсиниз къий.

Къевидаказ гъута къунвай,
Суддай хкай севтиниз къий.
Бугъайрикай арха къунвай,
Тух тежедай нефсиниз къий.

НАМУС ХВЕНАЧ

КІел авуна дикъетдив
Буна кхъей шиир за.
Къачу, тамаш къиметдиз:
Намус хвенач, шаир, на.

Хъанач вахъ фикир тамам,
Ялтахвал на саймишна.
Гайилахъди виш грамм,
Буна макъам дегишна.

Садвал вуна алатІмир,
Ам акъулсуз кІвалах я.

Вун ламарив агатмир,
Ам эшегрин яйлах я.

Шиир яргъи хъуналди,
Акбул гзаф жедай туш.
Гъахъсуз къимет гуналди,
Вал са абур къведай туш.

Гъа иналди шиир за
Куьтягъзава, на яб це.
Къачу къелем, шаир, на
Зи гафариз жаваб це...

Гьикаят

Фейруз БЕДЕЛАХТУЛ

СА МИЛЛИОН ДОЛЛАР ЖАГЪАЙ ЛЕЗГИДИКАЙ КЫСА

Йикъарикай са юкьуз Лезгидиз са цIуру чамадан-дипломат жагъана. Ая авачир цIийи дипломат ада кIвализ хкана ахъайна. Адан къене авайбур акурла Лезги вичин вилерин чIалахъ хъанач. Икъван чIехи пул санал, адаз анжах кинорай акунай. Лезгиди пул гьисабдайла адан тупIар галатна: дипломатда дуьппедуьз са миллион авай. Вични долларар! Ам и пулун иесидихъ гзаф къекъвена, амма вуж ятIа чириз – жагъуриз хъанач. Вучиз лагъайтIа, ада «И чамадан нинди я?» лугъуз, анжах лезгийривай жузунай. Акъван пул гвай лезгини я Дагъустан пата авайди туш, я Азербайжан пата. Кар икI акурла, гъамиша гьалал нез вердиш Лезгидиз, и пул авай чамадан тухвана гъа вичиз жагъай чкадал кадар хъийиз кIан хъана. Ам маршрутдин автобусада ацукъна рекъе гъатна. Виликай къвезвай астановкадал маса чIалал рахадай сад машиндиз акъахна, адан патав гвай чкадал ацукъна. Вичини фад-фад лугъузвай: «Са чамадан пул хъайитIани жагъанайтIа, зун и кесибвиляй акъатдай!» Сифте, рикI хъуьтуьл Лезгидиз вичин гъиле авай дипломат и патав ацукънавайдав вугуз, «Ма, бахтавар хъухъ!» лагъана вичиз автубусдай эвичIна хъфиз кIан хъана. Амма Лезгиди вич хвена. Ахпа ада и патав гвайда тикрарзавай гафар вичи-вичиз къеняй тикрарна. Тикрар ийиз-ийиз и гафар Лезгидин бейнида гъатна. «Заз а пул авай чамадан гъазур жагъанва ман!» – фикирна Лезгиди. – «Белки адакай са менфеят къачуз жеда жал? Ваь! И пул за садавни вахкудач!»

Ам эхиримжи астановкадал эвичIнач, гъа автобусада авазни къулухъ элкъвена, кIвализ хтана. Рекъе фагъумиз эгечIна:

– За и пул квез харж ийин? – адаз сакIани и пул харждай чка жагъизвачир. Эхирдай, Лезги ихътин къарардал атана: – За и пул жуван халкъдиз харжда! Анжах эвелни эвел лезгийрин чIехибурал меслятна кIанда! Абуруз гъи кар халкъдиз гзаф герек ятIа залай хъсан чида.

Сифтени сифте адан къилиз атайди са милли телеканал ахъаюн хъана: къуй къве патаз пай хъанвай лезгийриз абурун руьгъ галкIур хъийидай са телеканал хъурай. Вичин идеядин дуьзвилин чIалахъ хъун патал лезгийрин лап чIехибурукай тир са касдин патав фена, вичин мурад лагъана, меслят кIан хъана: и фикир ван атайла чIехидаз хвеши жедай хъиз чидай. Анжах масакIа хъана:

– Яда, телеканал вуч я? Ваз маса дерт – сер амачни? – лагъана чIехида.

– И дуьньядин халкъар фадлай къве патахъ пай хъанва, – лагъана Лезгиди. – Информация авайбур, информация авачирбур. Чун информация авачирбурун

жергейра ава. Гъавиляйни чавай и дуьньяда чал гьалтна кIанзавай чи пай къачуз жезвач.

– Абур гьакIан гафар – чIалар я, – лагъана лезгийрин чIехида. – Информаци-ядикай вучзавайди я?! Чаз авачирди пул я, пул! Чаз телеканалар тIимил авани? ЦIудалай гзаф я! Гъа авайбурув хъсан кIвалахиз гун герек я?

– Абуру чаз я дуьньядикай, я чи халкъдикай информация гузвач. Я къенин югъ чирзавач, я виликий къезвай перспектива. Чаз чун вужар ятIа чирдай телеканал герек я. Чун гьинай атана, гьиниз физватIа чирдай журналистар герек я! КIвалахзавай каналрай хъсан са затIни акван мумкин туш, чIуру затIар лагъайтIа, абуру гьар юкъуз тикрарзава. Абурун хийирдилай зиян пара я!

– Абур дуьз рекъиз хкана кIанда, – лагъана чIехида. – Чун и кардал алахънава.

– Бес и чIавалди абурукай тек садни дуьз рекъел хтана аквадач хьи!

– Чна а проблемадал кIвалахзава! – жаваб гана чIехида.

– Бес вуч ийида, и пул квез харжда? – жузуна пул жагъанвай Лезгиди.

– Вуна са газет ахъая. Газетди халкъдиз телеканалдилай гзаф куьмекда. Вуна жува лагъ, алатна физвай эхъенар хъсан яни, гъамиша амукъдай газетар?!

Пул жагъанвай Лезгидиз хъфиз кIан хъайила, лезгийрин чIехида мили ванцив лагъана:

– Ваз хъсан чизва хьи, зи бизнес тек са зиди туш, вири лезгийринди я! Заз зи бизнес чIехи ийиз, дуьньядин базардиз экъечIиз кIанзава. А пулуникай са виш агъзур доллар зав гице. Ахпа за вав артухни алаз вахкуда.

Лезгидиз жгъанвай пул са виш агъзур доллар тIимил хъана...

... «Газетдин чIехидал меслят тавуна жедач!» – фикирна пул жагъанвай Лезгиди. Акъахна автобусда, акъатна фена газетдин чIехидан патав.

– Газет чаз авазва ман, – лагъана редакторди. – Им газет тушни?!

– Газет я, – лагъана пул жагъанвай лезгиди. – Амма ви газет часпардин чи халкъ галай пата ваь, муькуь пата ава. Садни, газет газет ятIа вацра къвед-пуд нумра ваь, гьар юкъуз са нумра акъатна кIанда эхир.

– Чибру гьафтеда са газет анжах кIелзавайди я, – жаваб гана редакторди. – Гъа и авайбур лезгийриз артухни я! Гьар юкъуз цIйии нумра акъатна хъуй, абуруз маса кIвалахар къбилиз акъуддай вахт амукъдач. За ваз меслят гун: вуна фена Дербентда са институт ахъая. Дербент лап дегь девиррилай чи бубайри эцигна, чи бубайри ягъийрикай хвенвай халис чи шегъер я. Чаз ана са духовный центр герек я.

– ГьакI жеда жал?

– Тахъана ина вуч ава хьи? Завай хъайитIа, гьакI хъсан жеда. Вуна са институт ахъая. Адаз пулни тIимил фида. Садни гьар аялдивай са тIимил пул къахчу-дамазни ви гъилизни капитал къведа.

Пул жагъанвай Лезги акъатна хъфидайла редакторди адаз мили ванцив лагъана:

– Вуна са виш агъзур доллар зав гице. Чи газетдин финансрин гьалар акъванни хъсан туш.

...Пул жагъанвай Лезги са шумуд йисар вилик институт ахъайнавайдан патав фена, вичин фикир лагъана, меслят кIан хъана.

– Хъсан фикир я, – лагъана институтдин ректорди. – Анжах чаз – лезгийриз институт авазва ман... За ахъайнавайди институт тушни?!

– Ви институтди дипломар гузва, чирвилер ваь, – лагъана пул жагъанвай лезгиди. – Заз чирвилер гудай институт ахъайиз кIанзава. Заз кIанзава, чи жегъилрикай специалистар хъана.

– А кIвалах за ийида, – лагъана институтдин чехида, ахпа мили ванцив алава авуна:

– Вуна са виш агъзур доллар зав гице, за зи институтдин материальны-технический база мягкемарин, ахпа – са йисалай са миллион доллар вахгуда за вав.

Пул жагъанвай Лезгидивай адазни «ваъ» лугъуз хъанач. Чара авуна са виш агъзур доллар вугана. Ахпа жузуна:

– Бес за амай пул вутІ ийин?

– Яда, ваз пул харждай чка жагъизвачни? Вуча, за харжин! – лагъана ректорди. – И гафар зарафатар я! – вичив вуганвай пулни къахчуз киче яз алава хъувуна ада.

– Белки за са «Аналитический центр» ахъайин. КІватІин аниз са цІуд-цІувад къили кІвалахзавай кас. Абуру чаз ван жезвай, чна кІелзавай, чаз къалурзавай информация са системадик кутурай, анализ авурай... Чаз чи къенин гьалар авайвал чир жедайвал, пакагъан йикъан контурар аквадайвал... ТахъайтІа, чун буъркъецар хъиз ава...

«Чехида» адан гаф атІана:

– Яда, я къегъал, гзаф яргъал килигун герек авайди туш. Зи меслят ам я хьи, вуна «Торговый центр» ахъая. Ана вири аваз жеда: тІуьн – хъун, авторитет ва маса загІар. Вун шегъерда вирида тупІув къалурда.

...Пул жагъанвай Лезги «Торговый центрдіз» чка къачун патал чилер пайзавай чІехидан патав фена:

– Заз чибурукай са виш – къве виш касдиз кІвалах жедайвал са «Торговый центр» ахъайиз кІанзава, – лагъана ада. – Куьмек це, за а дарамат эцигдай чил къачун.

– Пул гвани вав? – жузуна чилерин чІехида.

– Гва, – лагъана пул жагъанвай Лезгиди. – Заз са миллион доллар пул жагъанва. Гъам заз жуван халкъ патал харжиз кІанзава.

– Са миллион? – мяггтелвал къалурна чІехида. – Яда зав икъван чІехи должность гва, гъакІ ятІани, завай са йисан къене кІватІ жезвайди сад – къве миллион я. Вун гзаф бахт авай итим я, амма а бахт ваз гъилляй ахъайиз кІанзава.

– Вучиз? – жузуна пул жагъанвай Лезгиди. – Заз а бахт жуванбурухъ галаз пайиз кІанзава.

– Пайиз кІанзава? – хвеша хъана чІехидаз. – Лап хъсан! Зун жуванбурукай тушни? Я! Зав гице а пулун зур, чи халкъ патал а «Торговый центр» за жува эцигин. Вуна вучиз азиятар чІугвада къван? Ваз чидани и чи шегъерда чил къачун гъикъван залан кар ятІа? Ваз и кардикай хабар авай хътинди туш. ТІимилди виш кагъаз кІватІна кІанда. Гъар кагъаз патални тІимилди пудра фин – хтун герек къведа. Ваз гъакъван вахт авани?

– Ваъ! – лагъана пул жагъанвай Лезгиди. Ахпа акъудна вичин чантада амай пулун зур и «Чехидав» вугана:

– «Торговый центр» вуна эцигда ман...

– Бес гъикІа! Эцигни ийида, анихъни алатда!

Пул гъиле гъатайдалай къулухъ чІехида са низ ятІа зенг авуна:

– Зун исятда къвезва! – Ахпа пул жагъанвай Лезгидихъ элкъвена:

– Къе заз вахт авач, – лагъана... – Са вахт хъайила чун хъсандаказ ацукъда, са «шиш-виш» ийида чна.

Ам акъатна фена, ахпа къулухъ элкъвена:

– Вун гъич а пул вегъена пул къахчузвай автоматрихъ галаз къугъвайди яни?

– Ваъ!

– АкІ ятІа ваз дуьньядин лап чІехи кеферикай сад акунвач хьи! За ваз са меслят гун: гъиле пул гъатнавай чІавуз фена а автоматрихъ галаз къугъугъ! Михьи адреналин я, адреналин!

– Вири пул автоматри къакъудна хъуй вучда?

– Са затІни, – лагъана чІехида. – А автоматрин са пай зибуру я! Садни, а пул чибуру вав тадаиди туш. ГикІ хъайитІани, гъарда са багънадив вавай къакъуд-дайди я, – ам элкъвена хъфена.

... Чилер гузвай чІехидан контордай акъатна кІвализ хкведайла Лезгидал вич «чІехибурукай» яз къазвай мадни сад гьалтна. На лугъумир, «Са семе лезгиди вичиз жагъанвай пул гьидаз-гъадаз пайзава!» лугъудай хабар шегердиз чкІанва къван. И «чІехида» гьил Ленина хъиз винизна пул жагъанвай Лезги акъвазарна. «Чехида» лагъана:

– Яда, я чан стха, я хзан текъейди, за ви рехъ гьикъван хуьда? Ваз чидани, и чи шегерда я Шарвилидин, я Гъажи Давутан тимталар авачирди? Гъеле за СтІал Сулейманан тІвар къазвач! Зун шумуд йис я и кардин гуьгъуьна аваз, амма пул гвай кас жагъин тийиз. Хъсан хъана вун зал гьалтна.

– Гьикъван пул герек я? – жузуна пул жагъанвай Лезгиди.

– Гъар тимталдиз яхІурни цІуд – виш агъзур доллар! – жаваб гана «чІехида». – Са виш агъзурни алава харжариз герек къведа.

– Акъван зав гумач, – лагъана Лезгиди.

– ГьикІ гумач, я къарай атІайди? – хъел атана «чІехидаз». – Заз тІмилди къуд виш агъзур доллар пул герек я! За са кІвал Маскавда, са кІвални Санкт-Петербургда къачуна кІанзава гадайриз! – Ам гъавалат хъана алатзавачир.

– И лезгийрикай са зун яни гъиле пул гъатнавайди? Виш миллионар гвайбуру ава. Вун абурун патав вучиз физвач? – хъел галаз жузуна пул жагъанвай Лезгиди.

– Виш миллионар гвайбуруз виш миллион дертни ава, – жаваб хгана «чІехида». – Загранпоездкаяр, турнеяр, саунаяр, казинояр ва илахир... Абуруз халкъ галай патлахъ килигдай вахт авач.

... КІвалин патав «чІехибурукай» са шумуд акъвазнавай, Лезгидин рехъ хуьзвай. Абуру пул жагъанвай лезгидал алтІуш хъана:

– Вуна зал меслят тавуна вучиз гьидаз-гъадаз пул пайзавайди я, – жузуна са «чІехида». – Идаз ей! Зи гададиз дача авач, ида пул куьчейриз гадарзава.

– А пул жагъайвал вуна вучиз заз хабар ганач? – гъарай гана маса «чІехида». – Ваз чизвачни халкъдин чІехибуру цІикъвед фара алай «Жипра» аваз къекъвена кІанзавайди? Заз «Жигулини» авач!

– Ви тІиш вуч я, жибинда са миллион пул туна къекъвез? – адал гъарза хъана пуд лагъай «чІехиди». – Ахътин пулар зун хътинбурун сейфера хъана кІанзавайди я! РикІ дарих хъайи чІавуз акъудна, гьисаб хъувуна, ахпа мадни гъана хутадайвал!

– Акъуда жибинра амай къванбуру зав вахце! – эмир гана къуд лагъай «чІехида». – Шумуд югъ я завай саунадиз физ тежез!

– Ядаяр, куьн адахъ галаз вучиз къугъвазва? – лугъуч гъарна вад лагъай «чІехида». – Адан тІиш-тІиш ягъана кІанзавайди я! Идалай къулухъ са манат жагъайтІани гваз хтана чав – чІехибурув вахкудайвал!

«ЧІехибуру» пул жагъанвай Лезги тадиз тукІунвай верч хъиз алажзавай. Доллардин пачкаяр фадлай «чІехибурун» гъилера авай. Лезгидай гъараяр акъатзавай:

– Квез завай вуч кІанзава? Куьн зал вучиз алтІуш хъанва?

– ГьакІкІа! – жаваб гузвай «чІехибуру».

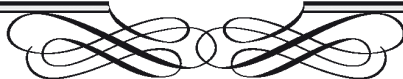
– Вучиз?

– Вучиз лагъайтІа, чун чІехибуру я! – лугъузвай «чІехибуру». – Ван акъудмир! А жуван къве тІуб алайдал къуд тІуб илиса!

«ЧІехибуру» алатна хъфена. Пул жагъанвай Лезги рекъин юкъвал аламукъна. Адаз вуч ийидатІа, гъинихъ фидатІа чизмачир. Адаз чилерай чилиз аватиз кІанзавай...

Дербент, 2007-йис.

Илим ва культура

РЕДАКЦИДИН ПАТАЙ

И мукъвара Дагъустандин ктабрин чапханада «ЕТИМ ЭМИН» Цувай куз тахъай цIарар» тIвар алаз цIийи ктаб акъатнава. Ам гъазурнавайди Мансур Куъреви (Низами Абдулгъамидов) я.

Мансур Куъревиди Етим Эминан уьмуърдин рехъ ва яратмишунрин ирс ахтармишиз са шумуд йис я. ЦIийи ктабда гъатнавай гзаф шииррикай веревирдер, девирдин талукъ уламрикай къейдер «Самур» журналдизни акъатайди я. Пара чIехи зегъмет чIгуна акъатнавай ктаб куьне кIелда, къиметарни, меслятарни гъардахъ вичинбур жеда. Амма и ктабдалди Мансур Куъревидин кIвалахар куьтягъ жезвач. Ада вичин ахтармишунар ва икъван чIавалди малум тушир эсеррихъ къекъуьнар давамарзава. Агъадихъ гузвай шиирни цIийи ктабда гъатнавач, вучиз лагъайтIа ам ктаб чапханадиз фейидалай гуьгъуьниз жагъун хъувунва.

И кIвалах чна къедлай кьулухъни давамарда.

Етим ЭМИН

ШУКУР ХЪУЙ ВАЗ, Я САД АЛЛАГЪ¹

Шукур хъуй ваз, я Сад Аллагъ, Азимушан², я илагъи³,
ХупI зи кьилелди атана ихътин заман, я илагъи:
Азраил атайла са кьуз, гваз ви фарман⁴, я илагъи,
Гъич са гъакимдивай⁵ женни дава-дарман, я илагъи?
ГъакIни чна тIалабда хъи вавай иман, я илагъи⁶.

Шукур хъуй ваз, я Сад Аллагъ, гъар са фиил⁷ я ви къадар,
Гъич са касди авур игъсан⁸ Зулжалалди⁹ ийич квадар,
Гъар са хатад нес я зун, ви кьуллугъда я хъи икърар,
Гунагъдивай яргъа къвазна залум чанди къадач къарар¹⁰,
Чида[тIани] гъам чIугвар чIал¹¹, терез-мизан¹², я илагъи¹³.

**Етим Эмин аси лукІ я, Къадир Аллагъ²², ваз дад²³ авур,
Агъ ЧІугуна²⁴, ви регъимдик умуд хъана, феряд²⁵ авур.
Эй Чехи Кас²⁶, Забиуллагъ²⁷ ажалдикай азад авур,
Ихътин Чехи хифетдин къуз Ибрагъим-Халил²⁸ шад авур,
Валай гъейри низда чна феряд, аман, я илагъи²⁹.**

¹ И шиир филолог Р.Гъайдарован архивда хвенваз хъайи дафтардин 112-113 лагъай чинрай гъатнава, ам аджамдай гилан девирдин лезги алфавитдин гъарфариз тамамдаказ акъудна сифте яз гузва. И эсер къурагъви Абдурагъманов Абдурашидавай гъатна Арбен Къардаша чапдай акъудай Е.Эминан «Илагъи» тІвар алай шиирдиз пара мукъва я. Аквадай гъаларай, и къве шиирни Эмина вичин хци зигъиндалди диндин мавгъуматрай къил акъудиз алахънавай вахтара кхъенва.

² **Азимушан** – Аллагъдин тІварарикай са тІвар, «дережадиз вине авайди» лагъай ЧІал тир.

³ **Илагъ** – гъуц, урус ЧІалал: «бог», «божество», «боже».

⁴ **Фарман** – къанун яз къабулнавай къарар, инал: «атІа дуьньядиз тухунин къарар».

⁵ **Гъаким** – инал: духтур.

⁶ Инал шаирди вич рекъидайла (*Азраил атайла*) къванни вичиз иман гун, яни вич диндихъ агъадайвал авун Аллагъдивай тІалабзава. И гафари шаир дуньядиз килигунин тегъерни динди дуьньядин гъаларин гъавурда твазвай тегъер Эминан умуьрдин бязи вахтара са жуьрединбур тахъайди къалурзава.

⁷ **Фиил** – инал: кар, кІвалах.

⁸ **Игъсан** – инал: хъсанвал.

⁹ **Зулжалал** – Аллагъдин тІварарикай са тІвар, «тарифдалди машгъур тирди» келимадин мана авай.

¹⁰ Инал шаирди чан алай инсандивай «гунагъар» тавуна акъвазиз жедач лугъузва.

¹¹ **Гъам ЧІугвар ЧІал** – гъам (*гунагъ*) алцумдай ЧІал.

¹² **Терез-мизан** – инсанди и дуьньяда авур хъсанвилеринни писвилерин заланвилер гекъигна алцумун патал атІа дуьньяда дингъглийри жеда лугъудай терез.

¹³ Шиирдин чаз гъатнавай вариантда цІар и жуьреда кхъенва: «Гъам ЧІугвар ЧІални чида хъи, терез-мизан, я илагъи...» Чна и цІарцІин мана мадни артух тайинди хъун патал адан са бязи гафарин чкаяр ва кІалубар дегишарнава.

¹⁴ Чи фикирдалди, Эмина инал инсандин нефсиниз «душман» лугъузва.

¹⁵ Чаз гъатнавай шиирдин вариантда инал «ви» гаф кхъенва, амма и бендинин пуд лагъай цІарцІи а гафунин чкадал «чи» гаф кхъин истемишзава.

¹⁶ **Мискъал** – къус, тике.

¹⁷ Шиирдин чаз гъатнавай вариантда цІар ихътинди я: «Гъич са мискъал, зерре къванни жедач хъи вичиз хифет...» ЦІарцІе бес тежезвай са слог арадал атун патал, адан мана дегишар тавуна, чна «са мискъал» келима «мискъал къван ваъ» келимадалди эвезнава ва цІарцІе авай «гъич» гафунин чка дегишарнава.

¹⁸ **Тербет** – тербия.

¹⁹ **Чехи метлеб** – инал: еке мана авай затІ.

²⁰ Чаз гъатнавай шиирдин вариантда авай «хъи» гафунин чкадал «чаз» гаф чна кхъенва.

²¹ **Жасад** – беден; дингъглийрин риваятра инсан къейила адан ругъни беден сад садавай чара жедалда.

²² **Къадир Аллагъ** – вичин лукІарин къадир авай Аллагъ.

²³ **Дад** – инал: минет.

²⁴ **Агъ ЧІугун** – хажалатдивди ишехъун, гъайиф ЧІугун.

²⁵ **Феряд авун** – куьмек кІанз аман-минет авун, ялвар авун.

²⁶ **Чехи Кас** – Эминан девирда лезгийри Аллагъдиз ганвай тІварарикай сад, урус ЧІалал: «Всевышний».

²⁷ **Забиуллагъ** – «Аллагъдин аял» (*«заби»/«саби» – туьрк ЧІалара «бицІек», «гъвечли аял» лагъай гаф я*), инал: Аллагъдиз къурбанд авунвай чан, дингъглийри ахъайдай ихтилатрик квай Ибрагъима «Аллагъ патал» тукІвада лугъуз хъайи адан гада Исмаил.

²⁸ **Ибрагъим-Халил** – Аллагъ патал вичин аял тукІваз гъазур яз хъайи Ибрагъим, вичел «халил» (*дуст*), яни «Аллагъдин дуст» лакІаб акъалтнавай.

²⁹ Инал Эмина Хайяма гудай жуьредин суалрин мана авай суал Худадиз гузва: «Ваз ялвар авур Ибрагъимаз вуна куьмек авуналдай, ваз ялвар ийизвай чаз куьмек авачирла, валай гъейри, чна мад низ ялвар авун герек я, чахъ куьмек агакъун патал?» И гафар сабурлувилелди, гъейратлувилелди, вич вилай вегъин тавуна, Фелекдихъ галаз инсанрин лайихлувал хуьн патал гъуьжет авур инсандин гафар я. Ихътин инсанрин лайихлувал хвена Халикъдиз лагъай гафар я Эминал къведалди, я гъадалай къулухъ лезги шаиррин арада садалайни лугъуз алакъайди туш.

А. Исмаилов вахарин, рушарин ва хтулрин арада.

Самур

Индекс годовой ПС805-0

Индекс полугодовой ПМ971-0

